

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

ในการสำรวจเนื้อหา เครื่องช่วยการเรียนรู้ และลักษณะทั่วไปของหนังสือเรียน วิชาศิลปศึกษา ตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสาร และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องจากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ โดยการเรียบเรียงและนำเสนอตามลำดับหัวข้อดังนี้

1. หลักสูตร และการเรียนการสอนวิชาศิลปศึกษา
2. หนังสือเรียนวิชาศิลปศึกษา
3. วิธีการสำรวจเนื้อหาในหนังสือเรียน
4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. หลักสูตร และการเรียนการสอนวิชาศิลปศึกษา

1.1 หลักสูตรวิชาศิลปศึกษา

หลักสูตรวิชาศิลปศึกษาได้มีพัฒนาการมาโดยตลอด ซึ่งในระยะแรกยังไม่มีหลักสูตรวิชาศิลปศึกษา ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น แต่มีวิชาที่เกี่ยวข้องกับศิลปะ คือ วิชาวาดเขียน จะกระทั่งมาในระยะหลังจึงได้จัดให้มีหลักสูตรวิชาศิลปศึกษาขึ้น ดังที่ รวิช ตาแก้ว (2538) ได้นำเสนอไว้ในงานวิจัยเรื่อง “พัฒนาการหลักสูตรศิลปศึกษา ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2438 ถึง 2535” ซึ่งสามารถสรุปได้ดังนี้

หลักสูตร พ.ศ. 2438 ในหลักสูตรนี้ยังไม่ระบุระดับมัธยมศึกษาไว้ในหลักสูตร แต่มีชั้นประโยค 3 ซึ่งเทียบเท่าระดับมัธยมศึกษาตอนต้น มีวิชาที่เกี่ยวกับศิลปะ คือ วิชาวาดเขียน ต่อมาได้มีการปรับปรุงการจัดการศึกษาตามโครงการศึกษา พ.ศ. 2445 และประกาศใช้ หลักสูตรมัธยมศึกษาสำหรับสามัญศึกษา พ.ศ. 2448 ในหลักสูตรนี้ได้ระบุให้เรียนวิชาศิลปะไว้ด้วย หลักสูตรทั้งสองฉบับนี้ไม่ได้ระบุจุดมุ่งหมายที่ใช้จัดการเรียนการสอนไว้

หลักสูตรสามัญศึกษา พ.ศ. 2454 ประกอบด้วยหลักสูตรมัธยมศึกษาพิเศษ และหลักสูตรมัธยมศึกษาสำหรับนักเรียนธรรมดา โดยทั้งสองหลักสูตรได้กำหนดให้มีวิชา วาดเขียน และกำหนดจุดมุ่งหมายในการสอนว่า ให้มีความสังเกตละเอียดขึ้น ให้สามารถเขียนสิ่งที่ สังเกตเห็นแล้วได้เหมือนจริง กับให้เกิดสันดานรักความงามความประณีต

หลักสูตรสามัญศึกษา พ.ศ. 2456 กำหนดให้มีวิชาวาดเขียน กำหนดความ มุ่งหมายในการสอนไว้ว่า ให้เกิดความพิศวงในรูปอะไรผ่านตาให้ชื่อว่าเห็นอยู่เสมอ ให้เกิดความ สังเกตในการเขียนรูปได้ถูกต้องตามของจริง กับให้มีสันดานรักความงาม ความสะอาดและความ เป็นระเบียบเรียบร้อย สำหรับหลักสูตรสามัญศึกษา พ.ศ. 2464 ได้กำหนดความมุ่งหมายไว้เหมือน กับหลักสูตรสามัญศึกษา พ.ศ. 2456 ทุกประการ

--

หลักสูตรมัธยมต้น พ.ศ. 2480 มีวิชาที่เกี่ยวข้องกับศิลปะอยู่ 2 วิชา คือ วิชา วาดเขียน และการฝีมือ ในหลักสูตรนี้ไม่ได้กำหนดจุดมุ่งหมายของวิชาศิลปะไว้

หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2493 เนื้อหาวิชาที่เกี่ยวข้องกับศิลปะมี 1 วิชา คือ วิชาวาดเขียน จุดมุ่งหมายของวิชาวาดเขียนได้กำหนดไว้ว่า

1. เพื่อฝึกหัดความสังเกต และรู้จักแสดงความสังเกตของตนด้วยรูป
2. ให้รู้จักความสวยงามจากการใช้สี
3. ฝึกให้มีนิสัยรักความสวยงาม และความละเอียดประณีต
4. เพื่อให้เกิดความเพลิดเพลิน

หลักสูตรประโยคมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2503 หลักสูตรฉบับนี้แบ่งออกเป็น 2 สาย คือ สายสามัญ และสายอาชีพ ในหลักสูตรสายสามัญมีหมวดวิชาที่เกี่ยวข้องกับศิลปะ 2 หมวดวิชา คือ หมวดวิชาศิลปศึกษา และหมวดวิชาศิลปปฏิบัติ หลักสูตรฉบับนี้ถือได้ว่าเป็นหลักสูตรแรกที่ได้นำเอาวิชาที่เกี่ยวข้องกับศิลปะรวมกัน และใช้ชื่อว่า “ศิลปศึกษา”

หมวดวิชาศิลปศึกษาได้กำหนดความมุ่งหมายไว้ว่า

1. เพื่อให้เกิดความเข้าใจ และนิยมชมชื่นในศิลปะประจำชาติ และ ศิลปะสากล

2. เพื่อเป็นแนวทางให้มีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ และสามารถประกอบศิลปกรรมได้ตามความนึกคิดโดยเสรี
3. เพื่อส่งเสริมให้รู้จักใช้เวลาว่างให้เป็นประโยชน์ และเกิดความเพลิดเพลิน
4. เพื่อสำรวจความถนัด และความสนใจของเด็กในศิลปะแขนงต่าง ๆ จะได้เป็นแนวทางที่จะส่งเสริมให้ศึกษาต่อไปในการยึดเป็นอาชีพอันเหมาะสม

หมวดวิชาศิลปปฏิบัติได้กำหนดความมุ่งหมายไว้ว่า

1. ให้รู้จักคิดริเริ่ม และสร้างสรรค์
2. ให้รู้จักเครื่องมือ เครื่องใช้ และอุปกรณ์ต่าง ๆ รู้จักวิธีใช้ที่มีประสิทธิภาพ วิธีแต่ง วิธีเก็บรักษา ตลอดจนทั้งวิธีดัดแปลงใช้ให้ได้ผลทางการประหยัดเวลา และแรงงาน
3. ให้รู้จักออกแบบ และประดิษฐ์สิ่งของได้ตามความมุ่งหมายของการศึกษาเศรษฐกิจ และวัฒนธรรม
4. ให้รู้จักรักษาสุขภาพ และความปลอดภัยทั้งใน และนอกเวลาปฏิบัติงาน
5. ให้รู้จักรับผิดชอบในการปฏิบัติงาน ทั้งส่วนตัว และหมู่คณะ
6. ให้รู้จักนำวิชาศิลปปฏิบัติไปสัมพันธ์กับวิชาอื่น ๆ
7. เพื่อสำรวจความสนใจ และความถนัดในศิลปปฏิบัติแขนงต่าง ๆ สำหรับเป็นแนวทางที่จะศึกษา เพื่อยึดเป็นอาชีพอันเหมาะสม
8. ให้รู้จักนำวัสดุซึ่งเป็นทรัพยากรในท้องถิ่น มาประดิษฐ์เป็นสิ่งของเครื่องใช้ที่มีความงามทางศิลปะ และเป็นประโยชน์

ในปี พ.ศ. 2517 รัฐบาลได้แต่งตั้งคณะกรรมการวางพื้นฐานเพื่อการปฏิรูปการศึกษาทั้งในระบบโรงเรียน และนอกระบบโรงเรียน เพื่อให้เหมาะสมกับกาลสมัย โดยได้มีการประกาศใช้แผนการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2520 และได้จัดระบบการเรียนในโรงเรียนเสียใหม่ โดยให้จัดการศึกษาระดับประถมศึกษา 6 ปี ระดับมัธยมศึกษา 6 ปี แบ่งเป็นมัธยมศึกษาตอนต้น 3 ปี และมัธยมศึกษาตอนปลาย 3 ปี (กรมวิชาการ, 2531) ภายหลังจากได้วางพื้นฐานเพื่อการปฏิรูปการศึกษา หลักสูตรระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ได้มีการประกาศใช้ 2 ฉบับ คือ หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2521 และหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) ซึ่งมีรายละเอียดของแต่ละหลักสูตรดังนี้ คือ

หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2521 แบ่งโครงสร้างหลักสูตรในลักษณะหลักสูตรแบบแกนกลางมี 5 กลุ่มวิชา ได้แก่ กลุ่มภาษา กลุ่มวิทยาศาสตร์-วิทยาศาสตร์ กลุ่มสังคมศึกษา กลุ่มพัฒนาบุคลิกภาพ และกลุ่มการทำงานและอาชีพ สำหรับวิชาศิลปะศึกษาถูกจัดให้อยู่ในกลุ่มพัฒนาบุคลิกภาพ จุดมุ่งหมายของวิชาที่เกี่ยวข้องกับศิลปะศึกษาในหลักสูตรนี้ แบ่งออกเป็น 2 ระดับ คือ จุดประสงค์ทั่วไปของวิชา และจุดประสงค์เฉพาะของรายวิชา มีรายละเอียดดังนี้ คือ

จุดประสงค์ทั่วไปของวิชาศิลปะศึกษา ระบุไว้ว่า

1. เพื่อให้ผู้เรียนมีประสบการณ์เพื่อพัฒนาศิลปะนิสัยของตนเอง
2. เพื่อสำรวจความถนัด และความสนใจทางศิลปะ
3. เพื่อให้เกิดความรู้ ความเข้าใจ เห็นคุณค่า และความสัมพันธ์ของศิลปะกับชีวิตประจำวัน
4. เพื่อพัฒนาบุคลิกภาพ โดยปลูกฝังความประณีตละเอียดอ่อน และมีรสนิยมในการเลือกสรรที่จะนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์ต่อตนเอง และสังคม
5. เพื่อส่งเสริมการแสดงออกโดยการค้นคว้า ทดลอง ปฏิบัติกิจกรรม จากความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ และเห็นความสำคัญในกิจกรรมร่วมของหมู่คณะ
6. เพื่อให้เกิดความนิยมชมชื่น ที่จะนำไปสู่การอนุรักษ์ และพัฒนาศิลปวัฒนธรรมไทย
7. เพื่อเป็นพื้นฐานนำไปสู่งานอดิเรก หรือการประกอบอาชีพสำหรับผู้ถนัด และสนใจ
8. เพื่อให้เกิดผลในการผ่อนคลายจิตใจ และอารมณ์

จุดประสงค์เฉพาะของรายวิชาศิลปะศึกษา ประกอบด้วยจุดประสงค์เฉพาะของวิชาบังคับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 และ 2 มีรายละเอียดดังนี้ คือ

จุดประสงค์เฉพาะของวิชาบังคับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 วิชา ศ 101 ทักษะศิลปะศึกษา และ ศ 102 ทักษะศิลปะศึกษา มีดังนี้

1. ให้มีความรู้ ความเข้าใจพื้นฐานทางทักษะศิลปะศึกษา และสามารถแสดงออกได้ตามวุฒิภาวะ
2. ให้สามารถใช้วิชาศิลปะศึกษา เพื่อผ่อนคลายจิตใจ และอารมณ์

3. ให้สามารถพิจารณาแนวทางของตนเอง และเลือกเรียนวิชา
หมวดศิลปศึกษาที่ถนัดได้อย่างมั่นใจ

จุดประสงค์เฉพาะของวิชาบังคับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 วิชา ศ 204
ทัศนศิลปศึกษา และ ศ 205 ทัศนศิลปศึกษา มีดังนี้

1. ให้สามารถสร้างสรรค์งานศิลปะ และแสดงออกได้อย่างเสรี
2. ให้รู้จักใช้หลักการ และวิธีการในการสร้างงานศิลปะ โดยการ
ทดลองด้วยตนเอง และสามารถสื่อความหมายของผลงานนั้น ๆ ได้
3. ให้สามารถนำความรู้ และประสบการณ์ทางศิลปะไปใช้ ในการ
เลือกแนวทางในการศึกษาศิลปะ ตามความถนัด และสนใจได้

หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) เป็น
หลักสูตรที่ได้รับการปรับปรุงมาจากหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2521 เพื่อให้สอดคล้องกับ
สภาพความเปลี่ยนแปลงและความต้องการด้านเศรษฐกิจ และสังคมในปัจจุบัน และอนาคต โดย
การจัดการศึกษาตามหลักสูตรนี้ มุ่งปลูกฝังให้ผู้เรียนมีคุณลักษณะดังต่อไปนี้

1. มีความรู้และทักษะในวิชาสามัญและทันต่อความเจริญก้าวหน้า
ทางวิทยาการต่าง ๆ
2. สามารถปฏิบัติตนในการรักษาและเสริมสร้างสุขภาพอนามัยของ
ตนเองและชุมชน
3. สามารถวิเคราะห์ปัญหาของชุมชน และเลือกแนวทางแก้ปัญหาให้
สอดคล้องกับข้อจำกัดต่าง ๆ
4. มีความภูมิใจในความเป็นไทย สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมี
ความสุข เต็มใจช่วยเหลือผู้อื่นตามความสามารถของตน
5. มีความคิดสร้างสรรค์ สามารถสร้างและปรับปรุงแนวทางปฏิบัติที่จะ
ทำให้เกิดความเจริญแก่ตนเองและชุมชน
6. มีทัศนคติต่อสัมมาชีพทุกชนิด มีนิสัยรักการทำงาน และมี
ความสามารถในการเลือกอาชีพที่เหมาะสมกับความถนัดและความสนใจของตนเอง
7. มีทักษะพื้นฐานในการประกอบสัมมาชีพ มีความสามารถในการ
จัดการ และสามารถทำงานร่วมกับผู้อื่นได้

8. เข้าใจสภาพและการเปลี่ยนแปลงของสังคมในชุมชน สามารถเสนอแนวทางพัฒนาชุมชน ภูมิใจในการปฏิบัติตนตามบทบาทและหน้าที่ในฐานะสมาชิกที่ดีของชุมชน ตลอดจนอนุรักษ์และเสริมสร้างสิ่งแวดล้อม ศาสนา ศิลปวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับชุมชนของตน

ในหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) ได้แบ่งโครงสร้างวิชาออกเป็น 5 กลุ่มวิชา คือ ภาษา วิทยาศาสตร์-คณิตศาสตร์ สังคมศึกษา พัฒนาศิลปะ การงานและอาชีพ วิชาศิลปะศึกษาจัดอยู่ในกลุ่มวิชาพัฒนาศิลปะ โดยมีจุดประสงค์รายวิชาดังต่อไปนี้

1. เพื่อให้มีความรู้และความเข้าใจพื้นฐานด้านศิลปะ
2. เพื่อให้เห็นคุณค่าของศิลปะ มีความภาคภูมิใจในศิลปวัฒนธรรมไทย และรู้จักรักษาเพื่อเป็นมรดกสืบทอดต่อไป
3. เพื่อให้สามารถใช้ศิลปะพัฒนาจิตใจ บุคลิกภาพ และรสนิยม
4. เพื่อให้สามารถปฏิบัติงานศิลปะได้ตามความสามารถ ความถนัด และความสนใจของตนเอง

นอกจากนี้ยังได้กำหนดคำอธิบายรายวิชาดังต่อไปนี้ วิชาศิลปะศึกษาระดับมัธยมศึกษาปีที่ 1 ศ 101 มีคำอธิบายรายวิชาว่า ศึกษาและฝึกปฏิบัติงานศิลปะ ด้านทัศนศิลป์ในเรื่อง การเขียนรูปและ/หรือการปั้นรูปตามแบบหรือของจริง โดยเน้นการสังเกต รูปร่าง รูปทรง ขนาด สีและสัดส่วน เพื่อให้มีความรู้พื้นฐาน ความเข้าใจ ชื่นชม และเห็นคุณค่าของศิลปะนั้น ๆ

วิชาศิลปะศึกษาระดับมัธยมศึกษาปีที่ 1 ศ 102 มีคำอธิบายรายวิชาว่า ศึกษาและฝึกปฏิบัติงานศิลปะ ด้านทัศนศิลป์ในเรื่อง การเขียนรูป และ/หรือการปั้นรูป เป็นทิวทัศน์หรือเรื่องราว การดำรงชีวิตและอื่น ๆ ตามความสนใจ ความสามารถ ความถนัด ประสบการณ์ ความคิดสร้างสรรค์และจินตนาการของแต่ละคน เพื่อให้มีความรู้พื้นฐาน ความเข้าใจ ชื่นชม และเห็นคุณค่าของศิลปะนั้น ๆ

วิชาศิลปะศึกษาระดับมัธยมศึกษาปีที่ 2 ศ 203 มีคำอธิบายรายวิชาว่า ศึกษาและฝึกปฏิบัติงานศิลปะ ด้านทัศนศิลป์ในเรื่อง จิตรกรรม และ/หรือประติมากรรม ตามความสนใจ ความสามารถ ความถนัด ประสบการณ์ ความคิดสร้างสรรค์ และจินตนาการของแต่ละคน เพื่อให้

สามารถปฏิบัติงานศิลปะ และแสดงความคิดเห็นเกี่ยวกับความงาม ความหมาย และคุณค่า ได้ตาม วุฒิภาวะ

วิชาศิลปศึกษาระดับมัธยมศึกษาปีที่ 2 ศ 204 มีคำอธิบายรายวิชาว่า ศึกษาและฝึก ปฏิบัติงานศิลปะ ด้านทัศนศิลป์ในเรื่อง งานออกแบบเบื้องต้น เพื่อให้สามารถแสดงออกทางศิลปะ ได้ตามวุฒิภาวะ

วิชาศิลปศึกษาระดับมัธยมศึกษาปีที่ 3 ศ 304 มีคำอธิบายรายวิชาว่า ศึกษาและฝึก ปฏิบัติงานศิลปะ ด้านทัศนศิลป์ในเรื่อง การนำความรู้ทางทัศนศิลป์มาประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวัน เพื่อให้สามารถนำความรู้และความเข้าใจทางศิลปะมาปรับใช้อย่างเหมาะสม มีรสนิยมเกิดความงาม และกลมกลืนกับชีวิตประจำวัน

วิชาศิลปศึกษาระดับมัธยมศึกษาปีที่ 3 ศ 306 มีคำอธิบายรายวิชาว่า ศึกษาและฝึก ปฏิบัติงานศิลปะ ด้านทัศนศิลป์ในเรื่อง การนำความรู้ ความสามารถทางทัศนศิลป์มาใช้ให้เกิด ประโยชน์ เพื่อให้สามารถใช้ศิลปะให้เกิดประโยชน์ต่อตนเองและสังคม (กระทรวงศึกษาธิการ, 2535)

จากพัฒนาการหลักสูตรวิชาศิลปศึกษาข้างต้นสามารถสรุปได้ว่าหลักสูตร ศิลปศึกษา เริ่มมีครั้งแรกในหลักสูตรพุทธศักราช 2438 ซึ่งก็มีพัฒนาการมาโดยตลอด ในระยะแรก ช่วง พ.ศ. 2438-2502 ไม่มีหลักสูตรศิลปศึกษา แต่มีวิชาที่เกี่ยวข้องกับศิลปะใช้ชื่อเรียกว่า วิชา วาดเขียนและวิชาศิลปะ ต่อมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2503 เป็นต้นมาวิชาที่เกี่ยวข้องกับศิลปะมีการขึ้น จึงมี การนำมารวมกันแล้วใช้ชื่อว่าหมวดวิชาศิลปศึกษา ในปี พ.ศ. 2521 หมวดวิชาศิลปศึกษาถูกจัดเข้า ไว้ในกลุ่มวิชาพัฒนาบุคลิกภาพ และในปี พ.ศ. 2533 ได้มีการปรับปรุงหลักสูตรจากหลักสูตร มัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2521 เป็นหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พ.ศ. 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) ซึ่งหลักสูตรใหม่นี้ยังคงใช้อยู่จนกระทั่งถึงปัจจุบันนี้

1.2 ความมุ่งหมายของการศึกษาวิชาศิลปะศึกษา

ความมุ่งหมายทางการศึกษาวิชาศิลปะศึกษาเป็นองค์ประกอบสำคัญในการกำหนดแนวทางการเรียนการสอน และกำหนดไว้ในหลักสูตรทุกฉบับ ความมุ่งหมายทางการศึกษาในแต่ละประเทศก็อาจจะแตกต่างกันไปตามลักษณะเฉพาะของแต่ละพื้นที่ มีนักการศึกษาหลายท่านได้เสนอแนวความคิดเกี่ยวกับความมุ่งหมายในการเรียนวิชาศิลปะศึกษา ซึ่งได้รวบรวมไว้ ดังนี้ คือ

สำหรับวิชาศิลปะศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้นในอเมริกา Eisner (1984) ได้กล่าวว่า มีจุดประสงค์ดังต่อไปนี้

1. ศิลปะศึกษาเพื่อพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ (Art Education for Creative Development) วัตถุประสงค์โดยทั่วไปของการศึกษาวิชาศิลปะศึกษาเป็นการพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ และการเจริญเติบโตทางสติปัญญาของเด็ก วัสดุศิลปะและกิจกรรมศิลปะเป็นเครื่องมือให้เด็กมีโอกาสทำงานศิลปะตามความคิดของแต่ละคน โดยปราศจากหนทางที่ถูกต้องเพียงหนทางเดียวหรือคำตอบเดียว ในการเรียนการสอนการจัดกิจกรรมศิลปะของครูต้องการให้เด็กสามารถเข้าถึงสิ่งที่มีอยู่ภายในตัวเด็ก

2. ศิลปะศึกษาเพื่อสังคมและการรู้คุณค่าของวัฒนธรรม (Art Education for Social and Cultural Awareness) การสอนศิลปะมุ่งไปที่สังคมเพื่อช่วยให้เด็กเข้าใจในสังคมอย่างมีความรับผิดชอบ เข้าใจในคุณค่าของวัฒนธรรม และต้องเน้น 2 ประเด็น ต่อไปนี้

- 2.1 ช่วย让孩子เรียนรู้วิธีการและระบบของการรับรู้ข่าวสารที่เป็นรูปแบบ เพิ่มความสามารถในการวิพากษ์วิจารณ์ได้อย่างมีทิศทาง โดยเริ่มส่งเสริมจากกลุ่มเล็กที่มีการจัดการเฉพาะ ไปสู่ประชากรกลุ่มใหญ่ที่มีความหลากหลายและซับซ้อนมากขึ้น

- 2.2 พยายามช่วยให้เด็กปรับปรุงมากกว่าเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรม งานศิลปะถูกใช้อบรมการยอมรับคุณค่าของสังคม ช่วยให้เด็กรับรู้ วัฒนธรรม ประเพณี ภาษารูปแบบต่าง ๆ

3. ศิลปะปฏิบัติ ศิลปะวิจารณ์ และประวัติศาสตร์ศิลป์ (Art History, Art Criticism and Art Studio) กิจกรรมศิลปะปฏิบัติถูกใช้ในการพัฒนาทักษะที่ส่งเสริมความเข้าใจในตัวของเด็ก ในขบวนการทำงานศิลปะ ประวัติศาสตร์ศิลป์มุ่งหวังที่让孩子เห็นว่าศิลปะเป็นผลสะท้อนของวัฒนธรรม ศิลปะวิจารณ์ช่วยพัฒนาทักษะทางการเห็น ช่วยให้เด็กเห็นการเชื่อมโยงของรูปทรงต่าง ๆ ที่ประกอบกันขึ้นเป็นผลงานศิลปะ และสามารถแยกแยะและประเมินคุณค่าผลงานศิลปะที่พวกเขาทำได้

4. ศิลปปฏิบัติ (Art Studio) กิจกรรมศิลปปฏิบัติโดยธรรมชาติของมันแล้วจะ ช่วยพัฒนาทักษะการวิพากษ์วิจารณ์ และมีผลอย่างมากในการพัฒนาความเข้าใจในศิลปะ และ ขบวนการทำงานของศิลปิน ช่วยให้เด็กสร้างรูปทรงต่าง ๆ โดยการกลั่นกรองมาจากความรู้สึก ความคิด ซึ่งมีความสำคัญในการศึกษาศิลปะ

5. งานฝีมือและการออกแบบ (Design and Craft) ความสามารถของเด็กในการ คิดประดิษฐ์โดยใช้วัสดุต่าง ๆ ในการทำงาน ซึ่งต้องพบกับข้อจำกัดหลายอย่างในการใช้วัสดุ เขา สามารถพัฒนาวัสดุเหล่านี้เป็นผลงานศิลปะด้วยความรู้สึกทางสุนทรียะ

Michael (1983) กล่าวถึงการเรียนศิลปศึกษา ระดับมัธยมศึกษาตอนต้นนั้น ควรมี ความมุ่งหมายให้ผู้เรียนมีความสามารถในด้านต่าง ๆ ดังนี้

1. มีความสามารถในการแสดงความคิดสร้างสรรค์ภายในตัวออกมาโดยใช้วัสดุ ต่าง ๆ
2. เด็ก ๆ เรียนรู้ที่จะเข้าใจตัวเอง และคนอื่นได้ดีอันเป็นผลมาจากประสบการณ์ ในการเรียนศิลปะในห้องเรียน
3. ประสบการณ์ในการสร้างสรรคงานศิลปะของเด็กจะช่วยให้เด็กมีการ เจริญเติบโตในด้านต่าง ๆ อาทิ ความคิดสร้างสรรค์ ร่างกาย สติปัญญา อารมณ์ สังคม การรับรู้ และสุนทรียะ
4. ความตั้งใจเรียกถูกปลดปล่อยออกมาผ่านประสบการณ์ทางศิลปะ
5. รสนิยม ความรู้สึก สุนทรียศาสตร์ และการเห็นคุณค่าจะถูกพัฒนาขึ้น
6. มีสำนึกในการออกแบบที่ดี จะค่อย ๆ ซึมซาบผ่านการสร้างสรรคงานศิลปะ ของเขา
7. มีความเข้าใจในวัฒนธรรมที่หลากหลายมากขึ้น
8. มีความซาบซึ้งในศิลปะทั้งอดีต ปัจจุบันจะมีมากขึ้น
9. มีความสามารถในการเห็นคุณค่าของผลงานศิลปะที่ยิ่งใหญ่ หรือมีคุณภาพสูง ในสังคม

Johnson (1990) กล่าวว่า โปรแกรมศิลปะสามารถจัดโอกาสพิเศษเฉพาะสำหรับการ เจริญเติบโตและพัฒนาการของเด็กในสิ่งต่อไปนี้ คือ

1. ความคิดสร้างสรรค์และการแสดงออกภายในตัวเอง (Creative Self-Expression) หลักสูตรระดับมัธยมศึกษาควรจะพัฒนาความคิดสร้างสรรค์ของเด็กด้วยการเน้นการ

แสดงออกภายในตัวเด็ก ความสำเร็จของโปรแกรมศิลปะจะต้องให้เด็กพัฒนาความมั่นใจและได้รับความพอใจในกิจกรรมศิลปะ และช่วยให้เขาพัฒนาศักยภาพทางความคิดสร้างสรรค์ การเจริญเติบโตทางความคิดสร้างสรรค์สามารถจัดโดยการเพิ่มความสามารถของเด็กในการแสดงออกภายในตัวเองด้วยการใช้วัสดุทางศิลปะที่หลากหลาย ประสบการณ์ทางศิลปะที่หลากหลายจะช่วยให้เด็กสามารถตีความ แสดงความคิด และลักษณะเฉพาะของเขา กิจกรรมสร้างสรรค์สามารถสนับสนุนการพัฒนาคุณค่าทางสุนทรียะ การรับรู้ เพิ่มการเห็นคุณค่าของรูปร่าง สี เส้น น้ำหนัก รูปทรง และพื้นผิว ในสิ่งแวดล้อมที่ยังคงอยู่ เด็กควรจะเรียนรู้เกี่ยวกับตัวเอง เติบโตด้วยความสามารถ ทักษะ และตามความคิดที่มีเป้าหมายของเขา

2. พัฒนาเชิงศิลป์ (Artistic Development) ระดับมัธยมศึกษาตอนต้นควรมีการแนะนำให้เด็กสร้างสรรค์งานด้วยเทคนิค วิธีการที่ซับซ้อนขึ้น การคิดวิเคราะห์ที่มีความสำคัญต่อการศึกษาระดับนี้ และควรสอนในเรื่อง ภาษา (ศัพท์เฉพาะ) (Language) ประวัติศาสตร์ (History) ความซาบซึ้ง (Appreciation) และศิลปะปฏิบัติ (Production of Art)

3. ทักษะการสื่อสาร (Communication Skills) ครูศิลปะต้องรับรู้ความต้องการของเด็กในระดับนี้ ในห้องเรียนศิลปะมีโอกาสมากมายในการแสดงออก การสื่อสารด้วยการพูด ครูเป็นผู้ให้คำปรึกษาแก่เด็ก เป็นผู้ได้รับความไว้วางใจจากเด็ก และก็เป็นผู้พิพากษาด้วย ครูควรจัดสถานการณ์สำหรับการอภิปรายในเรื่องที่พบในชีวิตประจำวันของเด็ก ซึ่งจะ让孩子มีการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นระหว่างกันเป็นวิธีการสื่อสารด้วยความคิด ความรู้สึกของแต่ละคน ในสังคมที่ใหญ่ขึ้นเด็กจะได้รับการส่งเสริมพัฒนาการทางการรับรู้ต่อความคิด และความต้องการของผู้อื่น

4. พัฒนาการทางอารมณ์ สังคม (Social / Emotional Development) วิชาศิลปะสามารถจัดโอกาสสำหรับการเพิ่มความเป็นตัวของตัวเอง และพัฒนาความคิดของแต่ละคนมากขึ้น เป้าหมายสำคัญของหลักสูตรศิลปะคือการส่งเสริมพัฒนาการของเด็กแต่ละคน ปรับปรุงความเชื่อมั่นใจตัวเอง และนับถือตัวเอง โดยผ่านกิจกรรมศิลปะ โดยสรุปแล้วเด็กจะพัฒนาในด้านอารมณ์ สังคม และสติปัญญา ซึ่งจะเป็นสะพานเชื่อมไปสู่การศึกษาในระดับที่สูงขึ้นต่อไป

สำหรับ NAEA (Paterakis, 1979) ได้เสนอเป้าหมายของการเรียนวิชาศิลปะศึกษาไว้ดังนี้ คือ

1. มุ่งให้เด็กมีการตอบสนองต่อประสบการณ์ทางทัศนศิลป์
2. รับรู้ และเข้าใจความสัมพันธ์ของทัศนศิลป์กับสิ่งแวดล้อม
3. มีความคิด ความรู้สึก และทำงานอย่างสร้างสรรค์ด้วยวัสดุทางทัศนศิลป์

4. เพิ่มทักษะการควบคุม การจัดการ ในแสดงออกทางศิลปะได้อย่างเหมาะสม กับความสามารถของเด็ก
5. ได้รับความรู้ถึงมรดกทางทัศนศิลป์ของมนุษย์
6. ใช้ความรู้ ทักษะทางศิลปะกับตัวเอง และสังคม
7. เข้าใจธรรมชาติของศิลปะ และขบวนการสร้างสรรค์

จากแนวความคิดของนักการศึกษาต่าง ๆ ข้างต้น สามารถสรุปความมุ่งหมายของการเรียนวิชาศิลปะศึกษา ได้ดังนี้ คือ เพื่อให้เด็กมีประสบการณ์ในการสร้างสรรค์งานศิลปะแขนงต่าง ๆ ส่งผลให้เกิดความเข้าใจในความสัมพันธ์ของศิลปะกับธรรมชาติ เกิดการพัฒนาทางความคิดสร้างสรรค์ การแสดงออก อารมณ์และสังคม ซึ่งจะนำไปสู่การมีรสนิยม ความซาบซึ้ง และการรู้คุณค่าของศิลปะวัฒนธรรมของมนุษยชาติ

1.3 การเรียนการสอนวิชาศิลปะศึกษา

การจัดการเรียนการสอนศิลปะศึกษาในอดีตของไทยยังไม่มีระบบการเรียนที่แน่นอน ไม่มีการจัดลำดับเนื้อหา ไม่มีกำหนดเวลาของการเรียนแน่นอน มีลักษณะเป็นการเรียนแบบช่างฝึกหัด (Apprenticeship) ผู้สอนจะถ่ายทอดวิชาที่ตนถนัด และวิธีสอนก็แตกต่างกันไปตามแบบเฉพาะคนของครู โดยมีได้คำนึงถึงวิธีการถ่ายทอดความรู้หลัก หรือทฤษฎีการเรียนรู้ใด ๆ จนกระทั่งพุทธศักราช 2503 จึงเริ่มมีการเรียนการสอนวิชาที่เรียกว่า ศิลปะศึกษา ในหลักสูตรประถมศึกษา และมีมัธยมศึกษาเป็นต้นมา (วินัย โสมติ, 2528) โดยได้รับทฤษฎีการเรียนการสอนของ Dewey ที่แพร่จากสหรัฐอเมริกาไปสู่อังกฤษ และเข้ามาในประเทศไทยภายหลังสงครามโลกครั้งที่สองยุติลงไม่นานนัก (วิรุณ ตั้งเจริญ, 2527) แนวคิดการจัดการเรียนการสอนวิชาศิลปะศึกษามีหลากหลายแนวความคิดขึ้นอยู่กับนักการศึกษาแต่ละท่าน ซึ่งมะลิฉัตร เอื้ออนันท์ ได้สรุปเป็นแนวคิดการเรียนการสอนวิชาศิลปะศึกษาไว้ดังนี้ คือ

1. แนวคิดการเรียนการสอนวิชาศิลปะศึกษาแบบพิพัฒนาการนิยม (Progressivism) แนวทางของทฤษฎีนี้มีจุดเริ่มต้นมาจากทฤษฎีการศึกษาของ Dewey เน้นความสำคัญสองประการ คือ ประการแรกให้ความสำคัญกับความเข้าใจในตัวเด็ก หรือผู้เรียน และพัฒนาการของการเรียนรู้ ส่วนประการที่สอง พยายามที่จะทำความเข้าใจกับการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงการเรียนรู้ศิลปะจากการฝึกฝีมือแบบระบบเก่ามาสู่ระบบการเรียนการสอนแบบใหม่ นอกจากนี้ ฟราสซิส ปาร์คเกอร์

เสนอแนะว่าศิลปะในโรงเรียนประถม และมัธยมควรเป็นกลุ่มวิชาที่ ส่งเสริมให้เด็กได้แสดงออก (Mode of Expression) และวิชาในกลุ่มนี้ควรจะต้องทำการสอนอย่างเป็นอิสระ

ความรู้ด้านพัฒนาการของเด็กซึ่งเกี่ยวข้องกับศิลปะ และพัฒนาการที่มีอิทธิพลต่อความคิดสร้างสรรค์ได้มาจากนักจิตวิทยาสำคัญ คือ Viktor Lowenfeld และ Sir Herbert Read ส่งเสริมให้เกิดปรัชญาการศึกษาที่เน้นเรื่องของการแสดงออกเฉพาะตัวของเด็ก (Self-Expression) ในระหว่างกึ่งศตวรรษแรกของคริสต์ศตวรรษที่ 20 เป็นอย่างมาก และ Victor D' Amico ได้เสนอว่าประสบการณ์ทางศิลปะที่แท้จริงจะต้องมาจากผลงานบริสุทธิ์ของบุคคลแต่ละคน หรือบุคคลแต่ละกลุ่ม เน้นวัสดุและวิธีการแบบใหม่ ๆ โดยใช้ทฤษฎีด้านจิตวิทยาของ Viktor Lowenfeld เสริมและสนับสนุนทฤษฎีของเขา ซึ่งขบวนการเรียนการสอนนี้เรียกว่า “เด็กเป็นศูนย์กลาง” (Childcentered Movement) ได้แพร่หลายออกไปอย่างรวดเร็ว แนวคิดการจัดการเรียนการสอนแบบพัฒนาการนิยมนี้ พอประมวลได้ดังนี้ คือ

1. การแสดงออกทางศิลปะเป็นพัฒนาการการรับรู้จากภายในของตัวเด็ก (Inner Self-expression) ศิลปะของเด็กจึงควรจะเป็นศิลปะที่เป็นตัวของตัวเอง ศิลปะของเด็กไม่มีอะไรเหมือนกับศิลปะของผู้ใหญ่ เด็กเห็นโลกด้วยดวงตาที่บริสุทธิ์ไร้เดียงสาจึงเห็นได้กระจ่างกว่าผู้ใหญ่ เพราะฉะนั้นเด็กไม่ควรให้งานศิลปะของผู้ใหญ่มามีอิทธิพลบังคับให้บิดเบือนไป ศิลปะของเด็กควรจะรักษาลักษณะบริสุทธิ์ไร้เดียงสาให้ยาวนานที่สุดเท่าที่จะนานได้ เด็กไม่ควรมีการเรียนรู้โดยการลอกเลียนแบบงานผู้ใหญ่
2. เด็กควรเรียนศิลปะโดยอิสระเสรี โดยไม่ถูกรบกวนจากอิทธิพลของครู หรือผู้ใหญ่ ครูไม่ควรพูดถึงศิลปะ หรือสอนศิลปะกับเด็กเพราะการพูด หรือสอนเป็นการทำลายงานศิลปะ และทำลายความคิดสร้างสรรค์ของเด็ก
3. การเรียนศิลปะ ไม่ควรมีการประเมินผล ครูไม่ควรพูดวิจารณ์งานของเด็ก ในเมื่อความคิดของเด็กไม่เหมือนผู้ใหญ่ งานของเด็กเป็นงานเฉพาะส่วนตัวไม่ควรมีใครไปประเมินคุณค่าของงาน นอกเสียจากผู้ทำผลงานนั้น คือ ตัวเด็กเอง
4. หน้าที่ของครูคือ ผู้สร้างแรงกระตุ้นให้เด็กอยากทำงาน ให้กำลังใจ (Motivate) ให้กำลังใจ (Encourage) เสริม (Reinforce) แก่เด็ก
5. ความสำคัญ และหน้าที่หลักของศิลปะศึกษา คือ ให้การศึกษาแก่เด็กโดยเน้นพัฒนาการด้านความคิดสร้างสรรค์ของเด็ก โดยใช้ศิลปะเป็นหนทาง (Education Through Art) ศิลปะนั้นเกี่ยวข้องโดยตรงกับกระบวนการด้านความคิดสร้างสรรค์ ถ้าไม่มีการฝึกความคิดสร้างสรรค์ก็เท่ากับศิลปะจะเกิดไม่ได้ เด็กสามารถเรียนรู้สิ่งต่าง ๆ ได้โดยใช้ศิลปะเป็นเครื่องมือ

6. ความสำคัญของการเรียนรู้ทางศิลปะนั้น คือ กระบวนการเรียนการทำงาน (Process) มิใช่ผลงานของศิลปะ (Product) ความเชื่อนี้เกี่ยวข้องกับเรื่องของความคิดสร้างสรรค์ เด็กเรียนรู้พัฒนาจากการทำสิ่งต่าง ๆ ประสบการณ์ที่ได้รับจากการกระทำนั้น มิใช่ผลสำเร็จของงาน นั่นคือ ผลสำเร็จของงานมิใช่หัวใจของการเรียนรู้ เพราะฉะนั้นจุดประสงค์ของการเรียนศิลปะ ควรจะเป็นว่าเด็กทำอะไร ไม่ใช่เด็กทำอะไร

7. หลักสูตรศิลปะที่ดีโดยเฉพาะในชั้นประถมจะต้องประกอบด้วยวัสดุ และวิธีการที่พร้อมพรั่ง คือ มีวัสดุอุปกรณ์ที่จะใช้ในการสร้างสรรค์ให้มากมาย ซึ่งเด็กจะได้มีโอกาส หรือ ประสบการณ์กับการทำงานด้วยวิธีการ หรือกระบวนการได้หลากหลายวิธี

2. แนวคิดการเรียนการสอนแบบยึดหลักเกณฑ์ (Discipline Based Art Education) ในปี ค.ศ. 1962 Manuel Barkan ได้เสนอข้อคิดว่าการศึกษาศิลปะควรจะต้องเน้นประสบการณ์ เสริมสร้างด้านการรู้คิด (Cognitive) ซึ่งผู้เรียนจะได้จากการเรียนศิลปะด้านประวัติศาสตร์ศิลปะ และการวิจารณ์ศิลปะ ในปี ค.ศ. 1978 มีรายงานจากวารสาร NAEP News letter รายงานเกี่ยวกับจุดเด่น และจุดบอดของศิลปะจากทัศนคติของเด็กนักเรียนอเมริกัน จุดเด่นที่รายงานก็คือ มีนักเรียนอเมริกันที่สามารถ “เข้าถึง” ศิลปะ ซึ่งนับว่าเป็นแขนงวิชาที่ลึกลับ และหลากหลายแขนงหนึ่งที่มนุษย์พยายามทำความเข้าใจ แต่จุดบอดที่รายงานก็มีมากเช่นกัน ได้แก่ นักเรียนอเมริกันจำนวนมากที่ไม่เคยเข้าไปดูงานศิลปะในพิพิธภัณฑ์ หรือแกลเลอรีที่แสดงงานศิลปะ ความสนใจที่จะทำกิจกรรมด้านศิลปะในแง่ที่ศิลปะเป็น “ทางระบาย” หรือแสดงออกเฉพาะตัวของเด็กจะลดน้อยลงในเด็กระดับมัธยมศึกษา เด็กระดับมัธยมศึกษาขาดความรู้เกี่ยวกับศิลปะ และวัฒนธรรมของตนเอง และขาดความรู้ในการพิจารณาวิเคราะห์งานศิลปะ และพบว่าทัศนคติเกี่ยวกับศิลปะของนักเรียนอเมริกันมีความลดล้นกันอย่างมากในหมู่เด็กต่างฐานะความเป็นอยู่

Elliot Eisner ได้เขียนบทความตรวจสอบสิ่งที่เขาเรียกว่า “ความเชื่อเก่า ๆ” (Myth) เจ็ดประการในทฤษฎีการเรียนรู้แบบ Progressivism ในปี 1973-1974 ซึ่งมีใจความว่า ความเชื่อข้อแรกที่ว่าเด็กจะพัฒนาทางศิลปะได้ดีที่สุดต่อเมื่อเด็กได้รับอิสระให้ทำงานศิลปะตามลำพังโดยไม่มีอิทธิพลความคิดจากคำแนะนำของครู ครูเป็นเพียงผู้จัดเตรียมวัสดุอุปกรณ์ให้พร้อม และเป็นผู้ให้กำลังใจ Eisner กล่าวว่า เขาไม่เห็นด้วยกับระบบที่ใหญ่ หรือครูเข้าไปบงการกับการแสดงออกของเด็กจนสูญเสียความมั่นใจในตัวเอง แต่ถ้าครูผู้ใดสนใจที่จะปฏิบัติตนตามความเชื่อข้อนี้ ครูผู้นั้นก็เท่ากับลดตัวจากความเป็น “ครู” ลงไปเป็น “ผู้จ่ายวัสดุอุปกรณ์” และ “กองเชียร์” เท่านั้น ข้อที่สองที่ว่าหน้าที่ของศิลปศึกษาที่สำคัญก็คือ การพัฒนาเด็กด้านความคิดสร้างสรรค์ Eisner แย้งว่า

ความคิดสร้างสรรค์นั้นเป็นสิ่งดีจริงแท้แน่นอน แต่ในเมื่อวิชาศิลปะมิใช่วิชาเดียวที่พัฒนาเด็กในด้านความคิดสร้างสรรค์ วิชาใดก็ตามที่มีการเรียนการสอนอย่างดีจะก่อให้เกิดความคิดสร้างสรรค์ทั้งสิ้น ข้อที่สามที่ว่าครูไม่ควรมุ่งค่านผลงานศิลปะของเด็ก กระบวนการทำงานต่างหากที่สำคัญ Eisner แย้งว่า ผลงานก็สำคัญพอ ๆ กับกระบวนการทำงานศิลปะ เพราะผลงานเป็นตัวบอกเราถึงกระบวนการทำงานของเด็ก มันเป็นสิ่งคู่กัน ข้อที่สี่ที่ว่าเด็กเห็นโลกได้กว้างกว่าผู้ใหญ่ Eisner แย้งว่า จากผลการวิจัยของนักจิตวิทยาทางด้านพฤติกรรมเด็กว่าระยะเวลาที่เด็กมีการเห็นอย่างบริสุทธิ์ใดเพียงสัปดาห์สั้นมาก ในราวอายุ 8 หรือ 9 ขวบ เด็กก็จะเริ่มสูญเสีย ครูจะสามารถช่วยให้เด็กได้รับรู้ได้เห็นถึงสิ่งที่เด็กเคยมองข้ามไปในวัยเด็ก และสิ่งที่อยู่รอบตัวเด็กอย่างระมัดระวัง ข้อที่ห้าที่ว่าครูไม่ควรประเมินผลงานทางศิลปะของเด็ก เพราะความคิดของเด็กนั้นไม่เหมือนผู้ใหญ่ Eisner แย้งว่าการประเมินผลงานศิลปะของเด็กไม่ใช่สิ่งน่ารังเกียจถ้ามีวิธีการ และหลักเกณฑ์ที่ดี ข้อที่หกที่ว่า ครูไม่ควรสอน หรือพูดเกี่ยวกับศิลปะ เพราะการพูดการอธิบายทำลายความคิดสร้างสรรค์ของเด็ก Eisner แย้งว่า การพูดการวิจารณ์เท่ากับชี้ให้เด็กได้เห็นถึงสิ่งนี้อาจรอดพ้นสายตา พัฒนาความระมัดระวัง ทางการเห็นคือ ให้เห็นอย่างมีสติขึ้น และข้อที่เจ็ดที่ว่า สิ่งที่สำคัญที่สุดในการเรียนศิลปะระดับประถมก็คือ วัสดุอุปกรณ์ที่พร้อมเพื่อเด็กจะได้มีประสบการณ์การเรียนรู้อย่างกว้างขวาง Eisner แย้งว่า การที่เด็กในชั้นประถมได้มีประสบการณ์กับวัสดุอุปกรณ์ต่างชนิดอย่างมากมายนั้นจะทำให้เด็กมีโอกาสทำความรู้จักกับวัสดุอุปกรณ์อย่างผิวเผิน และขาดโอกาสที่จะทำความรู้จักกับอุปกรณ์แต่ละครั้งอย่างจริงจัง (มะลิฉัตร เอื้ออานันท์, ม.ป.ป.)

จากบทความของ Eisner ดังกล่าวส่งผลให้การเรียนการสอนแบบพัฒนาการนิยมมีบทบาทลดลง และจากข้อคิดเห็นของ Manuel Barkan ที่กล่าวว่า ศิลปะต้องเน้นด้านความรู้คิด (Cognitive) ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงด้านแนวคิดในการจัดการเรียนการสอนวิชาศิลปะศึกษา จนกระทั่ง Greer (1984) ได้เสนอการจัดการเรียนการสอนวิชาศิลปะศึกษาด้วยหลักเกณฑ์พื้นฐาน (Discipline Based Art Education) ซึ่งเป็นที่นิยมอย่างแพร่หลายในสหรัฐอเมริกาจนกระทั่งปัจจุบัน ประกอบด้วยเนื้อหา 4 ด้านดังนี้ คือ

1. สุนทรียศาสตร์ (Aesthetics) การสอนความซาบซึ้งในศิลปะ หรือศิลปวิจารณ์ เป็นการส่งเสริมทัศนคติของเด็กต่อการทำงานนำไปสู่การยอมรับในลักษณะเฉพาะของการแสดงออกในงานศิลปะ สร้างการรับรู้ในความงาม เป็นบทบาทของการรับรู้ทางสุนทรียะซึ่งเป็นพื้นฐานของศิลปะทุก ๆ ด้าน

2. ศิลปปฏิบัติ (Studio Art) การสอนทักษะของศิลปินในการใช้สื่อที่หลากหลาย สร้างจินตนาการ ความคิดในการวาดภาพ ระบายสีที่แสดงความรู้สึกเกี่ยวกับธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะเทคนิค ความคิดหรือการรับรู้ที่ได้รับ ได้ผ่านการทดสอบจากศิลปินมาแล้ว

3. ประวัติศาสตร์ศิลป์ (Art History) ผลงานศิลปะเป็นที่ยอมรับว่าบางส่วนถูกสร้างขึ้นมาจากประวัติศาสตร์ หรือปรากฏการณ์ทางวัฒนธรรม ผลงานศิลปะเป็นเสมือนการบันทึกเหตุการณ์ต่าง ๆ ด้วยการนำเสนอเป็นระบบสัญลักษณ์ซึ่งเป็นลักษณะเฉพาะของผลงานศิลปะ

4. ศิลปวิจารณ์ (Art Criticism) สามารถบรรยาย และตีความผลงานศิลปะ พัฒนาความสามารถในการวิพากษ์วิจารณ์ สามารถแสดงเหตุผลในการเลือก และตัดสินเกี่ยวกับคุณค่าทางศิลปะ

จากแนวคิดการจัดการเรียนการสอนวิชาศิลปะศึกษาที่รวบรวมไว้ข้างต้น แสดงให้เห็นถึงการเปลี่ยนแปลงแนวคิดการจัดการเรียนการสอนอยู่เสมอ เมื่อมีการวิเคราะห์ วิจัย ถึงข้อดีข้อค้อยของแนวคิดที่ใช้อยู่เดิมก็จะทำให้เกิดแนวคิดใหม่ที่เหมาะสมกับสภาวะ หรือสภาพสังคมในขณะนั้นได้ดีกว่า ซึ่งการเปลี่ยนแปลงแนวคิดด้านการเรียนการสอนวิชาศิลปะศึกษาก็คงยังดำเนินต่อไปในอนาคตอย่างแน่นอน

สำหรับการจัดการเรียนการสอนวิชาศิลปะศึกษาในหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) กรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ (2534) ได้กำหนดให้เน้นการจัดการเรียนการสอนที่ใช้กระบวนการ โดยมีเป้าหมายให้ครูหลักเล็งการเป็นผู้บอกความรู้แก่เด็กโดยตรง แต่จะจัดให้เด็กได้ทำกิจกรรมกระบวนการเรียนรู้ต่าง ๆ อย่างเหมาะสมกับจุดประสงค์การเรียน เหมาะสมกับธรรมชาติ และวัยของเด็ก เหมาะสมกับลักษณะเนื้อหาวิชา และเหมาะสมกับสภาพสิ่งแวดล้อมในโรงเรียน และชีวิตจริง การเรียนการสอนแบบกระบวนการนี้เรียกว่า ทักษะกระบวนการ 9 ขั้น ซึ่งประกอบไปด้วย

1. ตระหนักในปัญหา และความจำเป็น
2. คิดวิเคราะห์วิจารณ์
3. สร้างทางเลือกอย่างหลากหลาย
4. ประเมิน และเลือกทางเลือก
5. กำหนด ลำดับขั้นตอนการปฏิบัติ
6. ปฏิบัติด้วยความชื่นชม
7. ประเมินระหว่างปฏิบัติ

8. ปรับปรุงให้ดีขึ้นอยู่เสมอ
9. ประเมินผลรวมเพื่อให้เกิดความภูมิใจ

กรมวิชาการ (2538) ได้กำหนดเครื่องมือวัดการใช้ทักษะกระบวนการในการจัดการเรียนการสอนวิชาศิลปะศึกษา ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น โดยมีรายละเอียดดังนี้

1. วัดและตระหนักในปัญหา และความจำเป็น ลักษณะของข้อคำถาม ควรเป็นข้อคำถามด้านความคิดเห็น ความรู้สึกของผู้เรียนเกี่ยวกับเนื้อหาสาระในสิ่งที่จะต้องเรียนรู้ หรือปฏิบัติ เช่น ศิลปะมีความสำคัญที่จำเป็นต่อชีวิตอย่างไร มีความจำเป็นหรือไม่ที่จะต้องนำเศษวัสดุมาสร้างสรรค์งานศิลปะ มีผลดีที่ได้จากการเรียนตกแต่งห้องเรียนให้สะอาด เรียบร้อย และสวยงามอย่างไร ผลเสียที่ไม่ได้ฝึกออกแบบตัวอักษรมีอะไรบ้าง

2. วัดการคิดวิเคราะห์วิจารณ์ ในขั้นตอนนี้ควรเป็นประเด็นปัญหา หรือการสร้างสถานการณ์จริง หรือจำลองให้ผู้เรียนคิดวิเคราะห์หาเหตุผล และหาข้อมูลมาเป็นส่วนประกอบในการพิจารณา และตัดสินใจที่จะปฏิบัติ หรือคว้น เช่น นำตัวอย่าง ผลงานศิลปะหลาย ๆ รูปแบบมาให้แก่นักเรียนดู แล้วตั้งประเด็นให้วิเคราะห์วิจารณ์ด้านรูปแบบ ด้านโครงสร้าง ด้านกรรมวิธี ความแตกต่าง และความเหมือนด้านคุณภาพของผลงาน

3. สร้างทางเลือก หรือวิธีแก้ปัญหา ขั้นตอนนี้ควรเป็นขั้นตอนที่ครูควรสร้างสถานการณ์จริงให้นักเรียนปฏิบัติ เช่น การให้ลงมือปฏิบัติในการทำงาน ผู้เรียนจะต้องมีขั้นตอนในการปฏิบัติ เช่น การออกแบบหลาย ๆ รูปแบบการเลือกวัสดุที่จะนำมาใช้ ขั้นตอนที่ปฏิบัติว่าควรจะมีวิธีการอย่างไรบ้าง ซึ่งการวัดในขั้นตอนนี้อาจใช้ได้ทั้งแบบสังเกต ข้อทดสอบ หรือสอบถาม การปฏิบัติงานก็ได้ เช่น ถามเกี่ยวกับขั้นตอนในการทำงาน ถามเกี่ยวกับการเลือกวิธีการที่นำมาใช้ในการทำงาน

4. ประเมิน และเลือกทางเลือก ขั้นตอนนี้เป็นขั้นตอนที่ควรวัดต่อเนื่องจากการทำงานของผู้เรียน เมื่อผู้เรียนลงมือปฏิบัติในการทำงานแล้ว นักเรียนจะต้องตัดสินใจเลือกรูปแบบอย่างใดอย่างหนึ่งมาปฏิบัติ การตัดสินใจในเลือกที่จะปฏิบัติ นั้น ผู้เรียนจะต้องมีเหตุผลในการตัดสินใจ ดังนั้นการวัดขั้นตอนนี้จึงน่าจะเป็นการซักถาม หรือสัมภาษณ์ หรือให้นักเรียนเขียนถึงเหตุผลในการตัดสินใจเลือกปฏิบัติงาน เช่น ถามถึงเหตุผลในเรื่องของรูปแบบ ถามถึงเหตุผลในเรื่องของวัสดุอุปกรณ์ ถามถึงเหตุผลในเรื่องของขั้นตอนในการปฏิบัติ

5. กำหนด และลำดับขั้นตอนในการปฏิบัติงาน เครื่องมือวัดขั้นตอนนี้ควรเป็นแบบสังเกตพฤติกรรมว่าผู้เรียนเมื่อตัดสินใจเลือกงานที่ปฏิบัติงานแล้ว ได้วางแผนการปฏิบัติงานตามขั้นตอนอย่างไร หรืออาจใช้แบบสอบถาม ข้อทดสอบก็ได้เพื่อจะได้คำตอบ เช่น มีขั้นตอนการ

ทำงานอย่างไร มีขั้นตอนใดบ้างที่ไม่สามารถปฏิบัติได้เป็นไปตามขั้นตอนที่วางไว้ มีขั้นตอนใดที่พิจารณาเห็นว่าควรจะดำเนินการเป็นลำดับแรก และลำดับสุดท้าย

6. ปฏิบัติตามวิธีที่เลือก ขั้นตอนนี้การวัดความเป็นลักษณะแบบสังเกตว่าผู้เรียนได้ปฏิบัติตามขั้นตอนจริงหรือไม่ ปฏิบัติได้ผลหรือไม่ ในการปฏิบัตินั้นมีปัญหาอุปสรรคอย่างไร ควรใช้แบบสังเกตพฤติกรรม

7. ตรวจสอบ และปรับปรุงแก้ไขด้วยตนเอง ขั้นตอนนี้วิธีที่เหมาะสม คือ การใช้แบบสังเกตว่า ในระหว่างการปฏิบัติงานตามขั้นตอนนั้นเมื่อมีอุปสรรคปัญหาเกิดขึ้น ผู้เรียนมีวิธีแก้ไขปรับปรุงอย่างไร แต่อาจจะใช้แบบทดสอบ หรือตั้งคำถามก็สามารถใช้ได้ ซึ่งควรเป็นคำถามเกี่ยวกับขั้นตอนใดที่มีอุปสรรคปัญหา มีวิธีการแก้ไขอุปสรรคปัญหาขั้นตอนนั้น ๆ อย่างไร ในระหว่างปฏิบัติงานมีขั้นตอนใดที่ค้นพบว่าวิธีการที่ดีกว่าตามขั้นตอนที่วางไว้

8. ปรับปรุงให้ดีขึ้นอยู่เสมอ เครื่องมือวัดขั้นตอนนี้จะให้ได้ผลดี ผู้สอนต้องให้งานทำเพิ่มขึ้น ทั้งนี้ในการปฏิบัติจริงผู้เรียนจะค้นพบ หรือหาแนวทางในการปรับปรุงพัฒนาวิธีการให้ได้ผลดียิ่งขึ้น ซึ่งเครื่องมือวัดก็ควรเป็นแบบสังเกต แต่ถ้าผู้เรียนไม่ได้ทำงานเพิ่มขึ้น เครื่องมือวัดก็ควรเป็นข้อทดสอบ ซึ่งอาจเป็นข้อทดสอบเกี่ยวกับ มีขั้นตอนใดที่เห็นว่าควรได้รับการพัฒนา ถ้าผลดีงานชิ้นต่อไปจะพัฒนางานอย่างไรบ้าง เช่น พัฒนาด้านรูปแบบ พัฒนาด้านขั้นตอนการสร้างสรรค์งาน พัฒนาด้านวัสดุอุปกรณ์ที่นำมาใช้ และพัฒนาด้านคุณภาพ เป็นต้น

9. ประเมินผลรวมเพื่อให้เกิดความภาคภูมิใจ ขั้นตอนนี้เป็นขั้นตอนที่ผู้สอนจะต้องนำผลการประเมินทั้งหมดสรุปให้ผู้เรียนทราบถึงการพัฒนาของตัวนักเรียน พร้อมทั้งให้ขวัญกำลังใจแก่ผู้เรียนที่จะพัฒนาความก้าวหน้าของตนเองด้วยความภาคภูมิใจ เช่น ให้นักเรียนเขียนบรรยาย หรือออกมานำเสนอหน้าชั้นเรียน ถึงความคิดสร้างสรรค์ของตนเองที่แฝงอยู่ในผลงานศิลปะ

การเรียนการสอนวิชาศิลปะศึกษาด้วยทักษะกระบวนการ 9 ขั้นที่กรมวิชาการกำหนดไว้นั้น เป็นแนวคิดที่เหมาะสมกับการเรียนการสอนในหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) ซึ่งจะใช้ได้อย่างมีประสิทธิภาพก็ต่อเมื่อครูผู้สอนต้องศึกษาแนวคิดนี้ให้เข้าใจอย่างถ่องแท้ ไม่เช่นนั้นอาจจะส่งผลให้ไม่บรรลุจุดมุ่งหมายของหลักสูตรได้ เมื่อครูผู้สอนให้นักเรียนเกิดทักษะกระบวนการ แต่ยังวัดผลแบบเดิมอยู่

2. หนังสือเรียนวิชาศิลปศึกษา

2.1 ความหมายของหนังสือเรียนวิชาศิลปศึกษา

กระทรวงศึกษาธิการได้มีคำสั่ง “เรื่อง ให้ชี้แนวปฏิบัติเกี่ยวกับการใช้และการควบคุมการใช้หนังสือสำหรับนักเรียนในโรงเรียนประถมศึกษาและมัธยมศึกษา” เพื่อให้การใช้หนังสือในโรงเรียนสอดคล้องกับเจตนารมณ์ของหลักสูตรและนโยบายการศึกษาของชาติ เกี่ยวกับลักษณะของหนังสือเรียนซึ่งแต่เดิมเคยเรียกว่า หนังสือแบบเรียน นั้น ได้กำหนดให้เรียกเสียใหม่ว่า “หนังสือเรียน” ดังนั้นความหมายของหนังสือแบบเรียนจึงมีความหมายเช่นเดียวกับหนังสือเรียน (กรมวิชาการ, 2538) ในเรื่องการเปลี่ยนชื่อเรียกนี้ สมศักดิ์ ศรีมาโนชน์ (2523) ได้ให้ความเห็นไว้เพื่อจะแก้ปัญหาไม่ให้ครูยึดแบบเรียนเป็นตำราตายตัว หรือเป็นคัมภีร์ให้นักเรียนท่องจำทุกตัวอักษร มีนักการศึกษาหลายท่านได้ให้ความหมายของหนังสือเรียนไว้ ดังต่อไปนี้

กระทรวงศึกษาธิการ (กรมวิชาการ, 2538) กล่าวว่า หนังสือเรียน คือ หนังสือที่กระทรวงศึกษาธิการกำหนดให้ใช้สำหรับการเรียน มีสาระตรงตามที่ระบุไว้ในหลักสูตรอย่างถูกต้อง อาจจะมีลักษณะเป็นเล่ม เป็นแผ่น หรือเป็นชุดก็ได้

ฉวีวรรณ คูหาภินันท์ (2527) กล่าวว่า หนังสือเรียน คือ หนังสือที่ใช้อยู่เป็นหลักในวิชาที่เรียนของเด็กแต่ละระดับชั้น หนังสือเรียนจะต้องมีการจัดลำดับเนื้อเรื่องให้เหมาะสมและถูกต้อง เพื่อเป็นอุปกรณ์การเรียนอันสำคัญสำหรับวิชาที่กำหนดให้

นพคุณ ฤณาชีวะ (2530) กล่าวว่า หนังสือเรียน คือ หนังสือที่เป็นสื่อกลางในการเรียนรู้วิชาใดวิชาหนึ่ง ที่มีเนื้อหาสาระครบถ้วนตามที่หลักสูตรกำหนดไว้

บันลือ พุกกะวัน (2536) กล่าวว่า หนังสือเรียน คือ หนังสือที่กระทรวงประกาศบังคับใช้ โดยกำหนดว่าผู้เรียนในระดับชั้นนั้น ๆ จำต้องมี เพื่อจะได้ใช้ศึกษาเป็นพื้นฐานของวิชานั้น ๆ ตามที่เนื้อหาของหลักสูตรได้กำหนด

วิชัย ราษฎร์ศิริ (2526) กล่าวว่า หนังสือเรียน คือ หนังสือที่เขียนขึ้นตามแนวของหลักสูตรแต่ละระดับ ใช้เป็นหลักในการเรียนการสอนวิชาต่าง ๆ ระหว่างครูกับนักเรียน หนังสือเรียนจะไม่มีรายละเอียดมากเหมือนตำรา หนังสือเรียนมีใช้มากในระดับประถมศึกษาและมัธยมศึกษา ในประเทศไทยหนังสือเรียนจะจัดพิมพ์จำหน่ายได้ต้องได้รับการตรวจและอนุญาตจากกระทรวงศึกษาธิการ

สมศักดิ์ ศรีมาโนชน์ (2523) กล่าวว่า หนังสือเรียน คือ หนังสือที่มีเนื้อหาตรงตามหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการ อนุญาตให้ใช้เป็นหนังสือเรียนในโรงเรียนได้ ผู้แต่งอาจจะเป็นคนเดียวหรือหลายคนก็ได้ และอาจเป็นบุคคลในกรมวิชาการ หรือกรรมการผู้ทรงคุณวุฒิที่ได้รับแต่งตั้งในการทำหนังสือเรียนก็ได้

สุพัตรา ชุมเกตุ (2522) กล่าวว่า หนังสือเรียน คือ หนังสือที่กระทรวงศึกษาธิการ อนุญาตให้ใช้สอนในโรงเรียนได้ตามหลักสูตรของแต่ละชั้นและวิชาที่เรียน หนังสือเรียนในวิชาเดียวกันอาจมีหลายสำนวน และผู้แต่งหลายคน ซึ่งหนังสือเหล่านั้นกระทรวงศึกษาธิการอนุญาตให้ใช้เป็นหนังสือเรียนได้ทุกเล่ม

อรสา ปราชญ์นคร (2525) กล่าวว่า หนังสือเรียน คือ หนังสือที่บรรจุเนื้อหาตามหลักวิชา และกำหนดขึ้นเพื่อใช้เป็นหลักสำหรับการเรียนการสอนระหว่างครูกับนักเรียน

Hummel (1988) กล่าวว่า หนังสือเรียน คือ วัสดุสิ่งพิมพ์ที่มีโครงสร้างและการออกแบบเพื่อใช้ในกระบวนการเรียนการสอนซึ่งอาจเป็นหนังสือเรียนประจำวิชา หรือสิ่งพิมพ์อื่น ๆ เช่น หนังสือพิมพ์ บทกวี เป็นต้น ที่มีการจัดทำอย่างเป็นระบบสอดคล้องกับการเรียนการสอน

จากความคิดเห็นของนักการศึกษาดังกล่าว สรุปได้ว่าหนังสือเรียน คือ สื่อการเรียนการสอนที่ใช้เป็นหลักสำหรับการเรียนการสอนในชั้นเรียน มีเนื้อหาสาระครอบคลุมจุดประสงค์ของหลักสูตร มีการลำดับเนื้อหาอย่างถูกต้องเหมาะสม ผู้แต่งอาจเป็นคนเดียว เป็นกลุ่มหรือเป็นผู้ทรงคุณวุฒิที่กระทรวงศึกษาธิการแต่งตั้งขึ้นก็ได้ อาจมีลักษณะเป็นเล่ม เป็นแผ่นหรือเป็นชุด และผ่านการตรวจสอบและอนุญาตให้ใช้เป็นหนังสือเรียนจากกระทรวงศึกษาธิการ

ดังนั้นหนังสือเรียนวิชาศิลปศึกษา คือ สื่อการเรียนการสอนที่ใช้เป็นหลักสำหรับการเรียนการสอนวิชาศิลปศึกษาในชั้นเรียน มีเนื้อหาสาระครอบคลุมจุดประสงค์ของหลักสูตร มีการลำดับเนื้อหาอย่างถูกต้องเหมาะสม ผู้แต่งอาจเป็นคนเดียว เป็นกลุ่มหรือเป็นผู้ทรงคุณวุฒิที่กระทรวงศึกษาธิการแต่งตั้งขึ้นก็ได้ อาจมีลักษณะเป็นเล่ม เป็นแผ่นหรือเป็นชุด และผ่านการตรวจสอบและอนุญาตให้ใช้เป็นหนังสือเรียนจากกระทรวงศึกษาธิการ

2.2 ความเป็นมาหนังสือเรียนวิชาศิลปศึกษา

วิชาศิลปศึกษามีขึ้นครั้งแรกในหลักสูตร พ.ศ. 2438 โดยใช้ชื่อว่า “วิชาวาดเขียน” แต่ก็ยังไม่พบหลักฐานหนังสือเรียนศิลปศึกษาแต่อย่างใด จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2456 เจ้าพระยาสมเด็จสุนทรราชบริดิ ได้มีคำสั่งให้พระยาเมธาธิบดีสำรวจหนังสือที่จัดพิมพ์ขึ้นใหม่ตั้งแต่ พ.ศ. 2425-2456 ว่ามีหนังสือเรียนใดอยู่บ้าง (กระทรวงศึกษาธิการ, 2535) ผลการสำรวจครั้งนี้ พบว่ามีหนังสือเรียนศิลปศึกษาเพียงเล่มเดียว คือ “ตำราวาดเขียน” ในปี พ.ศ. 2455 และจากการศึกษาเกี่ยวกับหนังสือเรียนศิลปศึกษาในประเทศไทย ของ วิรุณ ตั้งเจริญ (2527) โดยได้จัดประเภทหนังสือเรียนศิลปศึกษาออกเป็น 3 ประเภท ดังนี้คือ

1.5.1 หนังสือเรียนศิลปศึกษาในเชิงลอกเลียนแบบ ในช่วงก่อนเปลี่ยนแปลงการปกครอง ได้พบหลักฐานหนังสือศิลปศึกษา ในปี พ.ศ. 2472 ซึ่งอยู่ในช่วงหลักสูตร พ.ศ. 2464 ซึ่งมีรายละเอียดตามลำดับปีดังนี้ คือ

- พ.ศ. 2472 พบหนังสือชื่อ แบบฝึกหัดวาดเขียน สำหรับชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 ของพระยาวรรวิทย์พิศาล (ศุข นิโลดม) แต่ละแบบฝึกหัดจะเป็นรูปเหลี่ยมง่าย ๆ บรรจุอยู่ในตารางเพื่อให้ลอกแบบตามแบบ

- พ.ศ. 2475 พบหนังสือชื่อ สมุดวาดเขียน สำหรับชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 ของช่วงสเลลาหนท์ มีลักษณะเป็นแบบฝึกหัดแต่ละหน้าประกอบไปด้วย ภาพตัวอย่างเป็นลวดลายเหลี่ยมรูปทรงง่าย ๆ ในตารางค่านบน และตารางค่านล่างสำหรับลอกภาพลงไป

- พ.ศ. 2477 พบหนังสือชื่อ สมุดฝึกหัดวาดเขียน สำหรับชั้นประถมศึกษาปีที่ 1-3 ของพระยาวรรวิทย์พิศาล มีลักษณะเป็นภาพรูปทรงเรขาคณิต ภาพตัวอักษร ภาพลวดลาย ภาพสัตว์ และภาพอื่น ๆ โดยจะมีความยากขึ้นไปตามระดับชั้น นอกจากนี้ยังพบหนังสือชื่อ สมุดฝึกหัดวาดเขียน สำหรับชั้นประถมปีที่ 4 อีกด้วย โดยมีลักษณะเป็นแบบฝึกหัดที่มีลวดลายอยู่ข้างบน และเว้นข้างล่างไว้สำหรับลอกภาพลงมา

- พ.ศ. 2478 พบหนังสือชื่อ หนังสืออ่านวาดเขียน สำหรับชั้นประถมศึกษา ของกองวิชาการ กระทรวงธรรมการ มีลักษณะเป็นหนังสืออ่านประกอบการสอนวิชาศิลปะ ศึกษา โดยให้ใช้ฝึกหัดอ่านควบกันไปกับแบบสอนอย่างอื่น ๆ

- พ.ศ. 2478 พบหนังสือของสง่า รัศมีทัต ซึ่งมีหลายเล่มได้แก่ หนังสือชื่อ ตำราวาดเขียน สำหรับชั้นประถมศึกษาปีที่ 2-4 มีลักษณะเป็นแบบฝึกหัด คือ ด้านซ้าย เป็นภาพในตาราง ด้านขวาเป็นตารางว่างไว้สำหรับให้ลอกเลียนภาพจากทางซ้ายลงไป

หนังสือชื่อ แบบวาดเขียน ชั้นประถมศึกษาปีที่ 3-4 เป็นแบบฝึกหัด มีลักษณะให้ลอกภาพเหลี่ยมจากตารางด้านบนหรือด้านซ้าย ลงในตารางด้านล่างหรือด้านขวา

หนังสือชื่อ ตำราแบบวาดเขียน สำหรับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 เป็นแบบฝึกหัดที่มีภาพตัวอย่างแสดงการเขียนภาพตามขั้นตอน จากโครงร่างเรขาคณิตง่าย ๆ ไปถึงขั้นสำเร็จ และมีพื้นที่ว่างไว้ให้เขียนภาพตามตัวอย่างที่กำหนดไว้

- พ.ศ. 2488 พบหนังสือชื่อ สมุดวาดเขียน ของกองวิชาการ กระทรวงธรรมการ เป็นแบบฝึกหัดที่มีกิจกรรมหลายอย่าง เช่น ลากเส้นตามเลขให้เกิดเป็นภาพ เขียนภาพตามเส้น ตัดกระดาษตามแบบลวดลาย สานกระดาษตามภาพตัวอย่าง เป็นต้น

- พ.ศ. 2479 พบหนังสือชื่อ แบบเรียนวาดเขียน สำหรับชั้นประถมศึกษาปีที่ 2-4 มีลักษณะเป็นแบบฝึกหัดหน้าทางด้านซ้ายเป็นภาพในตารางหน้าทางด้านขวาเป็นตารางสำหรับให้ลอกเลียนภาพจากหน้าด้านซ้าย

- พ.ศ. 2490 พบหนังสือชื่อ แบบฝึกหัดวาดเขียน ของ สิริเดช อินทุประภา เป็นแบบฝึกหัดที่มีทั้งหน้าซ้ายเป็นภาพตัวอย่างในตาราง ส่วนหน้าขวาเป็นกระดาษว่างสำหรับเขียนภาพ

1.5.2 หนังสือเรียนศิลปศึกษาในเชิงศิลปะนามธรรม ในปี พ.ศ. 2503 ซึ่งเป็นปีที่ประกาศใช้หลักสูตรการศึกษาฉบับใหม่ ก็พบว่าหนังสือเรียนศิลปศึกษามีการเปลี่ยนแปลงไปจากเดิม ซึ่งมีรายละเอียดตามลำดับปีดังนี้ คือ

- พ.ศ. 2503 พบหนังสือชื่อ การวาดและการระบายสี สำหรับชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 ของชวลิต ดาบแก้ว เป็นแบบฝึกหัดหลายชนิด เช่น วาดภาพตามตัวอย่างภาพง่าย ๆ ระบายสีในรูปทรงนามธรรมโดยกำหนดสีไว้ให้ การออกแบบโดยใช้เส้นหวัด เขียนภาพตามขั้นตอน การหยดสีและทูปสี การพิมพ์ภาพด้วยหัวตะปู การพิมพ์สแตนด์ การพิมพ์ใบไม้ เป็นต้น

- พ.ศ. 2506 พบหนังสือชื่อ ศิลปศึกษา สำหรับชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 ของชวลิต ดาบแก้ว เป็นแบบฝึกหัดหลายชนิด เช่น ออกแบบรูปทรงเรขาคณิต ตัดกระดาษเป็นรูปสัตว์ การทำต้นไม้เปลือกไข่ การพับกระดาษ ตัดกระดาษเป็นรูปและลวดลาย เป็นต้น

- พ.ศ. 2513 พบหนังสือชื่อ ศิลปศึกษา สำหรับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 ของชวลิต ดาบแก้ว เป็นกิจกรรมลักษณะต่าง ๆ เช่น การเขียนภาพรูปทรงมูลฐาน การร่างภาพ การเขียนภาพแสงและเงา การวาดภาพต้นไม้ การวาดภาพสัตว์ ทฤษฎีและการผสมสี การออกแบบ การเขียนภาพเปอร์สเปคทีฟ การขยายแบบ การระบายภาพสีน้ำ และความรู้เกี่ยวกับศิลปะ เป็นต้น

1.5.3 หนังสือเรียนศิลปศึกษาในเชิงศิลปะร่วมสมัย มีลักษณะเป็นการเสนอ กิจกรรมทางศิลปศึกษาในเชิงศิลปะร่วมสมัยอย่างเด่นชัดเป็นระบบมีความหลากหลาย และเสนอ ความรู้ความเข้าใจอย่างกว้างขวาง โดยมีรายละเอียดตามลำดับปีดังนี้ คือ

- พ.ศ. 2513 พบหนังสือชื่อ แบบเรียนศิลปศึกษา สำหรับชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 ของอารีย์ สุทธิพันธุ์ มีการเสนอกิจกรรมศิลปะที่เริ่มจากง่ายไปหายากตามลำดับ โดยให้นักเรียนได้ฝึกเกี่ยวกับ เส้น รูปร่าง สี การระบายสี การพิมพ์ด้วยสีตามวิธีต่าง ๆ จนถึงการทำพิมพ์แบบสแตนด์ลิต กิจกรรมส่วนใหญ่มุ่งเสนอแนะให้นักเรียนใช้ความคิดสร้างสรรค์มากที่สุด

- พ.ศ. 2521 พบหนังสือชื่อ หนังสือเรียนวิชาศิลปศึกษา ทักษะศิลปศึกษา ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 และ 2 ของกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ เป็นหนังสือเรียนที่ให้ความรู้ ความเข้าใจทางศิลปะ และมีกิจกรรมเสนอแนะในแต่ละบท โดยต้องปฏิบัติกิจกรรมนอก หนังสือเรียน สำหรับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 แบ่งเนื้อหาออกเป็น 5 บท คือ การวาดเขียน การปั้นการแกะสลัก การพิมพ์ภาพ การสร้างสรรค์งานศิลปะ และศิลปพื้นบ้าน สำหรับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 แบ่งเนื้อหาออกเป็น 10 บท คือ การวาดเขียน การพิมพ์ภาพ การปั้นแกะสลัก ศิลปะไทย ศิลปะสากล องค์ประกอบศิลปะ การออกแบบ การสร้างสรรค์งานศิลปะ นิทรรศการทางศิลปะ และ ศิลปวิจารณ์

- พ.ศ. 2522 พบหนังสือชื่อ แบบเรียนศิลปศึกษา สำหรับชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 จัดทำขึ้นตามหลักสูตรประถมศึกษา พุทธศักราช 2521 ของเลิศ อานันท์นะ เป็นหนังสือเรียนในลักษณะแบบฝึกหัดให้นักเรียนปฏิบัติกิจกรรมในเล่ม โดยเริ่มต้นด้วยข้อเสนอแนะเกี่ยวกับวัสดุอุปกรณ์ และแบ่งกิจกรรมเป็นกลุ่ม เช่น การฝึกเขียนอย่างอิสระ เรื่องตัวเรา การปั้น การพิมพ์ภาพ บ้านที่น่าอยู่ การออกแบบและสร้างสรรค์จากวัสดุต่าง ๆ เป็นต้น

- พ.ศ. 2523 พบหนังสือชื่อ แบบเรียนทัศนศิลปศึกษา สำหรับระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 และ 2 ของเฉลิม นาศิริรักษ์และคณะ เป็นหนังสือเรียนที่ให้ความรู้ ความเข้าใจ

ทางศิลปะ และมีกิจกรรมเสนอแนะแต่ละบท โดยต้องปฏิบัติกิจกรรมนอกหนังสือเรียน สำหรับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 แบ่งเนื้อหาออกเป็น 6 บท คือ เครื่องมืออุปกรณ์และการใช้ วาดเขียน การพิมพ์ภาพ การสร้างสรรค์งานศิลปะ การปั้น-แกะสลัก การพิมพ์ภาพ ศิลปะพื้นบ้าน สำหรับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 แบ่งเนื้อหาออกเป็น 9 บท คือ วาดเขียน การปั้น-แกะสลัก การพิมพ์ภาพ ศิลปะไทย-ศิลปะสากล องค์ประกอบแห่งศิลปะ การออกแบบ การสร้างสรรค์งานศิลปะ ศิลปวิจารณ์ และนิทรรศการทางศิลปะ

- พ.ศ. 2523 พบหนังสือชื่อ แบบเรียนทัศนศิลป์ศึกษา สำหรับระดับมัธยมศึกษาปีที่ 1 และ 2 ของอารีย์ สุทธิพันธุ์ และวิรุณ ตั้งเจริญ เป็นหนังสือเรียนที่เสนอความรู้ในแต่ละตอน และมีกิจกรรมสำหรับฝึกปฏิบัติสอดคล้องกับความรู้ในแต่ละบทนั้น มีพื้นที่ว่างสำหรับปฏิบัติกิจกรรม โดยชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 แบ่งเนื้อหาออกเป็น การวาดเขียน การปั้น แกะสลัก การพิมพ์ภาพ การสร้างสรรค์งานศิลปะ และศิลปะพื้นบ้าน

- พ.ศ. 2523 พบหนังสือชื่อ แบบเรียนกิจกรรมศิลปศึกษา สำหรับชั้นประถมศึกษาปีที่ 1 ของวิรุณ ตั้งเจริญ และคณะ มีลักษณะเป็นแบบฝึกหัดมีพื้นที่ว่างให้ทำกิจกรรม โดยเสนอกิจกรรมหลากหลายได้แก่ การเขียนภาพ งานออกแบบและสร้างสรรค์ งานพิมพ์ และงานปั้น

- พ.ศ. 2525 พบหนังสือชื่อ แบบเรียนศิลปศึกษา สำหรับชั้นประถมศึกษาปีที่ 4 ของเฉลิม นาศิริรักษ์ และคณะ เป็นหนังสือที่มีพื้นที่ว่างให้ทำกิจกรรม โดยเสนอกิจกรรมเป็นหน่วยการเขียนภาพและการระบายสี หน่วยการปั้นและการแกะสลัก หน่วยการพิมพ์ภาพ หน่วยงานจัดออกแบบและสร้างสรรค์จากวัสดุต่าง ๆ และหน่วยงานสาน

- พ.ศ. 2526 พบหนังสือชื่อ แบบเรียนศิลปศึกษา สำหรับระดับชั้นประถมศึกษา ของชวลิต คาบแก้ว เป็นหนังสือเรียนที่แบ่งออกเป็น 2 ส่วน คือ บูรณาการกลุ่มสร้างเสริมประสบการณ์ชีวิต และกิจกรรมเฉพาะเนื้อหาวิชาศิลปศึกษา โดยมีพื้นที่ว่างให้ทำกิจกรรม

หนังสือเรียนวิชาศิลปศึกษาที่ได้อธิบายมาทั้งหมดนี้มีทั้งระดับประถมศึกษา และระดับมัธยมศึกษา ซึ่งมีชื่อเรียกหนังสือที่แตกต่างกันออกไป แต่เมื่อมาพิจารณาถึงหนังสือเรียนวิชาศิลปศึกษา ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น สามารถสรุปได้ว่ามีหนังสือเรียนอยู่หลายเล่มได้แก่ ตำราแบบวาดเขียน ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 ผู้แต่งคือสง่า รัชมิตต์ ในปี พ.ศ. 2478 หนังสือเรียนศิลปศึกษา สำหรับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 ผู้แต่งคือชวลิต คาบแก้ว พ.ศ. 2513 หนังสือเรียนวิชาศิลปศึกษา ทัศนศิลป์ ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 และ 2 ผู้แต่งคือกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2521 แบบเรียนทัศนศิลป์ศึกษา สำหรับระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 และ 2 ผู้แต่งคือเฉลิม นาศิริรักษ์

และคณะ พ.ศ. 2523 แบบเรียนทัศนศิลป์ศึกษา สำหรับระดับมัธยมศึกษาปีที่ 1 และ 2 ผู้แต่งคือ อารีย์ สุทธิพันธุ์ และวิรุณ ตั้งเจริญ พ.ศ. 2523 แต่หนังสือเรียนวิชาศิลปะในช่วงแรกกระทรวงศึกษาธิการยังไม่ได้ประกาศให้เป็นหนังสือเรียนบังคับ จนกระทั่งกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ ได้ประกาศให้มีหนังสือเรียนวิชาศิลปะศึกษาขึ้นเป็นครั้งแรกในหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 โดยกำหนดแนวปฏิบัติเกี่ยวกับการใช้ และการควบคุมการใช้หนังสือสำหรับนักเรียน ในโรงเรียนประถมศึกษา และมัธยมศึกษา สั่ง ณ วันที่ 11 ตุลาคม พ.ศ. 2522 (กรมวิชาการ, 2538) โดยมีประกาศแนบท้าย เรื่อง ข้อสังเกตเกี่ยวกับหนังสือเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ดังนี้

“ เพื่อประโยชน์ต่อการเรียนการสอน และการใช้หนังสือเรียนที่มีคุณภาพ เป็นมาตรฐานเดียวกัน จึงใคร่ชี้แจงข้อสังเกตเกี่ยวกับหนังสือที่กระทรวงศึกษาธิการจัดทำ และมอบให้องค์การค้ำจุนสภาพพิมพ์จำหน่าย และหนังสือเรียนที่กระทรวงศึกษาธิการได้ตรวจพิจารณาอนุญาตให้สำนักพิมพ์เอกชนจัดพิมพ์จำหน่าย เพื่อโรงเรียนจะได้เข้าใจถูกต้อง และพิจารณาเลือกใช้ให้ถูกต้องตามคำสั่งของกระทรวงศึกษาธิการต่อไป ดังนี้คือ

1. หนังสือเรียนทุกเล่มที่ได้รับอนุญาตให้ใช้ใน โรงเรียนจะต้องมีรายชื่อปรากฏในคำสั่งกระทรวงศึกษาธิการ เรื่อง การกำหนดหนังสือเรียนสำหรับเลือกใช้ ในโรงเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนต้น โดยระบุชื่อผู้แต่ง และชื่อสำนักพิมพ์ของหนังสือนั้น ๆ ไว้ด้วย

2. หนังสือเรียนฉบับที่ กระทรวงศึกษาธิการจัดทำ และมอบให้องค์การค้ำจุนของค้ำจุนสภาพพิมพ์จำหน่าย ที่หน้าปกจะมีตราของกระทรวงศึกษาธิการ ซึ่งเป็นรูปเสมาธรรมจักร และมีข้อความว่า “กระทรวงศึกษาธิการ” พิมพ์ไว้ให้เห็นอย่างชัดเจน ภายในเล่มจะมีประกาศกระทรวงศึกษาธิการเรื่อง อนุญาตให้ใช้หนังสือในโรงเรียน และมีตัวเลขแสดงจำนวนกำกับอยู่ที่เครื่องหมายขององค์การค้ำจุนของค้ำจุนสภาพพิมพ์ด้านหลังทุกเล่ม

3. หนังสือเรียนฉบับที่สำนักพิมพ์เอกชนจัดทำ และพิมพ์จำหน่าย ที่หน้าปกจะระบุชื่อสำนักพิมพ์ และอาจมีตราเครื่องหมายของสำนักพิมพ์นั้น ๆ และต้องมีข้อความว่า “กระทรวงศึกษาธิการอนุญาตให้ใช้ในโรงเรียนได้” หรือ “หนังสือนี้ผ่านการตรวจโดยคณะกรรมการ ซึ่งประกอบด้วยผู้ทรงคุณวุฒิที่กระทรวงศึกษาธิการแต่งตั้งขึ้น และอนุญาตให้ใช้ในโรงเรียนได้” พร้อมทั้งมีตรามูลรูปเสมาธรรมจักร ส่วนด้านหลังปก หรือปกหลังด้านในจะมีใบอนุญาตของกระทรวงศึกษาธิการพิมพ์ไว้ให้เห็นชัดเจน ซึ่งจะระบุชื่อหนังสือ ครั้งที่พิมพ์ จำนวนพิมพ์ และกระทรวงศึกษาธิการอนุญาตให้ใช้เป็นหนังสือประเภทใด ระดับชั้นใด “

จากข้อกำหนดดังกล่าว และจากคำสั่งกระทรวงศึกษาธิการ เรื่อง การกำหนดหนังสือเรียนสำหรับเลือกใช้ในโรงเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 ได้อนุญาตให้เลือกใช้หนังสือเรียนวิชาศิลปศึกษาของกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการจัดทำ ได้แก่ หนังสือเรียนวิชาศิลปศึกษา ทัศนศิลปศึกษา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-2 และหนังสือเรียนวิชาศิลปศึกษาของนายเฉลิม นาศิริักษ์ และคณะ ได้แก่หนังสือเรียนวิชาศิลปศึกษา ทัศนศิลปศึกษา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-2 (ฉบับได้รับอนุญาตจากกระทรวงศึกษาธิการ) (กรมวิชาการ, 2527) จึงสรุปได้ว่า หนังสือเรียนวิชาศิลปศึกษา ระดับมัธยมศึกษาตอนต้นของกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ พ.ศ. 2521 และของเฉลิม นาศิริักษ์และคณะ พ.ศ. 2523 จัดเป็นหนังสือเรียนวิชาศิลปศึกษาที่กระทรวงศึกษาธิการประกาศบังคับใช้ในโรงเรียนครั้งแรก

ต่อมาเมื่อมีการปรับปรุงหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 ในปี พ.ศ. 2533 โดยใช้ชื่อว่า หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) กระทรวงศึกษาธิการได้ประกาศอนุญาตให้เลือกใช้หนังสือเรียนวิชาศิลปศึกษา ระดับชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1-3 จำนวน 5 สำนักพิมพ์ รวมทั้งหมดจำนวน 21 เล่ม ได้แก่ หนังสือเรียนวิชาศิลปศึกษาของกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ จำนวน 3 เล่ม หนังสือเรียนวิชาศิลปศึกษาของสำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิช จำกัด จำนวน 6 เล่ม แต่งโดยโชคก เก่งเขตรกิจ หนังสือเรียนวิชาศิลปศึกษาของสำนักพิมพ์อักษรเจริญทัศน์ อจท. จำกัด จำนวน 3 เล่ม แต่งโดยนลินี ณ นคร หนังสือเรียนวิชาศิลปศึกษาของสำนักพิมพ์วัฒนาพานิช จำกัด จำนวน 3 เล่ม แต่งโดยกาญจน์ ภาคสุวรรณ และหนังสือเรียนวิชาศิลปศึกษาของสำนักพิมพ์ประสานมิตร จำนวน 6 เล่ม แต่งโดยพรมารินทร์ สุทธะจิตตะ

สรุปได้ว่าหนังสือเรียนวิชาศิลปศึกษา ระดับมัธยมศึกษาตอนต้นเริ่มมีกำหนดให้ใช้เป็นครั้งแรกโดยมีคำสั่งของกระทรวงศึกษาธิการ เรื่อง การกำหนดหนังสือเรียนสำหรับเลือกใช้ในโรงเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ในหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 เป็นต้นมา จนกระทั่งหลักสูตรปัจจุบัน คือหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533)

2.3 ลักษณะหนังสือเรียนวิชาศิลปะศึกษา

2.3.1 ลักษณะหนังสือเรียนวิชาศิลปะศึกษาของไทย

หนังสือเรียนวิชาศิลปะศึกษา กระทรวงศึกษาธิการประกาศใช้ใหม่เป็นครั้งแรก ในหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 โดยกระทรวงศึกษาธิการได้ประกาศอนุญาตให้ โรงเรียนมัธยมศึกษาทั่วประเทศสามารถเลือกใช้หนังสือเรียนวิชาศิลปะศึกษาได้เพียง 2 สำนักพิมพ์ คือ ของกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ และของนายเฉลิม นาคีรักษ์และคณะ ห้างหุ้นส่วน จำกัดอักษรกิจเจริญทัศน์ (กระทรวงศึกษาธิการ, 2531)

จากการศึกษาของวิรุณ ตั้งเจริญ (2527) เรื่อง วิวัฒนาการศิลปะศึกษาและสุนทรียภาพ ของเด็กไทยในปัจจุบัน ได้กล่าวถึงลักษณะของหนังสือเรียนวิชาศิลปะศึกษาระดับมัธยมศึกษา ตอนต้น หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 ดังมีรายละเอียดดังนี้ หนังสือเรียน วิชาศิลปะศึกษาของกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 และชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 เป็นหนังสือขนาด 8 หน้าก พิมพ์ที่โรงพิมพ์คุรุสภา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 หนา 88 หน้า ชั้น มัธยมศึกษาปีที่ 2 หนา 126 หน้า เป็นแบบเรียนที่ให้ความรู้ ความเข้าใจทางศิลปะ และมีกิจกรรม เสนอแนะในแต่ละบท โดยต้องปฏิบัติกิจกรรมนอกหนังสือเรียน หนังสือเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 แบ่งออกเป็น 5 บท คือ การวาดเขียน การปั้นการแกะสลัก การพิมพ์ภาพ การสร้างสรรค์งานศิลปะ และศิลปะพื้นบ้าน หนังสือเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 แบ่งออกเป็น 10 บท คือ การวาดเขียน การ พิมพ์ภาพ การปั้นแกะสลัก ศิลปะไทย ศิลปะสากล องค์ประกอบศิลปะ การออกแบบ การสร้าง สรรค์งานศิลปะ นิทรรศการทางศิลปะ และศิลปะวิจารณ์

หนังสือเรียนวิชาศิลปะศึกษาของเฉลิม นาคีรักษ์ และคณะ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 และ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 พิมพ์ที่สำนักพิมพ์อักษรกิจเจริญทัศน์ ขนาดรูปเล่ม 8 หน้าก ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 หนา 84 หน้า ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 หนา 128 หน้า เป็นหนังสือเรียนที่ให้ความรู้ ความเข้าใจทาง ศิลปะและมีกิจกรรมเสนอแนะในแต่ละบท โดยต้องปฏิบัติกิจกรรมนอกหนังสือเรียน หนังสือเรียน ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 แบ่งออกเป็น 6 บท คือ เครื่องมืออุปกรณ์และการใช้ วาดเขียน การพิมพ์ภาพ การสร้างสรรค์งานศิลปะ การปั้น-แกะสลัก และศิลปะพื้นบ้าน หนังสือเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 แบ่งออกเป็น 9 บท คือ วาดเขียน การปั้น-แกะสลัก การพิมพ์ภาพ ศิลปะไทย-ศิลปะสากล

องค์ประกอบแห่งศิลปะ การออกแบบ การสร้างสรรค์งานศิลปะ ศิลปวิจารณ์ และนิทรรศการทางศิลปะ

จากการศึกษาลักษณะของหนังสือเรียนวิชาศิลปศึกษา หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 ของวิรุณ ตั้งเจริญ ดังกล่าวทำให้เราทราบลักษณะของหนังสือเรียนวิชาศิลปศึกษาในด้านลักษณะของเนื้อหา และด้านลักษณะทั่วไปของหนังสือเรียนอย่างกว้าง ๆ พอเป็นแนวทางได้ แต่ก็ไม่ชัดเจนนักยังขาดการศึกษาในบางองค์ประกอบ อาทิ ภาพประกอบ การอ้างอิงในเนื้อหา การพิมพ์ การเข้าเล่ม เป็นต้น สำหรับลักษณะหนังสือเรียนวิชาศิลปศึกษา หลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) นั้นยังไม่มีการศึกษาเกิดขึ้นเลย จึงทำให้ยังไม่เห็นลักษณะของหนังสือเรียนวิชาศิลปศึกษาในหลักสูตรปัจจุบัน

2.3.2 ลักษณะหนังสือเรียนวิชาศิลปศึกษาในต่างประเทศ

การศึกษาวิชาศิลปศึกษาในต่างประเทศมีการนำวิทยาการทางเทคโนโลยีที่ทันสมัยมาใช้เป็นสื่อการเรียนการสอนมากขึ้น โดยเฉพาะสื่อทาง Electronic แต่อย่างไรก็ตามสิ่งตีพิมพ์ผลงานศิลปะ หนังสือเรียน ก็ยังเป็นสิ่งที่ต้องใช้ต่อไป (Hubbard, 1990) หนังสือเรียนวิชาศิลปศึกษาในต่างประเทศก็มีการพัฒนามาโดยลำดับ ซึ่งก็พอที่จะสรุปลักษณะทั่วไปของหนังสือเรียนในต่างประเทศ ได้ดังนี้ คือ

หนังสือเรียนวิชาศิลปะในประเทศญี่ปุ่นระดับประถมศึกษาจะมีลักษณะเป็นหนังสือ ปกแข็งขนาดสั้น หนา 28 หน้าในแต่ละเล่ม โดยส่วนใหญ่เป็นหนังสือเล่มเล็ก ๆ ภายในเล่มประกอบไปด้วยภาพตัวอย่างผลงานของเด็ก การเลือกผลงานลงในหนังสือก็เหมาะสมกับวัยของเด็กที่ใช้หนังสือ หนังสือมีการเรียบเรียงอย่างดึงดูดใจ ในแต่ละระดับชั้นก็จะสอดคล้องกับมาตรฐานของหลักสูตรที่มีการปรับปรุงอยู่เสมอ หนังสือเรียนศิลปะส่งเสริมให้เด็กพัฒนาทักษะการสร้างภาพ งานประติมากรรม และผลงานประเภทอื่น ๆ มีการถ่ายทอดความรู้ด้านประวัติศาสตร์ ตีพิมพ์ผลงานศิลปะชิ้นเยี่ยมของศิลปินตะวันตก อาทิ Vincent Van Gogh และ Paul Cezanne รวมทั้งศิลปินชาวญี่ปุ่น อาทิ Hiroshige และ Hokusai ในแต่ละบทเรียนจะมีบทสรุป หนังสือเรียนศิลปศึกษาของญี่ปุ่นจะมีการเปลี่ยนแปลงทุก ๆ 10 ปี และมีการปรับปรุงทุก ๆ 3 ปี (Foster, 1990)

หนังสือเรียนศิลปศึกษา ระดับมัธยมศึกษาปีที่ 1 ในญี่ปุ่น หนาประมาณ 40 หน้า ประกอบด้วยภาพประกอบ ข้อเขียน พิมพ์สี่สีบนกระดาษคุณภาพดี ในหน้ากระดาษแต่ละคู่จะมีผลงานศิลปะหรือสื่องานประดิษฐ์เค้าโครงของหัวข้อบทเรียนหรือแก่นเรื่อง เช่น การระบายสีภาพเหมือนครึ่งตัว การออกแบบโปสเตอร์ และการออกแบบตัวอักษร การพิมพ์ภาพแกะไม้ หรือการทำงานเซรามิก เป็นต้น มีการพิมพ์ผลงานศิลปะทั้งของศิลปินชาวตะวันตกและศิลปินชาวญี่ปุ่นรวมทั้งผลงานของนักออกแบบด้วย นอกจากนี้ยังมีผลงานของนักเรียนซึ่งจะเป็นแนวทางในการสอนในหัวข้อต่าง ๆ ในส่วนของข้อเขียนก็จะครอบคลุมทั้งวิธีการ และเทคนิคการผลิตผลงานศิลปะ (Mason, 1994)

Gregory (1989) ได้ศึกษาลักษณะหนังสือเรียนศิลปศึกษา ระดับมัธยมศึกษาตอนต้นในสหรัฐอเมริกาในหนังสือ Art in Action, Art Talk และ Understanding and Creating โดยมีรายละเอียดการวิเคราะห์ ดังนี้

1. หนังสือ Art in Action แต่งโดย Guy Hubbard ในปี ค.ศ. 1986 เป็นหนังสือปกแข็ง มีประมาณ 95 บทเรียน และแต่ละบทเรียนจะแบ่งออกได้เป็น 4 ส่วนหลัก คือ
 - 1.1 ความคิดสร้างสรรค์และการสังเกต (Observing and Thinking Creatively) จะจบภายในหนึ่งหน้า ซึ่งจะนำเสนอคำศัพท์ศิลปะ ข้อมูลทางการวิจารณ์ศิลปะ ประวัติศาสตร์ศิลปะ หรือข้อมูลทางศิลปปฏิบัติ
 - 1.2 การสอนการสร้างสรรค์ผลงานศิลปะ (Instruction for Creating Art) จะนำเสนอขั้นตอนการสร้างสรรค์งานศิลปะ
 - 1.3 วัสดุทางศิลปะ (Art Materials) จะเสนอวิธีการจัดเตรียมวัสดุอุปกรณ์ในการทำงานศิลปะ
 - 1.4 แผนภูมิ (Strand Diagram) เสนอโครงร่างเนื้อหาอย่างเป็นลำดับขั้นตอนในรูปของแผนภูมิ

ทุก ๆ บทเรียนจะมีภาพประกอบขาว ดำ ภาพถ่ายสีธรรมชาติ ผลงานศิลปะเด็กหรือผลงานของศิลปินชั้นเยี่ยมของโลก ในส่วนหลังของหนังสือจะประกอบด้วยโครงร่างของผลสัมฤทธิ์ในการเรียนศิลปะ รายละเอียดอภิธานศัพท์ ประวัติผลงานศิลปิน ดัชนี และนำเสนอแนวทางการสร้างสรรค์งานศิลปะอย่างเป็นขั้นตอนด้วยเทคนิค วิธีการที่หลากหลาย

2. หนังสือ Art Talk แต่งโดย Rosalind Ragans ในปี ค.ศ. 1988 เป็นหนังสือปกแข็ง หนา 372 หน้า มี 12 บทเรียน ประกอบด้วยเนื้อหา 3 ส่วนได้แก่

2.1 ความซาบซึ้งในทัศนศิลป์ (Appreciating The Visual Arts)

2.2 องค์ประกอบศิลป์ (The Elements of Art)

2.3 หลักการออกแบบ (The Principles of Design)

เนื้อหาแรกสรุปศิลปะตะวันตก ลำดับเหตุการณ์โดยกว้าง ๆ เนื้อหาที่สองแต่ละบทประกอบด้วยวัตถุประสงค์ของการเรียนศิลปะ คำศัพท์ศิลปะที่ได้รับจากกิจกรรมต่าง ๆ พร้อมข้อควรระวัง กิจกรรมเสริม เทคนิคเกี่ยวกับกิจกรรมศิลปะปฏิบัติ กิจกรรมศิลปะปฏิบัติ ศิลปวิจารณ์ และทักษะการคิด กล่าวถึงประวัติศิลปินที่เด่น ๆ และก็เป็นบทบทวน ในแต่ละบทจะมีภาพขาวดำ และภาพสีผลงานชิ้นเยี่ยมของโลก ภาพถ่ายผลงานศิลปะเด็ก แผนภูมิ แผนภาพ และภาพถ่ายกระบวนการทำงานศิลปะปฏิบัติ และเทคนิคในการรักษาความปลอดภัยขณะปฏิบัติงาน สรุปด้วยบรรณานุกรม ดัชนี และอภิธานศัพท์

3. หนังสือ Understanding and Creating Art แต่งโดย Ernest Goldstien, Robert Saundess, Jo D. Kowalchuk และTheodore H. Katz ในปี ค.ศ. 1986 เป็นหนังสือปกแข็ง มีเนื้อหาแบ่งออกได้ ดังนี้

3.1 การตอบสนองต่อผลงานศิลปะ (Responding to Works of Art)

3.2 ความเข้าใจในเนื้อหาศิลปะ (Understanding The Content of Art)

3.3 การผลิตผลงานศิลปะ (Producing Art)

3.4 ความเข้าใจในความสำคัญของศิลปะและขยายไปสู่กฏของศิลปิน (Understanding The Importance of Art and Expanding The Role of The Artist)

3.5 การประเมินผลงานศิลปะ (Making Judgments in Art)

ลักษณะทั่วไปของหนังสือจะแบ่งออกเป็น ส่วน ๆ และตอนท้ายของแต่ละบทจะเสริมข้อมูลในหัวข้อต่าง ๆ นอกจากนี้ยังมีคำถามข้อสรุป และกิจกรรม อภิธานศัพท์ ดัชนี ภาพประกอบขาวดำ ภาพถ่ายสีธรรมชาติ ผลงานศิลปะชิ้นเยี่ยมของโลกและผลงานศิลปะเด็ก มีแผนภูมิ แผนภาพลายเส้น รายละเอียดของผลงานชิ้นเยี่ยมต่าง ๆ กิจกรรมศิลปะ

โดยภาพรวมแล้วหนังสือเรียนศิลปศึกษาของญี่ปุ่นมีลักษณะที่เน้นคุณภาพการพิมพ์ โดยพิมพ์สี่สี กระดาษคุณภาพดี ส่วนภาพประกอบผลงานศิลปะก็มีหลากหลายทั้งภาพผลงานของ ศิลปินยุโรป ญี่ปุ่น รวมทั้งผลงานของเด็กที่เหมาะสมกับวัย ส่วนเนื้อหา ก็มีทั้งวิธีการสร้างสรรคงาน ศิลปะ ส่วนหนังสือเรียนศิลปศึกษาของสหรัฐอเมริกาจะมีเนื้อหาศิลปะที่หลากหลายทั้ง การสร้าง สรรคงานศิลปะ องค์ประกอบศิลป์ การออกแบบ สุนทรียศาสตร์ การประเมินผลงานศิลปะ เป็นต้น นอกจากนี้ในแต่ละบทเรียนจะมีภาพประกอบผลงานศิลปะชิ้นนำมามากมายทั้งสี และขาวดำ และมีข้อ นำสังเกต ก็คือในส่วนท้ายเล่มยังมีการรายการอ้างอิง การอธิบายคำศัพท์ ประวัติผลงานศิลปิน อัน เป็นแหล่งค้นคว้าเพิ่มเติมสำหรับนักเรียนที่มีความสนใจที่จะศึกษาเพิ่มเติมได้

2.4 ลักษณะหนังสือเรียนที่ดี

--

หนังสือเรียนเป็นสื่อการเรียนการสอนที่ยังคงดำรงบทบาทหลักในการเรียนการสอนอยู่ ตลอดเวลา ดังนั้นหนังสือเรียนจึงต้องมีคุณภาพ สมบูรณ์แบบในด้านต่าง ๆ เพราะหนังสือเรียนเป็น ตัวแทนของหลักสูตรที่ได้ผ่านการตรวจสอบแก้ไขมาแล้ว และกระทรวงศึกษาธิการอนุญาตให้ใช้ สอนในโรงเรียนได้ มีนักวิชาการหลายท่านได้สรุปความคิดเห็นเกี่ยวกับคุณสมบัติของหนังสือเรียน ในอุดมคติ ในการอภิปรายเมื่อวันที่ 7 ธันวาคม 2533 ณ ห้องประชุมศูนย์พัฒนาหนังสือ กรมวิชา การ (จินตนา ไบกาชุย, ม.ป.ป.) ซึ่งควรมีลักษณะสำคัญดังนี้ คือ

1. เนื้อหาสาระสมบูรณ์ตามที่หลักสูตรกำหนด มีระบบการจัดโครงสร้างของเนื้อหา อย่างแน่นอน (Knowledge Structure) มีเนื้อหาตามลำดับขั้นตอน (Sequence) ตามวิชา ตามทฤษฎี และตามหลักสูตรที่กำหนดไว้แล้ว การเสนอเนื้อหามีสัมพันธภาพ (Coherence) และเอกภาพ (Unity) รวมทั้งมีความยากง่ายเหมาะสมกับผู้เรียน ผู้ใช้ โดยเฉพาะนักเรียน

2. ความน่าสนใจ หนังสือเรียนควรเรียกร่องความสนใจจากผู้อ่านได้โดยไม่จำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยรูปเล่มที่สวยงาม แต่ควรอยู่ที่การเสนอเนื้อหาภายในซึ่งนอกจากจะอำนวยความสะดวกในการใช้สอยตามบทบาทพื้นฐานของหนังสือเรียนแล้ว ควรจะสามารถสร้างบรรยากาศ ให้เกิดความคุ้นเคยระหว่างผู้เขียนกับผู้อ่านได้เสมือนผู้เขียนพูดคุยกับผู้เรียนโดยตรง

3. การเขียนทั้งระดับจุลภาค (Micro) และมหภาค (Macro) หนังสือเรียนควรมีการ เขียนทั้งในระดับจุดเล็ก ๆ แคบ ๆ จนกระทั่งถึงระดับใหญ่ โดยการเขียนจะต้องมีการเชื่อมโยง ระหว่างการเขียนในระดับจุลภาค และมหภาคของเรื่องแต่ละเรื่องอย่างชัดเจน จึงจะทำให้ผู้เรียน เกิดความสนใจ และเข้าใจได้

4. การเขียนที่นอกจากจะก่อให้เกิดความรู้ และมวลประสบการณ์แล้วยังทำให้ผู้เรียน เกิดความคิด เกิดทักษะกระบวนการในด้านการตัดสินใจ และประเมินคุณค่า เกิดการพัฒนาค่านิยม ให้เป็นไปตามระบอบสังคมนั้น ๆ

5. ชัดเจนในการอธิบายเนื้อหา คำ ประโยค และสำนวนภาษาที่ใช้มีความกะทัดรัด สละสลวย มีการแบ่งวรรคตอน มีการย่อหน้าทำให้ผู้อ่านสามารถเข้าใจได้มากขึ้น

6. ความทันสมัยในเนื้อหา เนื้อหาต้องเป็นปัจจุบันทันกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลง ไม่หยุดนิ่ง นอกจากนี้จะต้องมีแหล่งข้อมูล และหนังสืออ้างอิงที่ทันสมัย สามารถให้นักเรียนได้ค้นคว้าอ่านเพิ่มเติมได้

7. ใช้คำถามนำในการกระตุ้นความคิด เพื่อนำไปสู่การค้นหาคำตอบในเนื้อหาของหนังสือเรียน อาจมีกรอบความคิดรวบยอด หรือจุดประสงค์การเรียนรู้ไว้ตอนต้นของบทจะทำให้ผู้เรียนเข้าใจสิ่งที่ตนกำลังอ่านมากขึ้น การมีกิจกรรม แบบฝึกหัด แบบประเมิน หรือแบบทดสอบ ผ่านจุดประสงค์ ล้วนเป็นสิ่งจำเป็น และช่วยในการเรียนการสอน

8. มีคู่มือครู หรือคู่มือการใช้หนังสือเรียน เพื่อที่จะให้ครูผู้สอนได้ใช้หนังสือเรียนอย่างถูกต้อง เหมาะสม ได้มาตรฐาน อีกทั้งยังเป็นการควบคุมนักเรียนให้เขียนหนังสือเรียนได้อย่าง มาตรฐานอีกด้วย คู่มือครูนี้จะต้องได้มาตรฐานมีคุณภาพตามที่ต้องการ

นอกจากนี้สมพร จารุณัญ (2538) ได้กล่าวเพิ่มเติมว่า หนังสือเรียนที่ดีมีคุณภาพ นั้น ควรมีคุณลักษณะที่สำคัญดังนี้ คือ

1. หนังสือเรียนควรสะท้อนให้เห็นแนวทางการเรียนและแนวทางการสอน จุดประสงค์และเนื้อหาของหนังสือต้องสอดคล้องกับจุดประสงค์และเนื้อหาวิชาตามหลักสูตร มีการเลือกสรรเนื้อหาในแต่ละบทให้สัมพันธ์กับจุดประสงค์ย่อยในบทนั้น ๆ เสนอเนื้อหาที่ส่งเสริมความเข้าใจ มีคำถามท้ายบทและกิจกรรมเสนอแนะ ซึ่งเมื่อนักเรียนทำความเข้าใจครบทุกบททุกตอนแล้วจะสามารถบรรลุจุดประสงค์รวมของหนังสือ และจุดประสงค์ของหลักสูตร

2. หนังสือเรียนควรส่งเสริมการศึกษาด้วยตนเอง มีการเสนอแนะหนังสือและสื่ออื่น ๆ สำหรับนักเรียน มีหน้าบรรณานุกรมหรือหนังสือที่ผู้เขียนใช้ศึกษาอ้างอิง มีการประมวล คำศัพท์และความหมาย

พรทิพย์ สิงห์โตทอง (2528) ได้สรุปลักษณะของหนังสือเรียนที่ดีไว้ ดังนี้

1. มีเนื้อหาสาระตรงตามหลักสูตรกำหนด และสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของ แต่ละวิชา

2. เนื้อหามีความถูกต้องและเที่ยงตรงในเรื่องของข้อเท็จจริง โดยพิจารณาจากคุณวุฒิและประสบการณ์ของผู้แต่ง การเสนอเนื้อหาที่มีความเป็นกลาง
3. การเสนอเนื้อหาที่มีความเหมาะสมกับวัย และวุฒิภาวะของผู้เรียนในระดับชั้นนั้น ๆ มีลักษณะการเขียนที่ทำให้เกิดความเข้าใจได้ง่าย
4. เนื้อหาของหนังสือเรียนได้มาตรฐานตามหลักวิชา
5. การนำเสนอเนื้อหาสนับสนุนความเข้าใจเกี่ยวกับปัญหาสังคม
6. เนื้อหาช่วยพัฒนาความสามารถในการตัดสินใจอย่างมีวิจารณญาณ
7. การเสนอเนื้อหาให้สาระทางค่านิยมและสติปัญญาเป็นอย่างดี
8. เนื้อหาที่มีความสัมพันธ์กับประสบการณ์เดิมของผู้เรียนเป็นอย่างดี
9. ผู้เขียนมีความรู้ความสามารถในด้านวิชาการ มีคุณวุฒิและการเขียนเหมาะสมกับระดับชั้นของผู้เรียน
10. วิธีการเขียนมีการใช้ถ้อยคำสำนวนภาษาที่น่าสนใจชวนให้อ่าน ใช้ศัพท์เหมาะสมกับระดับของผู้ใช้ และมีความขบถายเหมาะสมกับวัยของนักเรียน
11. การเรียบเรียงเนื้อหาและความสมบูรณ์ของเนื้อหา ผู้เรียบเรียงได้มีการเรียบเรียงอย่างมีหลักเกณฑ์ เหตุผล และแสดงแนวคิดที่สำคัญ ๆ ไว้อย่างชัดเจน
12. ความสัมพันธ์ของเนื้อหาในบทเรียนมีการเรียงลำดับตามความสำคัญของเนื้อหาวิชา
13. อุปกรณ์ช่วยการเรียนการสอนมีประสิทธิภาพพอที่จะช่วยกระตุ้นครูและนักเรียน เช่น ภาพประกอบมีความชัดเจนและตรงตามวัตถุประสงค์ของเนื้อหาและมีจำนวนภาพที่เหมาะสมกับเนื้อเรื่อง คำถามในแบบฝึกหัดกระตุ้นให้ใช้ความคิดมิได้ตามแต่ข้อเท็จจริงหรือความจำเท่านั้น คำนำ สารบัญ อภิธานศัพท์ เชิงอรรถ ดัชนีและบรรณานุกรม เป็นสิ่งที่ควรมีเพื่อช่วยให้ผู้อ่านมีความเข้าใจในหนังสือเรียนยิ่งขึ้น
14. การเข้าเล่มและการเย็บเล่ม ทนทานเหมาะกับการใช้ของเด็ก คือ ขนาดไม่ใหญ่และหนาเกินไป
15. กระดาษที่ใช้ในการพิมพ์ มีความทนทานต่อการใช้ไม่เปื่อยง่าย
16. การพิมพ์ชัดเจนถูกต้องในเรื่องตัวสะกดการันต์ ตัวอักษรมีขนาดเหมาะสมกับสายตาของเด็กมีการใช้ตัวอักษรขนาดพิเศษเมื่อต้องการเน้นข้อความที่สำคัญ

ลักษณะที่ดีของหนังสือเรียนที่นักการศึกษาหลายท่านได้เสนอไว้ข้างต้น สามารถสรุปได้ว่า หนังสือเรียนที่ดีควรมีลักษณะดังนี้ คือ

1. ผู้เขียนหนังสือเรียนวิชาใด ๆ ควรมีความรู้ ประสบการณ์ด้านวิชาการในสาขาวิชานั้นเป็นอย่างดี
2. เนื้อหาของหนังสือเรียนมีสาระครบถ้วนตามหลักสูตร มีความถูกต้องตามหลักวิชา มีความทันสมัย ช่วยกระตุ้นความคิด สติปัญญา การตัดสินใจ มีการเรียงลำดับเนื้อหาที่เหมาะสมกับวัยผู้อ่าน
3. การเขียน ต้องน่าสนใจมีการอธิบายเนื้อหาได้อย่างชัดเจน ก่อให้เกิดความรู้ การตัดสินใจ การประเมินค่าตลอดจนเกิดการพัฒนาค่านิยม
4. เครื่องช่วยอ่าน หนังสือเรียนควรมีเครื่องช่วยอ่านช่วยอธิบายเนื้อหาที่มีความซับซ้อนทำความเข้าใจได้ยากให้ผู้อ่านเข้าใจเนื้อหาได้มากขึ้น เครื่องช่วยอ่านได้แก่ ภาพประกอบ แผนภูมิ กราฟ การอ้างอิง ฯลฯ เครื่องช่วยอ่านเหล่านี้ยังเป็นการส่งเสริมการศึกษาค้นคว้าด้วยตนเองของผู้อ่านได้อีกด้วย
5. รูปเล่มหนังสือมีขนาดเหมาะสม การพิมพ์มีคุณภาพดี และมีความทนทาน
6. มีคู่มือการใช้หนังสือ หรือคู่มือครู เพื่อเป็นแนวทางการใช้หนังสือเรียนได้อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด และยังเป็นแนวทางในการจัดการเรียนการสอนของครูอีกด้วย

2.5 ความสำคัญและประโยชน์ของหนังสือเรียน

ในปัจจุบันแม้ว่าจะเป็นยุคโลกาภิวัตน์ที่มีการนำเทคโนโลยีและสื่อนวัตกรรมต่าง ๆ มากมายมาใช้ในการเรียนการสอน แต่ในสภาพสังคมของไทยเรากการใช้สื่อเหล่านี้ก็ยังไม่แพร่หลายเพราะมีข้อจำกัดหลายประการ ทั้งความพร้อมในเรื่องสถานที่ สิ่งอำนวยความสะดวก งบประมาณ และเจตคติของผู้ใช้ทั้งครูและนักเรียน ดังนั้น หนังสือยังคงเป็นแหล่งค้นคว้าหาความรู้และปัญญาที่สำคัญ ในด้านการเรียนการสอนหนังสือเรียนยังคงเป็นเครื่องมือสื่อความคิดที่ใช้เป็นหลักในวงการศึกษาอย่างกว้างขวาง การศึกษาในประเทศไทยเกือบทุกระดับชั้นมีหนังสือเรียนประจำวิชา โดยมีกระทรวงศึกษาธิการเป็นผู้กำหนด นอกจากนี้ได้มีนักการศึกษาหลายท่านได้เสนอข้อคิดเห็นเกี่ยวกับความสำคัญและประโยชน์ของหนังสือเรียน ดังนี้

โกชัย สาริกบุตร และสมพร สุวาริกบุตร (2521) ได้กล่าวถึงความสำคัญและประโยชน์ของหนังสือเรียนไว้ ดังนี้

1. หนังสือเรียนเป็นแหล่งข้อมูลที่ให้เนื้อเรื่องและคำตอบในปัญหาต่าง ๆ อย่างมีขอบเขตในวิชานั้น ๆ และเหมาะกับระดับความรู้ของผู้เรียนในชั้นนั้น

2. หนังสือเรียนเป็นแหล่งสำหรับตรวจสอบผลการทดลอง กฎเกณฑ์หรือทฤษฎีต่าง ๆ ว่าตรงกับ การทดลองจริง หรือตรงกับแหล่งอื่นหรือไม่
3. หนังสือเรียนเป็นแหล่งกิจกรรม เป็นคู่มือแนะแนวทางให้เกิดการศึกษาสอบสวน หรือค้นคว้าทดลอง
4. หนังสือเรียนมีความสำคัญในฐานะเป็นเครื่องมือที่กระต๊อค ช่วยสรุป ช่วยย้าความรู้ความเข้าใจอย่างมีระเบียบ ทั้งยังมีกิจกรรมหรือแบบฝึกหัดเสริมสร้างความเข้าใจให้พัฒนาสูงขึ้นเรื่อย ๆ ตามระดับชั้นเรียน
5. หนังสือเรียนเป็นพื้นฐานสำคัญ ที่ช่วยสร้างความคิดอันดับแรกอันทำให้นักวิชาการหลายท่าน เกิดแรงบันดาลใจ สร้างสรรค์หนังสืออย่างอื่นติดตามออกมาอย่างเช่นหนังสือคำแนะนำการใช้หนังสือเรียนเล่มนั้น หนังสือวิจัยวิจารณ์หนังสือเรียนเล่มนั้น และหนังสืออ่านประกอบ หรืออ่านเพิ่มเติมที่ให้เนื้อหาละเอียดขึ้นไปอีก หนังสือเรียนจึงมีความสำคัญในฐานะเป็นพื้นฐานหรือเป็นบันไดทางวิชาการ

นพคุณ คุณาชีวะ (2530) กล่าวถึงความสำคัญของหนังสือเรียนไว้ ดังนี้

1. เป็นอุปกรณ์ราคาถูกซึ่งนักเรียนส่วนมากพอจะจัดหาไว้ใช้ส่วนตัวช่วยให้สามารถเรียนรู้เนื้อหาได้ครบถ้วนและสมบูรณ์เพราะหนังสือเรียนจะต้องจัดเนื้อหาวิชาให้สอดคล้องกับจุดมุ่งหมายของหลักสูตร และมีเนื้อหาครบถ้วนตามหลักสูตร ส่วนอุปกรณ์ชนิดอื่นมักจะราคาแพงจนเด็กไม่สามารถจะจัดหาไว้ใช้ได้
2. เป็นแหล่งความรู้ที่ถูกต้อง เพราะหนังสือเรียนจะต้องได้รับการตรวจคุณภาพจากกระทรวงศึกษาธิการก่อนอนุญาตให้ใช้ และมีการจัดเนื้อหาวิชาอย่างเป็นระเบียบและสัมพันธ์ต่อเนื่อง ช่วยให้ครูวางแผนการเรียนการสอนได้ง่ายและสอดคล้องกับหลักการเรียนรู้
3. เป็นสื่อกลางในการเรียนการสอนระหว่างครูกับนักเรียน ช่วยให้ครูและนักเรียนเข้าใจเนื้อหาได้ตรงกัน
4. เป็นแหล่งวิชาการที่นักเรียนสามารถศึกษาหาความรู้เพิ่มเติม และใช้ทบทวนความรู้ ช่วยให้นักเรียนศึกษาเป็นรายบุคคลได้ดี กล่าวคือ ในขณะที่เรียน ครูสามารถมอบงานให้เด็กทำตามความสามารถของแต่ละบุคคล หรือเมื่อเรียนจบไปแล้ว นักเรียนก็สามารถทบทวนความรู้ความเข้าใจด้วยการอ่านจากหนังสือเรียน

สมพร จารุณี (2538) ได้กล่าวถึงความสำคัญและประโยชน์ของหนังสือเรียนไว้ ดังนี้

1. หนังสือเป็นเครื่องมือ ที่ครูใช้เพื่อช่วยให้นักเรียนได้รับความรู้ ความเข้าใจ และเกิดความคิด ทั้งนี้โดยการให้นักเรียนอ่านจากหนังสือเรียนนั่นเอง หนังสือเรียนไม่ได้จัดทำขึ้นสำหรับให้นักเรียนใช้ตามลำพัง แต่สำหรับให้ครูเป็นผู้ช่วยให้นักเรียนเรียนรู้จากหนังสือเรียน หนังสือเรียนมีลักษณะพิเศษที่จะช่วยผู้เรียนให้ศึกษาทำความเข้าใจสิ่งต่าง ๆ เป็นขั้นตอน ทีละเล็กละน้อยตามลำดับ จนเกิดการเรียนรู้สิ่งที่กว้างขวางขึ้น

2. หนังสือเป็นเครื่องชี้แนะ ในฐานะเป็นผู้ชี้แนะ หนังสือเรียนที่ดีทำหน้าที่ไม่เพียงเสนอข้อเท็จจริง เพื่อให้ผู้เรียนจดจำได้ หรือใช้ตอบคำถามภายในห้องเรียน หรือตอบข้อสอบได้เท่านั้น แต่จากหนังสือเรียน ผู้เรียนควรได้รับทั้งความรู้ ความคิด ทักษะ เจตคติ รวมทั้งความสามารถที่จะนำความรู้ไปใช้ให้เกิดประโยชน์ในชีวิตประจำวันด้วย หนังสือเรียนจึงมิใช่แต่เพียงเป็นที่รวบรวมข้อเท็จจริง หรือความรู้ต่าง ๆ ต่อเรียงกันไปทีละหัวข้อหรือทีละเรื่องเท่านั้น หนังสือเรียนจะต้องให้แนวทางแก่ผู้อ่านในการศึกษาหาความรู้ พัฒนาความคิด และการนำความรู้ไปใช้ให้เกิดประโยชน์ด้วย

3. หนังสือเรียนเป็นแหล่งประมวลความรู้ หนังสือเรียนจะต้องเขียนขึ้นและจัดทำขึ้นเพื่อจุดมุ่งหมายทางการเรียนการสอน หนังสือเรียนจะต้องผสมผสานความรู้ ทั้งที่เป็นข้อเท็จจริงและความรู้ที่เป็นความคิดเข้าด้วยกันอย่างเหมาะสม แม้ว่าความรู้ในหนังสือเรียน จะเป็นความรู้ส่วนหนึ่งในบรรดาสรรพความรู้ในโลก แต่ก็ เป็นความรู้ที่ได้เลือกสรร และประมวลเข้าไว้อย่างประณีต เพื่อสนองจุดมุ่งหมายเฉพาะ

4. หนังสือเรียนเป็นทางนำไปสู่ความหมายของความจริง การศึกษาหาความรู้จากหนังสือเรียน มิใช่เพียงแต่รับรู้เพียงผิวเผินตามที่ตัวหนังสือบอก แต่จะต้องเข้าใจถึงความหมายอันเป็นความคิดที่แฝงมากับตัวหนังสือด้วย การศึกษาจากการอ่านหนังสือเรียน จึงต้องพิจารณาถึงองค์ประกอบหลายอย่าง ตั้งแต่ตัวผู้เขียน ความมุ่งหมายของผู้เขียน ตัวผู้อ่าน ความมุ่งหมายในการอ่าน และสภาพแวดล้อมต่าง ๆ มิฉะนั้นแล้วนักเรียนอาจจะไม่เกิดการเรียนรู้ตามที่ควรจะเป็นก็ได้ การแสวงหาความหมายในการศึกษาจากหนังสือเรียน จึงสำคัญมาก และเป็นสิ่งที่ครูและนักเรียนจะต้องเข้าใจถึงบทบาทของหนังสือเรียนในแง่นี้ องค์ประกอบนี้จะทำให้ครูต้องเอาใจใส่เกี่ยวกับผู้เขียนหนังสือ สำนักพิมพ์ คำนำหนังสือ บทนำ เรื่องในแต่ละบท ตลอดจนบทวิเคราะห์หนังสือเรียนเพื่อนำมาใช้ให้เกิดประโยชน์ในการหาความหมายของสิ่งที่จะเรียนรู้

5. หนังสือเรียนเป็นแรงกระตุ้นและความบันเทิงใจ นักเรียนไม่ว่าจะอยู่ในวัยใด มักจะอ่านหนังสือที่มีอะไรน่าสนใจ หนังสือเรียนอาจทำให้น่าสนใจได้ ด้วยการสร้างคุณสมบัติทั้งภายนอกและภายในให้ดึงดูดความสนใจ ตั้งแต่รูปร่างหน้าตา ตัวหนังสือ สี สัน ภาพประกอบ เนื้อหา ครูจะต้องสามารถเลือกสรรหนังสือเรียน ที่มีคุณสมบัติดึงดูดความสนใจ ที่เหมาะสมกับ

ประสบการณ์ความรู้ของนักเรียน ที่เอื้ออำนวยต่อการตีความหมาย การพัฒนาความคิด และการนำความรู้ไปใช้ให้เป็นประโยชน์ และรู้จักที่จะปรับปรุง คัดแปลง และเพิ่มเติม ถ้าหนังสือที่มีอยู่ขาดคุณสมบัติดังกล่าว

จากข้อคิดเห็นเรื่องประโยชน์และความสำคัญของหนังสือเรียนดังที่ได้รวบรวมมานี้ สามารถสรุปได้สอดคล้องกับ บันลือ พุกกะวัน (2536) ที่กล่าวว่าหนังสือเรียนมีความสำคัญในการอำนวยประโยชน์ต่อการเรียนการสอนทั้งในชั้นเรียนและนอกชั้นเรียนซึ่งแบ่งออกได้เป็น 2 ประเด็นใหญ่ ๆ ได้แก่

1. อำนวยประโยชน์แก่ครูผู้สอน

- 1.1 เป็นเครื่องมือสำคัญที่ครูจะใช้ตรวจสอบเนื้อหาที่หลักสูตรกำหนด
- 1.2 ช่วยให้ครูเข้าใจถึงขอบเขตแห่งเนื้อหา สารที่จำเป็น อันควรจะอำนวยประโยชน์แก่เด็กผู้เรียน
- 1.3 ช่วยให้ครูสามารถวางจุดประสงค์เฉพาะแต่ละบทเรียนนั้น ๆ ได้ดียิ่งขึ้น
- 1.4 ช่วยให้ครูกำหนดและจัดกิจกรรมประสบการณ์สำหรับเด็กผู้เรียนเพื่อให้บรรลุผลตามจุดประสงค์ที่วางไว้
- 1.5 ครูอาจมอบหมายกิจกรรมเพิ่มเติม เช่น การบ้าน โดยกำหนดหนังสือเรียนให้ค้นคว้าหาคำตอบ ทำแบบฝึกหัดแล้วแต่กรณีที่จำเป็น
- 1.6 ครูสามารถใช้หนังสือเรียนเป็นแนวสำหรับอ้างอิง หรือวางขั้นตอนในการเตรียมการสอนได้ดียิ่งขึ้น

2. อำนวยประโยชน์แก่เด็กผู้เรียน

- 2.1 นักเรียนสามารถใช้หนังสือเรียนอ่าน ค้นคว้า เพื่อขยายประสบการณ์ รวมทั้งสามารถเตรียมการมาล่วงหน้าก่อนที่ครูจะสอน
- 2.2 นักเรียนใช้อ่านตามลำพัง เพราะมีภาพช่วย เพื่อพัฒนาการอ่านของตนเองด้วยตนเองได้ดี
- 2.3 นักเรียนได้ใช้หนังสือเรียนทำแบบฝึกหัดที่ครูกำหนด ทำการบ้าน หรือ ทบทวน อาจกล่าวได้ว่าหนังสือเรียนเป็นคู่มือของนักเรียนก็ได้
- 2.4 ผู้ปกครองสามารถตรวจสอบผลการเรียนของบุตรหลานของตน ในอันที่จะส่งเสริมการเรียนของเด็กที่บ้านได้ด้วย

2.6 การใช้หนังสือเรียน

หนังสือเรียนเป็นสื่อการเรียนการสอนที่ใช่มากที่สุด แต่หนังสือเรียนแต่ละเล่มจะมีข้อดีข้อเสียที่แตกต่างกันไป ฉะนั้นครูผู้สอนควรจะมี ความเข้าใจบทบาทหน้าที่ของหนังสือ มีวิธีการเลือกและนำไปใช้ให้เกิดประโยชน์สูงสุด ซึ่งจะเป็นประโยชน์แก่นักเรียนในที่สุด นักการศึกษาได้ให้ข้อคิดเห็นและแนวคิดต่าง ๆ ในการใช้หนังสือเรียน ไว้ดังนี้

พลสันต์ โพธิ์ศรีทอง (2523) ได้เสนอแนวทางในการใช้หนังสือเรียนอย่างมีประสิทธิภาพมากที่สุด โดยให้นักเรียนค้นคว้าหาคำตอบได้ด้วยตนเองโดยวิธีการอ่านแบบ “SQ3R” ดังนี้

1. การสำรวจ (Survey) โดยครูและนักเรียนร่วมกันอ่านย่อหน้าแรก ตอนย่อเนื้อหาท้ายบท ตัวพิมพ์หนาหรือตัวพิมพ์เอน และสำรวจตรวจตราสิ่งที่เป็นรูปภาพและตารางทั้งหมดในแต่ละบทของหนังสือ

2. การตั้งคำถาม (Question) โดยครูและนักเรียนช่วยกันตั้งคำถามเพื่อจะหาคำตอบจากคำถามที่ตั้งไว้โดยอ่านจากหนังสือเรียน ซึ่งครูต้องฝึกให้นักเรียนรู้จักสร้างคำถามจนเกิดความชำนาญ

3. การอ่าน (Read) โดยครูให้นักเรียนอ่านหนังสือเรียนเพื่อหาคำตอบจากคำถามที่ตั้งขึ้น และกระตุ้นให้นักเรียนรู้จักจดบันทึกคำตอบที่ค้นพบไว้

4. การตอบปากเปล่า (Recite) โดยที่ครูสั่งให้นักเรียนตอบโดยไม่ให้ดูคำตอบจากที่จดบันทึกไว้ เพื่อแสดงให้เห็นว่านักเรียนสามารถเก็บข้อมูลได้จากหนังสือเรียนได้อย่างถูกต้องและจดจำเอาไปใช้ได้ โดยไม่ต้องดูซ้ำจากหนังสือเรียนหรือบันทึกที่จดไว้

5. การทบทวน (Review) โดยครูสั่งให้นักเรียนตรวจสอบการจดบันทึกกับข้อมูลในหนังสือเรียนอีกครั้งหนึ่ง เพื่อให้แน่ใจว่าเป็นคำตอบที่ถูกต้องและชัดเจน

ประภาศรี สีหอำไพ (2524) ได้กล่าวถึงการใช้หนังสือเรียนว่าสามารถใช้ได้หลายวิธีด้วยกัน ดังนี้

1. ใช้เป็นตำราพื้นฐาน (Basal Texts) หรือเป็นแหล่งวิทยาการหลักที่ผู้เรียนจะได้สาระตามวิชาที่เรียน

2. ใช้เป็นตำราพื้นฐานร่วม (Co-Basal Texts) ซึ่งให้รายละเอียดของแต่ละหัวข้อแยกเล่มกัน ผู้เรียนต้องใช้ตำราเรียนหลายเล่มอ่านร่วมกันในการศึกษาค้นคว้า

3. ใช้เป็นหนังสืออ่านประกอบ (Supplementing Source) ให้ความรู้ประกอบ แต่ไม่ใช่เนื้อหาหลักตรงตามที่หลักสูตรตามที่หลักสูตรรายวิชาทั้งหมด

Turner (1976) ได้เสนอแนะวิธีการใช้หนังสือเรียน ไว้ดังนี้

1. ครูอาจใช้หนังสือเรียนเล่มใดเล่มหนึ่งเป็นหลักในการเรียนการสอน โดยให้นักเรียนอ่านหนังสือเรียนนั้นทุกบท และปฏิบัติตามกิจกรรมที่เสนอไว้บางส่วนหรือทั้งหมดก็ได้
2. ครูอาจจะเลือกใช้สื่อการสอนบางอย่างที่เสนอแนะไว้ในหนังสือเรียนให้เป็นประโยชน์ต่อการเรียนการสอน ส่วนในการเลือกบทเรียนนั้น ครูและนักเรียนอาจเลือกบทเรียนบางบทจากหนังสือเรียนก็ได้
3. ครูอาจใช้หนังสือเรียนหลาย ๆ เล่มประกอบกัน เพื่อเป็นเครื่องมือในการเรียนการสอนที่จะนำไปสู่วิธีสอนแบบสืบสอบ (Inquiry) และการเปรียบเทียบอย่างวิพากษ์วิจารณ์ (Critical Comparison)
4. ครูอาจใช้ข้อมูลในหนังสือเรียนประกอบกับข้อมูลจากแหล่งอื่น ๆ ซึ่งวิธีนี้ครูและนักเรียนจะต้องเลือกหัวข้อที่จะเรียนก่อน

พรทิพย์ สิงห์โตทอง (2528) ได้สรุปความคิดเห็นเกี่ยวกับการใช้หนังสือเรียนไว้ดังนี้

1. ในการเรียนการสอนครูควรใช้หนังสือเรียนหลาย ๆ เล่ม เพราะจะทำให้ได้รับความรู้และข้อคิดเห็นที่กว้างขวาง อันเป็นประโยชน์ในการสำรวจหาข้อเท็จจริงของเนื้อหาวิชา เนื่องจากหนังสือเรียนมีหลายสำนักพิมพ์ ซึ่งต่างก็จัดทำโดยผู้เขียนที่ทรงคุณวุฒิและประสบการณ์ที่แตกต่างกัน
2. ใช้ให้ตรงกับวัตถุประสงค์ในการเรียนการสอน เหมาะสมกับวัยและระดับชั้นของผู้เรียนและใช้ให้สอดคล้องกับกระบวนการเรียนการสอนที่แตกต่างกันไปในแต่ละครั้ง เช่น ใช้พร้อมกันได้ในการดูแผนที่ โดยการให้นักเรียนสังเกตแล้วนำมาอภิปรายร่วมกัน
3. ครูผู้สอนควรมีความรู้ ประสบการณ์ และทักษะในการใช้หนังสือเรียนแล้วแนะนำวิธีการใช้หนังสือเรียนที่ถูกต้องให้กับนักเรียน เช่น การใช้คำนำ สารบัญ แผนที่ แผนภูมิ ภาพประกอบต่าง ๆ ดัชนี และอภิธานศัพท์
4. ครูใช้หนังสือเรียนเป็นสื่อในการทำความเข้าใจความหมายซึ่งกันและกันระหว่างผู้สอนและผู้เรียน เพื่อให้ได้มโนทัศน์ที่ตรงกัน

5. ครูอาจใช้หนังสือเรียนเป็นอุปกรณ์ในการฝึกทักษะการอ่านและทักษะในการค้นคว้า เพื่อนักเรียนจะได้หัดอ่านเพื่อจับใจความจากเรื่องที่อ่าน รู้จักแยกแยะสาระสำคัญของเรื่องที่อ่านว่าเป็นเรื่องอะไร

6. ใช้ในการช่วยให้นักเรียนได้สรุปข้อมูลข้อเท็จจริงที่ตนเองต้องการและให้นักเรียนรู้จักจัดลำดับความรู้ความเข้าใจอย่างมีระเบียบจากการอ่านหนังสือเรียน ใช้กิจกรรมและข้อเสนอแนะท้ายบทเรียนในการเรียนการสอนได้ เพราะจะช่วยให้นักเรียนได้ฝึกหัดทบทวนทำความเข้าใจในเนื้อหาที่ตนเองเรียนไปแล้วด้วยตนเองได้

7. ใช้ในการเรียนด้วยตนเองของนักเรียนในการสรุปแหล่งข้อมูลในหนังสือเรียน เพื่อดูความสามารถในการสรุปของนักเรียนว่า มีความสามารถที่จะสรุปและแสวงหาข้อมูลได้

8. การใช้หนังสือเรียนให้เป็นแหล่งความคิดเป็นอันดับแรกของนักเรียน ให้นักเรียนรู้จักคิดที่จะแสวงหาความรู้เพิ่มเติมจากที่อื่น และสามารถเปรียบเทียบแหล่งข้อมูลต่าง ๆ ได้จากหนังสืออ่านประกอบหรือหนังสืออื่น ๆ ที่จะช่วยส่งเสริมความรู้ให้กับตนเองจากแหล่งความรู้แหล่งอื่น ๆ

จากความคิดเห็นของนักการศึกษาต่าง ๆ เกี่ยวกับการใช้หนังสือเรียนที่เสนอมานี้สรุปได้ว่า ครูผู้สอนสามารถใช้หนังสือเรียนให้เกิดประโยชน์ในการเรียนการสอนได้หลายวิธีด้วยกัน ซึ่งทั้งหมดนี้ก็ขึ้นอยู่กับการตัดสินใจของครูในการเลือกว่า จะใช้วิธีการแบบใด แต่ข้อสำคัญที่สุดก็คือ ครูจะต้องมีความรู้ความเข้าใจในการเลือกหนังสือเรียนและวิธีการใช้หนังสือเรียนอย่างถูกต้องชัดเจน จึงจะสามารถตัดสินใจเลือกวิธีการใช้หนังสือเรียนได้อย่างมีประสิทธิภาพ และบรรลุวัตถุประสงค์ในการเรียนการสอนตามที่ต้องการ

2.7 การผลิตหนังสือเรียนวิชาศิลปศึกษา

การศึกษาเกี่ยวกับการผลิตหนังสือเรียนวิชาศิลปศึกษาโดยเฉพาะนั้นยังไม่มีการรวบรวมเป็นเอกสาร หรือตำราที่แพร่หลาย ส่วนมากจะเป็นเอกสาร หรือตำราเกี่ยวกับการผลิตหนังสือในสาขาวิชาอื่น ๆ ซึ่งก็จะมีลักษณะเฉพาะของแต่ละสาขา ถึงแม้ว่าจะมีขั้นตอนการผลิตที่ไม่แตกต่างกันมากก็ตาม ดังนั้นผู้วิจัยจึงได้สัมภาษณ์ผู้แต่ง และผู้ช่วยหัวหน้าแผนกภาคบรรณารักษ์กิจ ผู้จัดการ ประธานคณะกรรมการวิชาการ บรรณารักษ์ฝ่ายวิชาการ บรรณารักษ์การบริหารของสำนักพิมพ์ที่กระทรวงศึกษาธิการอนุญาตให้จัดพิมพ์หนังสือเรียนวิชาศิลปศึกษาตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) (ดูรายชื่อผู้ให้

สัมภาษณ์ในภาคผนวก ค และ ง) เกี่ยวกับการผลิตหนังสือเรียนวิชาศิลปศึกษาในขั้นตอนต่าง ๆ โดยสรุปเป็นความเรียงดังมีรายละเอียดดังนี้ คือ

2.7.1 การสัมภาษณ์ผู้แต่งหนังสือเรียนวิชาศิลปศึกษา

การสัมภาษณ์ผู้แต่งหนังสือเรียนวิชาศิลปศึกษา ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) เกี่ยวกับการแต่งหนังสือเรียนวิชาศิลปศึกษาของแต่ละท่าน ซึ่งสามารถสรุปเป็นวิธีการหรือขั้นตอนการแต่งหนังสือเรียนวิชาศิลปศึกษา ระดับมัธยมศึกษาตอนต้นดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

สถานภาพของผู้แต่งหนังสือเรียนวิชาศิลปศึกษา เพศชาย ร้อยละ 40 เพศหญิง ร้อยละ 60 ด้านวุฒิการศึกษา จบการศึกษาระดับปริญญาตรีทางศิลปะ ร้อยละ 80 จบปริญญาตรีสาขาอื่น ร้อยละ 20 จบปริญญาโททางศิลปะ ร้อยละ 40 จบปริญญาโทสาขาอื่น ร้อยละ 60 อาชีพ ครู ร้อยละ 100 มีประสบการณ์การแต่งหนังสือ ร้อยละ 80 ประสบการณ์การเขียนเอกสารการสอน ร้อยละ 100 มีวิธีการแต่งหนังสือเรียนเป็นลำดับขั้นตอนดังนี้

2.7.1.1 ขั้นตอนเตรียมการก่อนเขียน

แรงจูงใจในการเขียนหนังสือเรียนวิชาศิลปศึกษา ส่วนมากมาจากการที่สำนักพิมพ์ติดต่อมาให้เขียน และบางส่วนก็เกิดจากการวิเคราะห์หนังสือเรียนวิชาศิลปะแล้วพบว่าเนื้อหาบางส่วนมีข้อผิดพลาดทางวิชาการ จึงคิดที่จะเขียนหนังสือเรียนขึ้นเอง

ศึกษาวิธีการเขียนหนังสือจากการศึกษา หรือดูวิธีการเขียนหนังสือเรียนศิลปะของสำนักพิมพ์ต่าง ๆ ที่มีขายอยู่ในท้องตลาดเป็นส่วนมาก ส่วนน้อยศึกษา หรือดูจากหนังสือศิลปะต่างประเทศ และบางท่านก็ผ่านการศึกษาวิธีการเขียนจากการศึกษาในระดับอนุปริญญา

การค้นคว้าข้อมูลส่วนมากมาจากหนังสือศิลปะทั่วไปทั้งในและต่างประเทศ รongลงมาได้จากเอกสาร ตำราที่เคยใช้ประกอบการเรียนหนังสือมาในอดีต จากประสบการณ์การสอนหนังสือ และการศึกษาวิชาอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

กำหนดเนื้อหาวิชาโดยการศึกษาหลักสูตร จุดประสงค์รายวิชา แล้วจึงกำหนดกิจกรรมให้สอดคล้องกับเนื้อหา ในกรณีที่ผู้แต่งหลายคนก็จะแบ่งเนื้อหากันไปเขียน

2.7.1.2 ชั้นลงมือเขียน

กำหนดจุดมุ่งหมายในการเขียนโดยคำนึงถึงเด็ก โดยการศึกษาจิตวิทยา พัฒนาการเด็ก วุฒิภาวะ และธรรมชาติของเด็ก ประกอบกับใช้ประสบการณ์ในการสอน ตลอดจนศึกษาพัฒนาการทางศิลปะของเด็กด้วย

วางโครงสร้างเนื้อหาตลอดเล่ม จะกำหนดตามหลักสูตรซึ่งจะมีคำอธิบายรายวิชาในแต่ละระดับชั้นอยู่แล้ว จากนั้นก็กำหนดเนื้อหาตามคำอธิบายรายวิชาโดยการเพิ่มเนื้อหาและกิจกรรมเข้าไป

วางโครงสร้างแต่ละบท เนื้อหาแต่ละบทจะอิงจากเนื้อหาหลักสูตร จึงกำหนดเป็นหัวข้อ มีการลำดับเรื่องก่อนหลัง โดยจะกำหนดระบบการเรียนรู้จากสิ่งที่ย้ำไปสู่สิ่งที่ยาก หรือสิ่งที่ไกลตัวไปสู่สิ่งที่ใกล้ตัว สำหรับรูปแบบการเขียนจะเริ่มจากจุดประสงค์ เนื้อหา และการประเมินผล

กำหนดหัวข้อเรื่องภายในบท ส่วนมากจะกำหนดจากสิ่งที่เป็นพื้นฐานไปสู่สิ่งที่ลึกซึ้งมากขึ้น เนื้อหาที่เกี่ยวข้องกันก็จะนำมารวมเป็นหัวข้อเดียวกัน

หลักการเรียงลำดับเรื่อง จะเรียงตามคำอธิบายรายวิชา หรือตามลำดับเนื้อหาหลักสูตร เพราะครูจะได้เขียนแผนการสอนได้สะดวกด้วย

การนำเสนอกิจกรรม ส่วนมากใช้ประสบการณ์การสอนเป็นหลัก กิจกรรมมีลักษณะกว้าง ๆ ให้แต่ละท้องถิ่นสามารถปรับเปลี่ยนไปตามสภาพได้ และต้องอิงกับจุดประสงค์ผนวกกับหลักทฤษฎีพัฒนาการทางศิลปะของเด็กด้วย

จุดเน้นพิเศษของหนังสือ ผู้แต่งแต่ละท่านจะมีจุดเน้นต่าง ๆ กัน ได้แก่ เน้นว่าเมื่อเรียนวิชานี้จบแล้วเด็กต้องนำความรู้ไปใช้ในชีวิตประจำวันได้ เน้นการเรียนรู้จากธรรมชาติและมีเนื้อหา รูปเล่มที่น่าสนใจ เน้นเนื้อหากลาง ๆ ไม่ยาก หรือง่ายเกินไป เน้นการเรียนรู้ด้วยภาพประกอบ

การเตรียมภาพประกอบ ส่วนมากผู้เขียนจะเตรียมเองโดยนำมาจากหนังสือศิลปะทั้งในและต่างประเทศ นิตยสาร สื่อบัตร การวาดหรือเขียนขึ้นเอง การถ่ายภาพ แต่การนำภาพผลงานศิลปะของศิลปินไทยมาใช้ต้องคำนึงถึงลิขสิทธิ์ของภาพด้วย

ความสำคัญของภาพประกอบ ผู้เขียนมีความคิดเห็นว่าภาพประกอบมีความสำคัญมากสำหรับหนังสือเรียนวิชาศิลปะ เพราะวิชาศิลปะศึกษาต้องเรียนรู้ด้วยการเห็น โดยเฉพาะถ้าเป็นเนื้อหาประวัติศาสตร์แล้วถ้าไม่เห็นภาพ เด็กก็จะไม่เข้าใจและการไปดูของจริงมันก็เป็นไปไม่ได้ แต่บางครั้งมีปัญหาด้านการผลิตทำให้ภาพประกอบมีน้อย หรือเป็นภาพขาวดำแทนที่จะเป็นภาพสี

2.7.1.3 ขั้นหลังการเขียน

การตรวจสอบเนื้อหาทางวิชาการ หนังสือเรียนวิชาศิลปะศึกษาตามหลักสูตรนี้ต้องส่งให้กรมวิชาการเพื่อขออนุญาตจัดพิมพ์ ดังนั้นการตรวจสอบเนื้อหาทางวิชาการจึงเป็นหน้าที่ของกรมวิชาการที่จะแต่งตั้งผู้ทรงคุณวุฒิมาตรวจสอบ

การประเมินหนังสือก่อนพิมพ์จำหน่าย ส่วนมากจะใช้วิธีการนำไปทดลองสอนกับเด็ก การสอบถามขอความคิดเห็นของครู และนักเรียน ประกอบกับการใช้ประสบการณ์การสอนนักเรียนในวิชานี้อยู่แล้ว

การติดต่อกับสำนักพิมพ์โดยทางสำนักพิมพ์จะติดต่อให้เขียน การขออนุญาตกรมวิชาการจะเป็นหน้าที่ของสำนักพิมพ์ ผู้เขียนจะมีหน้าที่แก้ไขตามที่กรมวิชาการเสนอแนะมาจนกว่าหนังสือจะผ่านการตรวจ

การปรับปรุงเนื้อหาหลังการจัดพิมพ์ ยังไม่มีการปรับปรุงเนื้อหาเลยทั้งนี้ เพราะยังไม่มี การเปลี่ยนแปลงหลักสูตร แต่อาจมีการแก้ไขคำพิมพ์ผิดในการพิมพ์ครั้งต่อไป

ปัญหาที่พบในการเขียนหนังสือ ส่วนมากมี ปัญหาในเรื่องการใช้ภาษาเขียน นอกจากนี้การขาดงบประมาณในการจัดทำหนังสือทำให้การทำงานไม่คล่องตัว โดยเฉพาะหนังสือของกรมวิชาการ

2.7.2 การสัมภาษณ์สำนักพิมพ์ที่พิมพ์หนังสือเรียนวิชาศิลปศึกษา

การสัมภาษณ์สำนักพิมพ์ที่พิมพ์หนังสือเรียนวิชาศิลปศึกษา ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) ผู้วิจัยได้สัมภาษณ์บรรณาธิการของสำนักพิมพ์ต่าง ๆ มีสาระสรุปได้ดังนี้

นโยบายในการจัดพิมพ์หนังสือ แต่ละสำนักพิมพ์พยายามผลิตหนังสือเรียนให้ได้มาตรฐานตามเกณฑ์ที่กรมวิชาการกำหนดไว้ และพยายามผลิตหนังสือเสริมการเรียนหรือหนังสือประเภทอื่น ๆ ให้ครบทุกประเภท ครบทุกระดับชั้น นอกจากนี้สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิชยังเน้นที่ คุณวุฒิ ประสบการณ์ของผู้เขียนที่ตรงตามสาขาวิชาเป็นพิเศษอีกด้วย

การติดต่อกับผู้เขียน มี 2 ลักษณะ คือ สำนักพิมพ์ไปหาผู้เขียน และผู้เขียนนำต้นฉบับมาเสนอ แต่โดยส่วนมากแล้วทางสำนักพิมพ์จะต้องไปหาผู้เขียนเองมากกว่า

สำนักพิมพ์มีฝ่ายวิชาการตรวจสอบเนื้อหาหนังสือเรียนก่อนจัดพิมพ์ ฝ่ายวิชาการที่มีหน้าที่ตรวจสอบในสำนักพิมพ์ต่าง ๆ จะเรียกต่างกันไป ทั้งบรรณาธิการ วิทยากร โดยฝ่ายวิชาการเหล่านี้จะมี 2 กลุ่ม คือ บุคลากรที่ประจำสำนักพิมพ์ และบุคลากรภายนอกตามสถาบันต่าง ๆ ที่สำนักพิมพ์เชิญเป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบ โดยจะตรวจสอบเนื้อหาตรงตามหลักสูตร แนวคิดด้านวิธีสอน แนวคิดด้านการวัดผล และภาษาอ่านแล้วเข้าใจง่าย

ขั้นตอนการขออนุญาตจากกรมวิชาการ เริ่มจากส่งต้นฉบับไปที่กองพัฒนาหนังสือแบบเรียน โดยการส่งต้นฉบับให้ผู้เชี่ยวชาญของกรมวิชาการตรวจจะไม่บอกว่หนังสือนี้ใครเขียน สำนักพิมพ์ใดเสนอ จะเริ่มที่หน้าสารบัญเลยไม่มีหน้าปกเพราะกลัวเรื่องอคติ

เมื่อส่งต้นฉบับไปแล้วกรมวิชาการก็จะแต่งตั้งผู้เชี่ยวชาญ หรือผู้ทรงคุณวุฒิต่าง ๆ ตรวจสอบทางสำนักพิมพ์ก็ต้องเสียค่าอ่านตรวจให้ และทางสำนักพิมพ์ต้องมีบรรณาธิการรับผิดชอบควบคุมดูแล รับผิดชอบหนังสือที่เราส่งไป เมื่อผู้เชี่ยวชาญอ่านตรวจแล้วมีข้อบกพร่องตรงไหนเราก็ส่งให้ผู้เขียนแก้ไขจนกว่าจะผ่านการตรวจ เมื่อผ่านการตรวจแล้วเราก็จะได้ใบอนุญาตให้ใช้ในโรงเรียนซึ่งจะต้องพิมพ์ไว้ปกหลังหนังสือเรียน หลังจากนั้นก็ขอพิมพ์โดยนำปกหนังสือเรียนที่จะพิมพ์ไปให้กระทรวงบັນนูนสัญลักษณ์ใบเสมาทางสำนักพิมพ์ก็ต้องเสียค่าใช้จ่ายให้ด้วย

เกณฑ์ในการกำหนดขนาดตัวอักษรเนื้อหา สำหรับเด็กวัยนี้ก็จะมีความมาตรฐานของตัวอักษรอยู่แล้ว ประมาณ 14-18 พอยท์

เกณฑ์ในการกำหนดขนาดรูปเล่มหนังสือ ส่วนมากสำนักพิมพ์จะกำหนดตามขนาดของกระดาษมาตรฐาน คือ ขนาด A4 หรือ 8 หน้ายกพิมพ์ 18.5 x 26 ซม. ซึ่งจะเหมาะสมกับแท่นพิมพ์ที่สำนักพิมพ์ทั่วไปใช้เพราะจะมีค่าใช้จ่ายที่ต่ำสามารถพิมพ์ได้รวดเร็ว แต่บางสำนักพิมพ์จะคำนึงถึงการใช้น้ำหนักของกระดาษนี้โดยการกำหนดขนาดหนังสือที่ใหญ่กว่าขนาดมาตรฐานเพราะสามารถเสริมภาพ ขนาดตัวอักษรให้มากขึ้นได้

เกณฑ์ในการกำหนดกระดาษพิมพ์ กระดาษปกสำนักพิมพ์ต่าง ๆ จะคำนึงถึงความคงทนในการใช้เป็นปี ๆ ก็จะใช้กระดาษอาร์ตเคลือบมัน ส่วนกระดาษเนื้อในจะเป็นกระดาษปรู๊ฟเพราะราคาถูกช่วยลดต้นทุนการผลิตซึ่งจะช่วยลดภาระของผู้ปกครองของเด็กด้วย แต่ก็มีบางสำนักพิมพ์ใช้กระดาษปอนด์สีขาวเพราะคำนึงถึงคุณภาพทางการพิมพ์ที่จะได้ภาพที่สีเพี้ยนน้อย และมีความสวยงามมากกว่ากระดาษปรู๊ฟ รวมทั้งพิจารณาภาวะการแข่งขันของหนังสือเรียนในตลาดของสำนักพิมพ์คู่แข่งร่วมด้วย

เกณฑ์ในการกำหนดเทคนิคการพิมพ์ แต่ละสำนักพิมพ์จะคำนึงถึงต้นทุนการผลิตเป็นสำคัญ ถ้าพิมพ์สีสี่ราคาย่อมแพงกว่าพิมพ์ขาวดำ นอกจากนี้ยังคำนึงถึงความสำคัญของภาพประกอบที่ควรจะเป็นภาพสีก็ควรจะเป็นภาพสี เช่น ภาพวงจรสี เป็นต้น ดังนั้นหลาย ๆ สำนักพิมพ์จึงใช้เทคนิคการพิมพ์ที่มีทั้งภาพสี และภาพขาวดำอยู่ในหนังสือเรียนซึ่งเป็นเทคนิคหนึ่งในการลดต้นทุนการผลิตได้

เกณฑ์ในการกำหนดการเข้าเล่ม โดยทั่วไปจะมี 2 วิธี คือ วิธีที่หนึ่ง เย็บอก เหมาะสำหรับหนังสือที่ไม่หนา ต้องการใช้พื้นที่ของหน้าหนังสือได้อย่างเต็มที่ หรือหนังสือที่ให้เด็กทำกิจกรรมวาดภาพระบายสีในหนังสือ การเข้าเล่มวิธีนี้จะมีความคงทนสูง วิธีที่สอง ใสสันதாகาว เหมาะกับหนังสือที่มีความหนาพอสมควร รูปเล่มจะมีความสวยงามเพราะมีสันปกซึ่งสามารถพิมพ์ชื่อรายวิชาได้ทำให้สะดวกในการหยิบเข้าชั้นหนังสือ แต่ความทนทานจะน้อยกว่าการเย็บอก

เกณฑ์ในการกำหนดจำนวนหน้า พิจารณาจากธรรมชาติของวิชา เนื้อหาต้องครอบคลุมหลักสูตร จำนวนคาบเวลาเรียนในแต่ละเทอม ความลงตัวในด้านการพิมพ์คือต้องลงหน้ายกพอดีไม่เหลือเศษ ตลอดจนคำนึงถึงภาวะเศรษฐกิจในช่วงนั้นและจำนวนผู้บริโภคหนังสือด้วย

เกณฑ์ในการกำหนดจำนวนที่พิมพ์ ขึ้นกับจำนวนผู้บริโภคหนังสือเป็นหลัก มีผลทำให้ไม่สามารถกำหนดจำนวนที่พิมพ์ในแต่ละครั้งได้แน่นอน แต่โดยทั่วไปก็พิมพ์ต่ำสุดประมาณ 5,000 เล่มต่อครั้ง

เกณฑ์ในการกำหนดราคาจำหน่าย หนังสือเรียนที่ต้องขออนุญาตกระทรวงสำนักพิมพ์จะต้องเสนอราคาพร้อมรายละเอียดทางการพิมพ์ เช่น พิมพ์กี่สี จำนวนพิมพ์ กระดาษที่ใช้พิมพ์ ไปให้กรมพิจารณา โดยกรมจะมีมาตรฐานกลางในการกำหนดราคาซึ่งคิดจากรายละเอียดทางการพิมพ์ และจะกำหนดราคากลับมาให้ทางสำนักพิมพ์อีกทีหนึ่ง ถ้าราคาที่สำนักพิมพ์ตั้งไว้ต่ำกว่าราคากลางที่กรมตั้งไว้ทางกรมก็จะอนุญาตให้ใช้ราคานั้น แต่ถ้าราคาที่สำนักพิมพ์ตั้งไว้สูงกว่าราคากลางที่กรมตั้งไว้ทางสำนักพิมพ์ก็ต้องปรับราคาตามที่กรมตั้งไว้กรมจึงจะอนุญาตให้จัดพิมพ์ได้

ขั้นตอนการพิมพ์หนังสือเรียน ขั้นตอนที่หนึ่งคือนำหลักสูตรที่กระทรวงฯ ประกาศใช้มาวิเคราะห์ว่าสำนักพิมพ์จะทำหนังสืออะไรบ้างโดยพิจารณาถึงความพร้อมของสำนักพิมพ์ ขั้นที่สองคือเมื่อสำนักพิมพ์ตัดสินใจได้แล้วว่าจะผลิตหนังสืออะไรบ้าง วิชาใดบ้างก็ต้องติดต่อผู้เขียน โดยต้องพิจารณาคุณสมบัติให้เหมาะสมกับวิชานั้น ๆ ขั้นที่สามคือนัดผู้เขียนกับทางสำนักพิมพ์มาร่วมกันวิเคราะห์หลักสูตรในรายวิชาแล้วจัดทำโครงสร้างของหนังสือเรียนออกมาเพื่อจะได้เป็นข้อกำหนดเบื้องต้นก่อนที่จะเรียบเรียง ขั้นที่สี่คือให้ผู้เขียนไปเรียบเรียงตามที่ได้

กำหนดกันไว้ ขั้นที่ห้าคือนำต้นฉบับของผู้เขียนที่ผ่านการเรียบเรียงแล้วส่งให้กับนักวิชาการของสำนักพิมพ์เป็นผู้ตรวจสอบหนังสือเหล่านี้อีกครั้งหนึ่ง ขั้นที่หกคือนำต้นฉบับเข้าไปสู่การเรียงพิมพ์ จัดหน้าใส่ภาพประกอบ ตามขนาดรูปเล่มที่ได้กำหนดไว้ ขั้นที่เจ็ดคือนำต้นฉบับเรียงพิมพ์นำเสนอกรมวิชาการเพื่อตรวจและแก้ไขกลับไปกลับมาจนกว่าจะได้รับอนุญาต ขั้นที่แปดคือนำต้นฉบับที่กรมวิชาการอนุญาตมาแก้ไขอาร์ตเวิร์ค เรียบเรียงและตีภาพประกอบให้เรียบร้อย ขั้นที่เก้าคือนำอาร์ตเวิร์คที่แก้ไขแล้วนำเสนอกรมวิชาการ เพื่อขออนุญาตจัดพิมพ์ตามจำนวนที่สำนักพิมพ์จะจัดพิมพ์ โดยต้องกำหนดราคาและยอดที่จะจัดพิมพ์ให้กรมวิชาการออกใบอนุญาตที่ใช้พิมพ์บนหลังปกหนังสือมาให้ ขั้นที่สิบคือนำสิ่งที่กรมวิชาการอนุญาตกลับมาทั้งต้นฉบับ และใบอนุญาตมาออกแบบรูปเล่มแก้ไข โดยสมบูรณ์ทั้งปกทั้งเนื้อใน ขั้นที่สิบเอ็ดคือนำไปจัดทำแม่พิมพ์และดำเนินการจัดพิมพ์ จนออกมาเป็นรูปเล่มตามที่ต้องการ ขั้นที่สิบสองคือนำหนังสือไปจัดจำหน่ายโดยสองทาง ทางที่หนึ่งผ่านทางร้านค้าในพื้นที่ต่าง ๆ ทั้งในกรุงเทพมหานครและต่างจังหวัด ทางที่สองผ่านพนักงานขายของสำนักพิมพ์นำเสนอตามโรงเรียนต่าง ๆ โดยตรง

การออกแบบจัดพิมพ์หนังสือเรียนวิชาศิลปะศึกษาโดยภาพรวมไม่แตกต่างกับวิชาอื่น แต่หนังสือเรียนศิลปะศึกษาจะเน้นสีสันให้มากขึ้น

การพิมพ์หนังสือเรียนแต่ละครั้งขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายอย่าง ได้แก่ หลักสูตรถ้าหลักสูตรเปลี่ยนหนังสือเรียนก็จะเปลี่ยนแปลงตาม ผู้บริโภคถ้ามีมากจะจำหน่ายหนังสือเรียนหมดเร็วก็จะพิมพ์เพิ่ม และการขายถ้าหนังสือขายไม่ได้หรือแข่งขันกับสำนักพิมพ์อื่นไม่ได้ก็ต้องปรับปรุงหนังสือให้ดีขึ้น

สาเหตุที่ทำให้มีการปรับปรุงหนังสือเรียนเมื่อมีการพิมพ์หนังสือเรียนเพิ่มเติมภายหลังจากหนังสือเรียนจำหน่ายหมดแล้ว มาจากทางสำนักพิมพ์ปรับปรุงเองเมื่อไปแข่งขันกับสำนักพิมพ์อื่นไม่ได้ก็อาจมีการปรับปรุงรูปเล่ม สีสัน ปก หรืออาจมาจากผู้เขียน หรือเสียงท้วงติงจากผู้บริโภค แต่โดยส่วนมากก็จะปรับปรุงในส่วนเล็ก ๆ น้อย ๆ ไม่ใช่การถือ เช่น การแก้ไขคำพิมพ์ผิด เป็นต้น

ประเมินหนังสือเรียนโดยส่วนมากจะประเมินจากฝ่ายการตลาด หรือฝ่ายขายของสำนักพิมพ์ หรือจากผู้ใช้หนังสือก็อาจมีจดหมาย โทรศัพท์เข้ามาท้วงติง แต่ก็มีปริมาณที่น้อยมาก

วิธีการส่งเสริมการขายส่วนมากจะมีฝ่ายขายโดยตรงเข้าไปตามโรงเรียนต่าง ๆ ร้านค้าใหญ่ ๆ หรือร้านค้าในโรงเรียน โดยการจัดกิจกรรมตามโรงเรียนต่าง ๆ เช่น สัปดาห์หนังสือก็จะนำหนังสือไปจำหน่าย และสำนักพิมพ์ที่ใหญ่ ๆ การจัดสัมมนาทางวิชาการโดยเชิญครูตามโรงเรียนต่าง ๆ เข้าร่วมสัมมนา

ปัญหาที่พบในการจัดพิมพ์หนังสือเรียนมีหลากหลายทั้งด้านบุคลากรในสำนักพิมพ์ที่ไม่มีความสามารถตรงกับลักษณะงานที่ทำ ด้านผู้เขียน ส่วนมากทำงานประจำมีเวลาน้อยทำให้ส่งต้นฉบับไม่ทัน ด้านภาพประกอบต้องสร้างขึ้นใหม่และบางครั้งมีเรื่องลิขสิทธิ์ภาพทำให้ยุ่งยากเสียเวลา ด้านกรรมาธิการมีความล่าช้าในการตรวจพิจารณาหนังสือและควรยกเลิกระบบการตรวจพิจารณาหนังสือเพราะเป็นการจำกัดด้านวิชาการ การนำเสนอ กรรมการให้ทำอย่างไร สำนักพิมพ์ก็ต้องทำตามไม่เช่นนั้นก็จะไม่ผ่านการตรวจพิจารณา และด้านความเข้าใจผู้บริโภคแต่ละภูมิภาคมีความแตกต่างกัน จึงเป็นการยากที่จะทำให้นักเรียนเพียงเล่มเดียวสามารถใช้ได้ทุกโรงเรียนทั่วประเทศ

3. วิธีการสำรวจเนื้อหาในหนังสือเรียน

การสำรวจเนื้อหาหรือการแยกแยะเนื้อหาที่ปรากฏอยู่ในหนังสือเรียนให้เป็นที่น่าเชื่อถือได้นั้น สามารถทำได้โดยใช้วิธีการที่เรียกว่า การวิเคราะห์เนื้อหาซึ่งเป็นเทคนิคในการวิจัยอย่างหนึ่งที่ใช้ในการวิเคราะห์สาร (Message) อย่างเป็นวิทยาศาสตร์ (Scientific Method) มีการสร้างเครื่องมือเป็นเกณฑ์ในการแยกแยะเนื้อหาที่เชื่อถือได้ (Reliability) และผลสรุปจากการแยกแยะเนื้อหานั้น จะสามารถอธิบายความหมายของเนื้อหาได้อย่างมีความเที่ยงตรง (Validity) ตามธรรมชาติของสาร (สรรรค์วี คชาชีวะ, 2526)

สรรรค์วี คชาชีวะ (2526) และอุทุมพร จามรมาน (2531) ได้กล่าวถึงกระบวนการในการวิเคราะห์เนื้อหาที่มีหลายขั้นตอน สามารถสรุปได้ดังนี้ คือ

1. หน่วยในการวิเคราะห์ (Unit of Analysis)

ในการวิเคราะห์เนื้อหาต้องมีมาตรฐานในการแจกแจงเนื้อหาเพื่อให้สะดวกกับการวิเคราะห์ มาตรฐานในการแจกแจงเนื้อหา เรียกว่า หน่วยในการวิเคราะห์ หน่วยในการวิเคราะห์แบ่งออกเป็น 4 หน่วยคือ

1.1 คำ (Word) เป็นหน่วยที่เล็กที่สุดสำหรับการวิเคราะห์เนื้อหา

1.2 สาระ (Themes or Assertions) เป็นหน่วยที่นิยมใช้กันมากในการวิเคราะห์เนื้อหา หน่วยนี้หมายถึง ประโยค ซึ่งในแต่ละประโยคอาจมีเพียงความคิดเดียว เช่น “วิไลลักษณ์เป็นคนสวย” แสดงถึง ข้อความเพียงข้อความเดียว หรือในประโยคหนึ่ง ๆ อาจประกอบด้วยข้อความจำนวนมาก และรวมเป็นสาระเพียงสาระเดียว หรืออาจมีการแยกแยะเป็นหลายสาระก็ได้ เช่น “วิไลลักษณ์เป็นคนที่น่าสนใจ และเป็นผู้หญิงที่ฉลาด” จะแบ่งออกได้เป็นข้อความ 3 ข้อความคือ วิไลลักษณ์เป็นคนที่น่าสนใจ วิไลลักษณ์ฉลาด และวิไลลักษณ์เป็นผู้หญิง

1.3 คุณลักษณะ (Character) ใช้คุณลักษณะเป็นหน่วยในการวิเคราะห์ โดยการแยกแยะคุณลักษณะออกเป็นประเภท อาจเป็นคุณลักษณะของบทความที่จะยอมรับหรือไม่ยอมรับชนชาติในการประกอบอาชีพ หรือใช้ในการวิเคราะห์คุณลักษณะทางบุคลิกภาพของผู้เขียนก็ได้

1.4 รายเรื่อง (Items) เป็นหน่วยที่นิยมใช้กันมากที่สุดในการวิเคราะห์เนื้อหา หน่วยนี้จะจัดสิ่งต่าง ๆ ให้อยู่ในลักษณะที่กว้าง ๆ เป็นการวิเคราะห์เรื่องทั้งหมด เช่น ข่าว สามารถจัดกลุ่มเนื้อหาได้หลายแบบ ได้แก่ ข่าวภายในประเทศ ข่าวต่างประเทศ ข่าวอาชญากรรม ข่าวเศรษฐกิจ เป็นต้น

2. หน่วยในการระบุจำนวน (Unit of Enumeration) แบ่งออกเป็น 4 แบบคือ

2.1 เนื้อที่ (Space) คือการวิเคราะห์โดยการแบ่งตามลักษณะทางกายภาพ ได้แก่ การวัดเนื้อที่ของสิ่งพิมพ์ด้วยจำนวน คอลัมน์นิ้ว คอลัมน์เซ็นติเมตร หน้า บรรทัด หรือย่อหน้า

2.2 การปรากฏ (Appearance) เป็นการวิเคราะห์ด้วยการพิจารณาว่า คุณสมบัติของเนื้อหาที่ต้องการ ปรากฏ หรือไม่ปรากฏ ในหน่วยบริบท

2.3 ความถี่ (Frequency) เป็นการนับคุณสมบัติที่ต้องการทุกครั้งที่พบ เช่น ความถี่ในการใช้คำ

2.4 ความเข้ม (Intensity) สำหรับการวัดค่านิยมทัศนคติ ที่ปรากฏในเนื้อหา ทำโดยเรียงลำดับข้อความจากข้อความที่แสดงทัศนคติในระดับต่ำไปจนถึงข้อความที่แสดงทัศนคติในระดับสูง

3. การสุ่มตัวอย่าง (Sampling) ก่อนการวิเคราะห์เนื้อหาจะต้องทราบจำนวนทั้งหมดของประชากรที่จะทำการศึกษาก่อน ซึ่งหากว่ามีประชากรมากเกินไปที่จะศึกษาได้หมด จึงใช้วิธีการสุ่มตัวอย่างเพื่อให้ได้จำนวนตัวอย่างที่ตรงกับความต้องการของผู้ทำการวิเคราะห์

4. การบันทึกข้อมูล (Recording) จะใช้วิธีการสังเกตเป็นหลัก ดังนั้นการแปลความหมายของข้อมูลเพื่อทำการบันทึกนั้นจึงต้องมีมาตรฐานหรือหลักเกณฑ์ที่ชัดเจน อาจต้องมีการ

ทำคู่มือการบันทึกข้อมูล เพื่อจะแสดงให้เห็นถึงความหมายของข้อมูลอย่างแท้จริง และทำให้การบันทึกมีความเชื่อถือได้ด้วย เพื่อเป็นการนำไปสู่ปรากฏการณ์ที่ศึกษาประเภทต่าง ๆ ที่ลงทะเบียนนั้น จะต้องสมบูรณ์และเป็นอิสระต่อกัน โดยจะต้องแสดงให้เห็นถึงหน่วยในการบันทึกทุกหน่วยโดยไม่มีข้อยกเว้น และต้องแสดงให้เห็นความแตกต่างอย่างชัดเจนระหว่างปรากฏการณ์ที่บันทึก จะไม่มีหน่วยใดที่จะบันทึกอยู่ในประเภท 2 ประเภท หรือนำเสนอ 2 ครั้ง แต่หากมีข้อมูลที่ไม่สามารถจัดอยู่ในประเภทใด ๆ ได้ ก็ให้เพิ่มประเภทขึ้นใหม่โดยระบุว่า “อื่น ๆ” หรือ “ไม่เกี่ยวข้อง”

5. การจัดประเภทข้อมูลในการวิเคราะห์เนื้อหา (The Categories of Content Analysis) มีรูปแบบของการจัดประเภทข้อมูล 2 ประเภทดังนี้ คือ

1. ประเภทข้อมูลที่แสดงให้เห็นว่า “ข้อมูลกล่าวถึงอะไร” ได้แก่

1.1 เนื้อหา (Subject Matter) เป็นประเภทที่นิยมใช้กันมากที่สุดในการวิเคราะห์เนื้อหา เพื่อให้ตอบคำถามที่ว่า การสื่อสารที่เกิดขึ้นนี้ประกอบด้วยเรื่องอะไรบ้าง โดยมีหน่วยในการวิเคราะห์เป็น ย่อหน้า หรือเป็นเนื้อที่ เป็นต้น

1.2 ทิศทาง (Direction) คือ การจัดกลุ่มข้อมูลตามประเภทของทิศทางที่เป็นคุณลักษณะของเนื้อหานั้น หรือเป็นการแสดงทัศนคติที่มีต่อสัญลักษณ์ซึ่งแบ่งเป็นทัศนคติทางบวก ทางลบ และเป็นกลาง

1.3 มาตรฐาน (Standards) คือ การจัดกลุ่มข้อมูลโดยมีการจัดประเภทของทิศทางอย่างเป็นทางการ เช่น แบ่งเนื้อหาออกเป็น 2 ประเภท ได้แก่ ความแข็งแกร่ง-ความอ่อนแอ ประกอบด้วย ความปลอดภัย ความมีประสิทธิภาพ อำนาจ ความเคารพ และเนื้อหาประเภทความมีศีลธรรม-ไม่มีศีลธรรม ประกอบด้วย ความจริง ความกรุณา ความเป็นวีรบุรุษ ความซื่อสัตย์ โดยพิจารณาว่า เนื้อหาที่ทำการวิเคราะห์นั้น แสดงถึงประเภทของความแข็งแกร่ง หรือประเภทของความมีศีลธรรม

1.4 ค่านิยม (Values) คือมาตรฐานในการจัดประเภทค่านิยม หรือเป้าหมาย หรือการแสดงถึงความต้องการของมนุษย์ มักจะพบในการวิเคราะห์เนื้อหาที่เป็นนวนิยาย

1.5 วิธีการ (Methods) เป็นการจัดกลุ่มข้อมูลประเภทที่เกี่ยวข้องกับการกระทำ โดยมีการแบ่งประเภทตามวิธีการในการวิเคราะห์เนื้อหา

1.6 ลักษณะ (Traits) การจัดกลุ่มข้อมูลออกเป็นประเภทตามลักษณะแบบนี้ อาจเรียกว่า ประเภทตามความสามารถก็ได้ ประเภท “ลักษณะ” นี้ แสดงถึงคุณลักษณะโดยทั่วไปของบุคคล เช่น คุณลักษณะทางด้านจิตวิทยา ทางด้านอาชีพ อายุ เป็นต้น

1.7 ผู้กระทำ (Actor) การจัดประเภทข้อมูลแบบนี้จะแสดงถึง บุคคลหรือกลุ่มบุคคล หรือสิ่งอื่น ๆ ที่ปรากฏว่าอยู่ในฐานะที่เป็นผู้ริเริ่มให้เกิดการกระทำต่าง ๆ ขึ้น

1.8 ผู้ส่งสาร (Authority) การจัดกลุ่มข้อมูลประเภทนี้ บางทีเรียกว่าแหล่งสาร (Source) หมายถึง บุคคล หรือกลุ่มบุคคล หรือสิ่งอื่น ๆ ที่ระบุในข้อความสำหรับประเภท “ผู้ส่งสาร” นี้ได้นำมาใช้กับการวิเคราะห์คำกล่าว (Quotation) โดยระบุความถี่ของบทความที่มีการอ้างอิงแหล่งสารที่ทำการศึกษา

1.9 จุดกำเนิด (Origin) การจัดข้อมูลเป็นประเภท “จุดกำเนิด” นี้ ใช้ในการศึกษาเนื้อหาที่ระบุถึงสถานที่เกิดการสื่อสาร เป็นการแสดงให้เห็นถึงความสนใจของผู้รับว่ามีต่อเนื้อหาที่มีสถานที่เกิดต่างกันอย่างไรบ้าง

1.10 กลุ่มเป้าหมาย (Target) หมายถึงกลุ่มที่เป็นเป้าหมายในการสื่อสาร การแบ่งประเภทตามกลุ่มเป้าหมายนี้นิยมใช้เมื่อต้องการศึกษาว่ากลุ่มเป้าหมายกลุ่มใด เป็นกลุ่มที่ได้รับบริการกล่าวถึงมากที่สุดในเรื่องที่วิเคราะห์

2. ประเภทข้อมูลที่แสดงว่า “ข้อมูลกล่าวอย่างไร” ได้แก่

2.1 รูปแบบของการสื่อสาร (Form or Type of Communication) การแบ่งประเภทจะแบ่งตามความแตกต่างในรูปแบบการนำเสนอเนื้อหา เช่น เนื้อหาที่เป็นข่าวกับเนื้อหาที่เป็นนิตยสาร เป็นต้น

2.2 รูปแบบข้อความ (Form of Statement) หมายถึง การจัดประเภทข้อมูลตามรูปแบบของหลักภาษา หรือตามรูปแบบการสร้างประโยค

2.3 ความเข้ม (Intensity) หมายถึง การจัดประเภทของข้อมูลตามระดับความเข้มของการสื่อสาร โดยเฉพาะอย่างยิ่งใช้ในการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างเนื้อหาที่ต่างกัน

2.4 เครื่องมือ (Device) หมายถึง การจัดประเภทข้อมูลโดยใช้เครื่องมือคือหลักทางด้านวาทวิทยาเป็นสิ่งที่ช่วยในการวิเคราะห์เนื้อเรื่อง

6. ความเที่ยงตรงในการวัด (Validity) ความเที่ยงตรงในการวิเคราะห์เนื้อหาก็คือข้อสรุปของการวิเคราะห์จะต้องยืนยันข้อเท็จจริงของหลักฐานทั้งหมดที่มีอยู่ ความเที่ยงตรงในการวิเคราะห์นั้นมี 5 ประเภทดังนี้ คือ

1. ความเที่ยงตรงที่เกี่ยวข้องกับข้อมูล หมายถึง ข้อมูลที่นำมาวิเคราะห์สอดคล้องกับข้อเท็จจริงมากน้อยเพียงใด หรืออีกนัยหนึ่งคือ นำเนื้อหาที่ถูกต้องมาวิเคราะห์หรือไม่

2. ความเที่ยงตรงตามความหมาย หมายถึง การเปรียบเทียบหน่วยในการวิเคราะห์ที่ได้จัดประเภทไว้ กับประเภทข้อมูลเดียวกันแต่ให้ผู้เชี่ยวชาญตัดสินอีกทีหนึ่ง ถ้าผลของเกณฑ์การตัดสินทั้งสองตรงกัน ก็แสดงว่า มีความเที่ยงตรงเชิงความหมาย

3. ความเที่ยงตรงตามการสุ่ม หมายถึง การสุ่มตัวอย่างได้เปิดโอกาสให้ตัวอย่างทุกหน่วยมีโอกาสได้รับเลือกเท่า ๆ กัน กลุ่มตัวอย่างที่มีจำนวนมาก จะมีความเที่ยงตรงสูงกว่ากลุ่มตัวอย่างจำนวนน้อย

4. ความเที่ยงตรงตามวิธีการ ผลการวิเคราะห์ที่ใช้วิธีการสองอย่าง น่าจะให้ผลวิเคราะห์ออกมาเหมือนกัน

5. ความเที่ยงตรงตามทฤษฎี ผลการวิเคราะห์น่าจะสอดคล้องกับทฤษฎีหลักการหรือข้อเท็จจริงที่เกี่ยวข้อง

7. ความเชื่อถือได้ในการวัด (Reliability) หมายถึง การนำเครื่องมือที่ใช้วัด ไปวัดปรากฏการณ์ที่เหมือนกัน จะวัดกี่ครั้งก็ตามจะได้ผลเช่นเดียวกัน ความเชื่อถือได้ในการวัดจะเป็นสิ่งกำหนดความเที่ยงตรงของผลการวิจัย แต่ไม่ใช่เครื่องรับรองว่าผลการวิจัยจะมีความเที่ยงตรง ความเชื่อถือได้ในการวัด แบ่งออกเป็น 3 รูปแบบดังนี้ คือ

1. ความคงที่ หมายถึง จิตขั้นที่กระบวนการในการวัดไม่มีการเปลี่ยนแปลงไปตามระยะเวลา จึงทำให้การวัดความคงที่ในการวัดต้องใช้การทดสอบซ้ำ

2. ความสามารถในการนำไปใช้ หมายถึง จิตขั้นที่กระบวนการในการวัดสามารถที่จะนำมาใช้ได้ภายใต้สถานการณ์ที่แตกต่างกัน สถานที่ต่างกัน และผู้ลงรหัสต่างกัน การทำให้เกิดความเชื่อถือได้ในการนำไปใช้นี้ ต้องใช้วิธีทดสอบเครื่องมือหลายครั้ง

3. ความแน่นอน หมายถึง จิตขั้นที่กระบวนการในการวัดเป็นไปตามมาตรฐาน การวัดความแน่นอนตามมาตรฐานนี้ ทำได้โดยการทดสอบเครื่องมือที่ใช้วัด กับเครื่องมือที่เป็นมาตรฐาน ความแตกต่างระหว่างการบันทึกทั้งสองแบบจะแสดงถึงความไม่คงที่ภายในของผู้สังเกต ความไม่สอดคล้องระหว่างผู้สังเกต และความเบี่ยงเบนจากมาตรฐาน การวัดความแน่นอนนี้เป็นวิธีการวัดความเชื่อถือได้ที่ดีที่สุด การหาความเชื่อถือได้ระหว่างผู้ลงรหัส Holsti (1963 อ้างในสรรครวี วิชาชีวะ, 2526) ได้กำหนดวิธีการคำนวณไว้ โดยค่าที่คำนวณได้ไม่ควรต่ำกว่า 0.75 จึงจะมีความเชื่อถือได้โดยใช้สูตร

$$R = \frac{2(C1,2)}{C1+C2}$$

$C1,2$ = จำนวนการลงรหัสที่ผู้ลงรหัสเห็นสอดคล้องกัน

$C1+C2$ = จำนวนการลงรหัสทั้งหมดที่ผู้ลงรหัสได้ลงไว้

8. เทคนิคในการวิเคราะห์เนื้อหา

การวิเคราะห์ข้อมูลเป็นขั้นตอนสุดท้ายในการวิเคราะห์เนื้อหา โดยมีการนำเสนอรายงานผลการวิเคราะห์ เมื่อได้ข้อมูลมาแล้วก็ต้องนำข้อมูลเหล่านั้นมาแปลงเป็นตัวเลข

ตามระเบียบวิธีสถิติก่อน แล้วจึงนำมาเปรียบเทียบและวิเคราะห์ต่อไปได้ ซึ่งสามารถนำเอาเทคนิคในการวิเคราะห์ข้อมูลแบบต่าง ๆ มาใช้ได้ดังนี้

1. ความถี่ (Frequencies) เป็นการนำเสนอข้อมูลที่สะดวกที่สุด เช่น การเสนอจำนวนเหตุการณ์ที่พบในตัวอย่าง การเสนอในรูปความถี่สะสม ซึ่งอาจจะเป็นตารางแสดง ความถี่ หรือกราฟก็ได้
2. ร้อยละ (Percentages) เป็นการเปลี่ยนข้อมูลที่เป็นความถี่ หรือ คะแนน หรือเนื้อที่ ให้อยู่ในลักษณะของร้อยละ เพื่อให้เห็นความแตกต่างของข้อมูลง่ายขึ้น และ อาจเปรียบเทียบข้อมูลจากจำนวนร้อยละได้
3. อัตราส่วน (Ratios) เป็นการเปรียบเทียบของจำนวนหนึ่งกับอีก จำนวนหนึ่ง เขียนในรูปเศษส่วนหรือพหุคูณ (Multiple)
4. ความสัมพันธ์ของข้อมูล (Relationships) เป็นการนำเสนอข้อมูลที่ นิยมใช้กันทั่วไป โดยการหาความสัมพันธ์ของตัวแปร เพื่อทดสอบสมมติฐานที่ได้ตั้งไว้

4. เกณฑ์การศึกษาหนังสือเรียน

การศึกษาลักษณะของหนังสือเรียนโดยทั่วไปนั้น ขึ้นอยู่กับวัตถุประสงค์ของการ ศึกษาหนังสือในแต่ละครั้ง จากนั้นจึงนำเอาวัตถุประสงค์นั้น ๆ มาตั้งเป็นเกณฑ์ในการศึกษาต่อไป หลักการสำคัญของการตั้งเกณฑ์ในการศึกษาอยู่ที่การกำหนดรายละเอียดในการศึกษาอย่างชัดเจน ซึ่งผู้ศึกษาลักษณะหนังสือจะต้องศึกษาหาความรู้เกี่ยวกับเรื่องที่จะศึกษามาแล้วอย่างดี ความละเอียด ความชัดเจนของเกณฑ์ในการศึกษาจะทำให้ไม่เกิดปัญหาในขณะทำการศึกษาหนังสือ เรียนนั้น ๆ นักการศึกษาหลายท่านเสนอเกณฑ์การศึกษาหนังสือเรียนไว้แตกต่างกัน ดังต่อไปนี้ คือ

ศักดิ์ศรี ปาณะกุล (2521) ได้กำหนดเกณฑ์ในการศึกษาหนังสือเรียนวิชาประวัติศาสตร์ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 ไว้ 4 ด้าน คือ

1. สาระด้านความรู้ (Knowledge Component)

เนื้อหาครบตามหลักสูตรวิชาสอดคล้องกับความมุ่งหมายของการสอน ทัน สมัย น่าสนใจและให้ความรู้และข้อเท็จจริงที่ถูกต้อง เทียบตรง แสดงทัศนะเป็นกลาง

2. สารคดีปัญญา (Intellectual Component)

เนื้อหาในหนังสือเรียนควรสอดคล้องกับหลักการเรียนการสอน และหลักจิตวิทยาการเรียนรู้ เหมาะสมกับวัย วุฒิภาวะ ความคิด ความสามารถ ความสนใจและสัมพันธ์กับประสบการณ์ของผู้เรียน เนื้อหาควรมุ่งส่งเสริมพัฒนาการในด้านความคิด เนื้อหาในหนังสือเรียนควรส่งเสริมค่านิยม ทักษะที่ดีและทักษะทางสังคม การรู้จักคุณค่าความงามของศิลปวัฒนธรรม ปุชนิยะสถาน และวัตถุประสงค์ของชาติควมมีใจกว้างขวางและยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น การรู้จักเป็นผู้นำและผู้ตามที่ดี

3. ลักษณะการจัดทำรูปเล่ม (Format)

รูปเล่มของหนังสือเรียน ควรมีขนาดกว้างยาวเหมาะสมกับความหนา มีการเย็บเล่มด้วยความประณีต ไซ้ปกแข็งแรง กระดาษที่ใช้พิมพ์ คำนึงในด้านความทนทานเป็นสำคัญ คุณภาพในการพิมพ์ ควรพิมพ์อย่างประณีต หมึกไม่เลอะตามขอบ ตัวพิมพ์ หน้ากระดาษ และบริเวณของภาพประกอบ การจัดหน้าหนังสือควรพิถีพิถัน มีการเว้นที่ว่างที่ขอบทั้งสี่ด้านของหน้าหนังสือมากพอเพื่อให้ความสะดวกในการอ่านตัวอักษรในหนังสือเรียนควรชัดเจน ขนาดตัวอักษรเหมาะกับสายตาของนักเรียน และมีลักษณะพิเศษเพื่อเน้นข้อความสำคัญบางตอน เครื่องช่วยประกอบอื่น ๆ ควรมี คำนำ สารบัญ วรรณคดี วรรณคดี วรรณคดี วรรณคดี และภาคผนวก มีประโยชน์ต่อผู้เรียนในแง่เสริมสร้างความรู้และการค้นคว้าเพิ่มเติม

4. อุปกรณ์ช่วยการเรียนการสอนในหนังสือเรียน (Learning and Teaching Aids)

ภาพประกอบควรมีจำนวนการจัดวางและเรียงลำดับอย่างเหมาะสม มีความสอดคล้องกับเนื้อเรื่องตอนนั้น ๆ บทสรุป อาจเป็นบทสรุปคำหรือข้อความสำคัญท้ายบทเรียน ซึ่งควรได้ใจความชัดเจน ให้แง่คิดเพิ่มเติมและมีจำนวนเหมาะสม กิจกรรมเสนอแนะ ควรจะช่วยฝึกความคล่องแคล่วในการทำงาน เสริมทักษะทางสังคม เสริมสร้างค่านิยมและทัศนคติที่ดี และสามารถนำไปใช้ได้ผล คำถามและแบบฝึกหัดท้ายบท ควรมุ่งจัดทั้งความรู้ความเข้าใจ ฝึกความคิด และส่งเสริมการนำความรู้ไปใช้ในชีวิตประจำวัน แผนที่และแผนภูมิ ควรให้รายละเอียดที่ชัดเจน ไม่ซับซ้อน และตรงกับวัตถุประสงค์ของบทเรียนนั้น คู่มือครู หนังสือเรียนแต่ละเล่มควรมีหนังสือคู่มือครู ซึ่งแนะนำกิจกรรมและวิธีสอนไว้

โกชัย สาริกบุตร และ สมพร สาริกบุตร (2521) ได้ให้หลักเกณฑ์การศึกษาหนังสือเรียนว่าควรพิจารณาดังต่อไปนี้ คือ

1. เนื้อเรื่องมีการจัดหมวดหมู่ และเรียงลำดับเนื้อเรื่องเรียบร้อย
2. สารัตถะของเนื้อหาควรนำเสนออย่างตรงไปตรงมา ชี้ให้เห็นอย่างชัดเจนว่าอะไรคือ นิยาม (Definition) อะไรคือ กฎ (Law) อะไรคือ หลักการ (Principle) อะไรคือ ตัวอย่าง (Example) อะไรคือ ความคิดเห็น (Idea) อะไรคือ การคาดคะเน (Predication)
3. การใช้ภาษาไม่ซับซ้อน กำกวมและไม่มีศัพท์บัญญัติที่ยากเกินไป ใช้ภาษาที่ง่าย ๆ นำไปสู่ความเข้าใจอันถูกต้อง
4. เนื้อหาตอบสนองความมุ่งหมายของหลักสูตรอย่างครบถ้วนครอบคลุม
5. ค่านิยมที่ปรากฏในเรื่องควรเป็นสิ่งที่คัดเลือกแล้วเพื่อจะได้ยกระดับสติปัญญา ระดับจิตใจและความสามารถของผู้เรียนให้สูงขึ้น
6. เนื้อหามีการอ้างอิงหลักฐานอย่างถูกต้อง
7. เมื่อจบแต่ละบทหรือแต่ละเรื่องควรมีกิจกรรมเสนอแนะให้นักเรียนค้นคว้าเพิ่มเติมได้
8. เมื่อจบแต่ละบทหรือแต่ละเรื่องมีการวัดผลนักเรียน
9. ส่วนประกอบของหนังสือที่ทำให้หนังสือน่าอ่าน ได้แก่ ภาพประกอบ แผนภูมิ ตาราง แผนผัง แผนที่ สถิติ
10. การรักษารูปแบบ (Format) ของหนังสือเรียนควรมีการเรียงลำดับเข้ารูปเล่มดังนี้ ปกนอก ปกใน คำนำ สารบัญเรื่อง สารบัญภาพ หรือตารางประกอบ เนื้อเรื่อง การอ้างอิงหลักฐานในเนื้อเรื่อง บรรณานุกรม ภาคผนวก หรือภาพเพิ่มเติม และดัชนี

การศึกษาหนังสือเรียนทำได้หลายลักษณะขึ้นอยู่กับจุดมุ่งหมาย ขอบเขตและวิธีการศึกษา นพคุณ คุณาชีวะ (2530) กล่าวว่าเกณฑ์ที่นิยมใช้กันอยู่อาจแบ่งได้ 3 ด้านใหญ่ ๆ คือ

1. การศึกษาคูณลักษณะทั่วไปของหนังสือ
 - 1.1 ผู้แต่ง ควรเป็นผู้ที่มีคุณวุฒิน่าเชื่อถือ มีประสบการณ์ในการแต่งหนังสือพอสมควร เป็นผู้ที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญในเรื่องที่แต่งเป็นอย่างดีโดยเฉพาะอย่างยิ่งควรมีพื้นฐานในสาขาวิชาเฉพาะ

1.2 ปีที่พิมพ์ ครั้งที่พิมพ์ และจำนวนที่พิมพ์ หนังสือเรียนที่ดีควรจะพิมพ์มาแล้วไม่เกิน 5 ปี หากเกิน 5 ปี ก็ควรจะมีการปรับปรุงเนื้อหาสาระให้ทันสมัย ยกเว้นหนังสือเก่าที่ไม่มีผลกระทบต่อเนื้อหา หนังสือเรียนที่มีการพิมพ์บ่อยครั้ง และมีจำนวนพิมพ์มากกว่าหนังสือเรียนเล่มอื่น ๆ แสดงว่าเป็นหนังสือเรียนที่มีคุณภาพ

1.3 ผู้พิมพ์โฆษณาหรือสำนักพิมพ์ หนังสือเรียนที่ดีควรเลือกจากสำนักพิมพ์หรือผู้พิมพ์จำหน่ายที่มีมาตรฐานการพิมพ์ดี มีประสบการณ์ในการพิมพ์งานวิชาการต่าง ๆ อย่างกว้างขวาง

1.4 คำนำ ส่วนของคำนำนั้นควรระบุจุดมุ่งหมายในการแต่งและเสนอวิธีใช้หนังสือไว้อย่างชัดเจนถูกต้อง

1.5 ราคาจำหน่าย หนังสือเรียนควรมีราคาพอสมควรไม่แพงมากนัก

2. การศึกษาคูณลักษณะรูปเล่ม

2.1 ขนาดของรูปเล่ม ควรมีขนาดกว้างยาวเหมาะสมกับความหนา และเหมาะสมกับวัยของนักเรียน ขนาดรูปเล่มที่นักเรียนมัธยมศึกษาชอบ คือ รูปเล่มแบบแนวตั้ง (Upright) ขนาด 8 หน้ายก ไม่ควรเล็กกว่า 5 x 7 นิ้ว

2.2 กระดาษที่ใช้พิมพ์ควรใช้กระดาษที่มีความทนทานมีความหนาพอสมควร ไม่บางจนเห็นรอยพิมพ์อีกด้านหนึ่ง

2.3 ปก ควรเลือกใช้กระดาษที่มีความทนทาน มีสีสัน ดึงดูดความสนใจ และมีข้อความที่แสดงแก่นหรือสาระสำคัญ อันได้แก่ ชื่อเรื่อง ชื่อผู้แต่ง ส่วนปกในควรกล่าวถึง ชื่อผู้แต่ง ปลีขสิทธิ์ ปีที่พิมพ์ ราคา ไว้ด้วย

2.4 คุณภาพในการพิมพ์ หนังสือเรียนที่ดีควรพิมพ์อย่างประณีต หมึกไม่เลอะตามขอบตัวพิมพ์ ตามหน้ากระดาษ หรือบริเวณภาพประกอบ การจัดหน้าควรเว้นที่ว่างรอบขอบทั้งสี่ด้าน ประมาณ 0.5 - 1 นิ้ว ตัวอักษรที่พิมพ์เป็นระเบียบสม่ำเสมอ น่าอ่าน พิมพ์ตัวสะกด การันต์ การใช้สระ พยัญชนะ วรรณยุกต์ ใช้เครื่องหมายต่าง ๆ และวางวรรคตอนถูกต้อง การพิมพ์แต่ละหน้ามีข้อความครบถ้วน

2.5 การเย็บเล่ม ควรทนทานแข็งแรงไม่หลุดง่าย การเข้าเล่มดี สามารถเปิดอ่านได้สะดวก การเรียงลำดับหน้าถูกต้องและครบถ้วน

3. การศึกษาคุณค่าทางวิชาการ

3.1 เนื้อหา

สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของรายวิชานั้น ๆ มีความถูกต้อง ทันสมัย เนื้อหาไม่ซับซ้อน เรียงลำดับจากง่ายไปสู่ยาก ให้สาระด้านความรู้และสติปัญญา

3.2 ภาพ ตาราง แผนที่ แผนภูมิ ควรจะมีความถูกต้องชัดเจน ขนาดเหมาะสม จำนวนเพียงพอ ควรมีภาพประกอบราวครึ่งหนึ่งของเล่ม ภาพควรจะตรงตามจุดประสงค์ของเนื้อเรื่อง

3.3 บทสรุป หนังสือเรียนควรมีบทสรุปที่ชัดเจน เข้าใจง่าย โดยเน้นให้เข้าใจเนื้อหาชัดเจนขึ้น และควรจะสอดคล้องกับจุดมุ่งหมายของวิชา

3.4 กิจกรรมเสนอแนะและแบบฝึกหัด ควรถูกต้องตามหลักวิชา มีปริมาณเหมาะสมกับอัตราเวลาเรียนและสอดคล้องตามลักษณะของเนื้อหาวิชา ลักษณะของกิจกรรมเสนอแนะและแบบฝึกหัดควรช่วยพัฒนาด้านสติปัญญาของเด็ก มากกว่าความรู้ความจำ

3.5 วิธีวัดผล ควรสอดคล้องกับจุดประสงค์ของวิชาและจุดประสงค์ในการเรียนการสอน วิธีวัดผลควรวัดหลาย ๆ วิธี เพื่อให้ครูเลือกใช้ได้เหมาะสมกับความสามารถของนักเรียน

3.6 รายชื่อหนังสืออ่านประกอบ ควรจะมีปริมาณมากพอสมควร เพื่อครูจะได้เลือกใช้ตามโอกาส และเหมาะสมกับความสามารถของนักเรียน

3.7 ลักษณะการเขียนสำนวนภาษา

การวางเค้าโครงเรื่อง ลำดับเรื่องไม่ซับซ้อนจากง่ายไปหายาก ปริมาณแต่ละเรื่องเหมาะสม ใช้ภาษาเหมาะสมถูกต้องตามหลักวิชาการ มีคำศัพท์เฉพาะ (Technical Terms) ต้องเหมาะสมกับวัยของเด็กและต้องมีการอธิบายคำศัพท์เหล่านั้นด้วย

Brown and Lewis (1976) ได้เสนอเกณฑ์ในการศึกษาหนังสือเรียนไว้ ดังนี้

1. ด้านเนื้อหา (Content)

1.1 พิจารณาว่าผู้เขียนมีความชำนาญตรงตามสาขาวิชานั้น ๆ

1.2 หนังสือเรียนเล่มนั้นต้องมีวัตถุประสงค์สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของ

หลักสูตรที่สอน

1.3 เนื้อหามีความโน้มเอียงในประเด็นที่มีการโต้เถียงหรือยังหาข้อสรุปไม่

ได้หรือเปล่า

1.4 เนื้อหาที่ปรากฏในหนังสือส่งเสริมคุณค่าทางด้านศีลธรรม

2. ด้านการนำเสนอเนื้อหา (Treatment of Content)
 - 2.1 มีเนื้อหาเหมาะสมกับระดับอายุของนักเรียน
 - 2.2 ใช้คำศัพท์ที่เหมาะสมกับระดับอายุของนักเรียน
 - 2.3 เนื้อหาสามารถสอนนักเรียนที่มีความสามารถแตกต่างกันได้
 - 2.4 เนื้อหามีการกล่าวถึงบุคคลทุกกลุ่ม อาทิ เด็ก ผู้หญิง ผู้ชาย คนกลุ่มน้อย คนในเมือง ฯลฯ ไม่ควรเน้นไปที่กลุ่มคนที่มีอำนาจ หรือเฉพาะกลุ่มคนส่วนใหญ่เท่านั้น
 - 2.5 เนื้อหาบรรยายเกี่ยวกับชีวิต สิ่งแวดล้อม ทั้งในเมืองและชนบท
3. ด้านการเรียงลำดับเนื้อหา (Arrangement of Content)
 - 3.1 มีดัชนี สารบัญชี่ที่สมบูรณ์เพื่อสะดวกในการใช้หนังสือ
 - 3.2 มีอภิธานศัพท์ อธิบายคำศัพท์ที่ยากหรือศัพท์เฉพาะและคำศัพท์ที่ไม่ค่อยได้ใช้
 - 3.3 มีภาพประกอบ แผนที่ ภาพร่าง ตาราง กราฟ ประกอบ
 - 3.4 มีการนำศิลปะมาใช้ในการจัดหน้าช่วยสร้างความน่าสนใจในเนื้อหา
 - 3.5 มีกิจกรรมเสนอแนะ มีข้อมูลเพิ่มเติมที่ไม่ปรากฏในเนื้อหา
 - 3.6 เมื่อจบบทหรือตอน มีการเรียบเรียงสรุปอย่างเป็นระบบ
 - 3.7 มีบรรณานุกรม
 - 3.8 มีอุปกรณ์อื่น ๆ เสริมนอกจากหนังสือ เช่น ภาพยนต์ เทปวีดีโอ เป็นต้น
4. ด้านการตรวจสอบคุณภาพของหนังสือ (Verification)
 - 4.1 มีหลักฐานจากสำนักพิมพ์แสดงจำนวนครั้งที่พิมพ์ แสดงการนำหนังสือไปทดสอบกับเด็กก่อนและมีการปรับปรุงแก้ไขก่อนการพิมพ์ออกจำหน่าย
 - 4.2 มีหลักฐานจากสำนักพิมพ์ว่าตั้งแต่มีการพิมพ์หนังสือออกจำหน่าย และกลุ่มนักเรียนที่ใช้หนังสือนั้นมีการเรียนรู้จากหนังสือได้อย่างเป็นที่น่าพอใจ
5. ด้านมาตรฐานการผลิต (Mechanical Standards)
 - 5.1 มีรูปแบบชัดเจนและเรียบร้อย

มากขึ้น

- 5.2 ระยะห่างระหว่างบรรทัดพอเหมาะทำให้สามารถอ่านข้อความได้ง่าย
- 5.3 ความยาวแต่ละบรรทัดเหมาะสมต่อการอ่าน
- 5.4 กระจายคุณภาพดีและทนทาน
- 5.5 เข้าเล่มแข็งแรงโดยเฉพาะปก
- 5.6 จัดหน้าหนังสือที่ง่ายต่อการอ่าน

Callahan and Clark (1988) ได้เสนอเกณฑ์ในการคัดเลือกหนังสือเรียนซึ่งสามารถนำมาปรับให้เป็นเกณฑ์ในการศึกษาหนังสือเรียนได้ ดังนี้

1. ครั้งที่พิมพ์หนังสือ พิมพ์ครั้งสุดท้ายเมื่อไร
2. คนแต่งหนังสือคือใคร มีคุณวุฒิตรงตามสาขา เขียนได้ชัดเจนหรือเปล่า
3. หนังสือมีหัวข้อครอบคลุมเหมาะสมกับวัตถุประสงค์ของวิชา
4. มีการเรียงลำดับแต่ละหัวข้อเหมาะสม ถ้าไม่เหมาะสมสามารถเปลี่ยนแปลงลำดับหัวข้อหรือสามารถละเว้นบางหัวข้อที่ไม่เป็นประโยชน์ได้หรือเปล่า
5. มีเนื้อหาถูกต้อง ไม่มีอคติ และเป็นปัจจุบัน
6. แนวความคิดชัดเจนและเป็นปัจจุบัน มีการพัฒนารายละเอียดอย่างเพียงพอหรือพยายามโน้มน้าวความคิดร่วมกับความคิดอื่นอย่างรัดกุมหรือไม่
7. การใช้ภาษาและคำศัพท์เหมาะสมกับระดับอายุของนักเรียน
8. มีการให้ความรู้พื้นฐาน และประสบการณ์ที่เด็กยังไม่เคยพบมาก่อน
9. ผู้เขียนมีการใช้หัวข้อ การสรุปย่อ และการออกแบบที่ดี เปิดโอกาสให้ผู้อ่านได้ใช้จินตนาการ ความรู้ทั่วไป การประยุกต์และการประเมินเนื้อหา
10. มีหน้าสารบัญ คำนำ คำชี้แจง ภาคผนวก และบรรณานุกรม
11. หนังสือมีการแนะนำการใช้กับวัสดุอื่นเสริมหรือไม่
12. มีการแนะนำกิจกรรมที่หลากหลายเพื่อกระตุ้นการเรียนรู้
13. มีการแนะนำกิจกรรมที่หลากหลายพอเพียงกับนักเรียนทุกระดับความสามารถ
14. ผู้เขียนมีข้อมูลค้นคว้าอย่างพอเพียง
15. หนังสือมีภาพประกอบที่ดีหรือไม่ ภาพประกอบถูกต้องกับจุดมุ่งหมายและมีคำอธิบายภาพประกอบ ตำแหน่งของภาพอยู่ใกล้กับข้อความ มีการออกแบบภาพประกอบ
16. หนังสือมีแผนที่ ตารางข้อมูล แผนภูมิอย่างเหมาะสม ไม่แน่นเกินไป
17. หนังสือมีขบวนการผลิตที่ดี แข็งแรงทนทาน

18. หนังสือคู่มือ ตัวอักษรชัดเจนน่าอ่าน กระดาษดูแล้วสบายใจ มีการเว้นขอบกระดาษขาวอย่างพอเพียง

Guater, Estes and Schwab (1995) ได้เสนอเกณฑ์ในการพิจารณาเลือกวัสดุและอุปกรณ์ที่ใช้ในการเรียนการสอน ซึ่งสามารถนำมาใช้ศึกษาหนังสือเรียนได้ ดังนี้

1. จุดเน้น (Emphasis)
 - 1.1 สื่อการสอนต้องมีวัตถุประสงค์ชัดเจนสำหรับผู้เรียน
 - 1.2 แนวความคิดต่าง ๆ มีการตรวจทานแก้ไขหรือมีการศึกษาอย่างมีหลักเกณฑ์ และเลือกเฉพาะหัวข้อที่สำคัญ ๆ
 - 1.3 หัวเรื่องรองต่าง ๆ สามารถทำนายเนื้อหาที่ตามมาได้อย่างถูกต้อง
 - 1.4 แนวความคิดของแต่ละบทชัดเจนตั้งแต่ส่วนเริ่มต้นจนถึงตอนจบ
 - 1.5 มีการให้แนวคิดไปในทางที่ดี
 - 1.6 ผู้แต่งมุ่งอธิบายแนวคิดที่สำคัญ
 - 1.7 หัวข้อรองมีส่วนอธิบายตัวอย่างต่าง ๆ ด้วย
2. เอกภาพ (Unity)
 - 2.1 สื่อการสอนมีแนวคิดชัดเจนสัมพันธ์กับความคิดหลักและจุดหลักของวิชา
 - 2.2 สื่อการสอนมุ่งเน้นเฉพาะประเด็นที่เกี่ยวข้องเท่านั้น
 - 2.3 ในแต่ละย่อหน้าข้อความต่าง ๆ จะจบในตัวเอง แต่ละข้อความที่ใส่ลงไปต้องสัมพันธ์กับส่วนอื่น ๆ ทั้งหมด
 - 2.4 สื่อการสอนก่อให้เกิดข้อค้นพบ แนวความคิด และการแสดงเหตุผล
3. ความต่อเนื่อง (Coherence)
 - 3.1 ในแต่ละย่อหน้าประกอบด้วย การเขียนเป็นส่วน ๆ จบในตัวเองมีโครงสร้างที่ง่าย แต่ละแนวคิดในแต่ละย่อหน้าที่ใส่ลงไปจะต้องสัมพันธ์กับแนวคิดอื่น ๆ ในแต่ละบท
 - 3.2 แนวคิดต่าง ๆ ที่ผู้แต่งกล่าวถึงต้องมี การอ้างอิงอย่างถูกต้อง
 - 3.3 แนวคิดที่สำคัญมีความสัมพันธ์ชัดเจนในแต่ละบท มีเหตุผล มีเงื่อนไข มีการเปรียบเทียบ และความขัดแย้ง

4. ความพิถีพิถันในการกล่าวซ้ำ (Repetition and Elaboration)
 - 4.1 แนวคิดใหม่ ๆ มีความกระฉ่างและสัมพันธ์กับแนวคิดเดิม
 - 4.2 การแนะนำแนวคิดใหม่ ๆ เป็นการเสริมความเข้าใจให้ผู้อ่านมากขึ้น
 - 4.3 การใช้วัสดุอื่นๆ ประกอบจะต้องพิถีพิถันให้มีแนวคิดเดียวกันกับส่วน
 - อื่นๆ
 - 4.4 มีการกล่าวถึงส่วนต่าง ๆ ที่ได้กล่าวมาแล้ว
 - 4.5 วัสดุเสริมต่าง ๆ ช่วยให้นักเรียนมีการอภิปรายถึงแนวคิดต่าง ๆ ก่อน
 - 4.6 มีการกล่าวซ้ำถึงแนวคิดที่สำคัญ ๆ
 - 4.7 มีการสร้างแนวความคิดที่เฉพาะเจาะจงมากกว่าความคิดเห็นทั่ว ๆ ไป
 - 4.8 มีการยกตัวอย่างชัดเจนสัมพันธ์กับจุดเน้น โดยเฉพาะภาพประกอบ

นักเรียนจะสนใจเป็นพิเศษ

5. คำศัพท์เหมาะสม (Appropriate Vocabulary)
 - 5.1 ใช้คำที่คุ้นเคยมากกว่าคำศัพท์เทคนิค
 - 5.2 มีการอธิบายคำศัพท์เทคนิคด้วยภาษาง่าย ๆ มีการเน้นด้วยตัวอักษร
 - หนา หรือให้เด่น
 - 5.3 การพัฒนาแนวความคิดด้วยความเข้าใจที่ดี

6. เหมาะสมกับผู้ใช่ (Audience Appropriateness)
 - 6.1 ผู้แต่งมีการให้เหตุผลประกอบการอธิบาย เพื่อให้ให้นักเรียนมีประสบการณ์
 - ก่อนการใช้วัสดุนั้น ๆ
 - 6.2 ถ้าวัสดุนั้นเกี่ยวกับสิ่งใหม่ควรให้ข้อมูลแก่นักเรียนก่อนนำมาสู่บทเรียน
 - 6.3 คำศัพท์ การเปรียบเทียบ การอุปมา การใช้ภาษาและความเหมาะสมของ
 - ตัวอย่างต้องเป็นที่สนใจของผู้อ่าน

6.4 แนวความคิดทั้งหมดเป็นปัจจุบัน และอธิบายถึงแหล่งวัสดุที่มีเนื้อหาเหมาะสมกับองค์ความรู้ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของนักเรียน เนื้อหาที่นักเรียนคุ้นเคยจะเป็นที่สนใจของนักเรียน

7. รูปแบบ (Format)
 - 7.1 มีการจัดรูปเล่มที่น่าสนใจ

- 7.2 วัสดุมีการออกแบบกราฟิก มีการอธิบายความคิดพร้อมตัวอย่างประกอบ
- 7.3 มีการใช้ตัวอักษรเรียง ตัวอักษรหนา และการเว้นช่องไฟอย่างเหมาะสม
- 7.4 มีการจัดเครื่องช่วยการเรียนรู้ตัวอย่างพอเพียง เช่น คณิต

บรรณานุกรม สารบัญ เป็นต้น

8. คุณภาพของคำถาม (Caliber of Questions)

คำถามต้องช่วยให้ผู้เรียนเกิดการคิด 6 ระดับ ได้แก่ ความรู้ ความเข้าใจ การประยุกต์ใช้ การวิเคราะห์ การสังเคราะห์ และการประเมิน

Mellott (1964) ได้เสนอเกณฑ์ในการพิจารณาเลือกหนังสือเรียน สำหรับเลือกใช้ในการเรียนการสอน ไว้ 5 ด้าน ดังนี้

1. ด้านการเรียบเรียง (Organization)

พิจารณาว่าหัวข้อต่าง ๆ ในหนังสือเรียนมีความเหมาะสม และเป็นที่น่าสนใจของนักเรียน วัตถุประสงค์ของหนังสือมีขอบเขตครอบคลุมจุดประสงค์ของวิชา

2. ด้านเนื้อหา (Content)

พิจารณาว่าเนื้อหา มีความชัดเจน มีการอ้างอิงแนวความคิดหรือไม่ มีคำศัพท์ที่นักเรียนเข้าใจบ้างหรือไม่ มีการจัดลำดับเนื้อหาชัดเจน มีการใช้ภาษาเป็นที่ยอมรับ

3. ด้านวิธีการนำเสนอ (Method)

หนังสือต้องมีการแนะนำวิธีการต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับความคิดที่เป็นประโยชน์จากแหล่งความรู้อื่น ๆ มีการใช้วัสดุต่าง ๆ ประกอบ การบรรยายข้อเท็จจริงเพียงอย่างเดียวไม่เพียงพอ ต้องจัดส่วนประกอบของจินตนาการ มีการประเมินผล มีเนื้อหาของความรู้ทั่ว ๆ ไป มีการสรุปย่อ และการนำไปประยุกต์ใช้ กิจกรรมที่แนะนำในบทเรียนต้องสามารถกระตุ้นหรือสร้างความสนใจของเด็ก และเป็นกิจกรรมที่เป็นประโยชน์ภายใต้ขอบเขตของการสามารถทำได้จริงในโรงเรียน และสังคม ต้องมีกิจกรรมที่ง่ายสำหรับนักเรียนที่เรียนอ่อนและกิจกรรมที่ซับซ้อนสำหรับนักเรียนที่เรียนเก่ง

4. ด้านภาพประกอบ (Illustrations)

ภาพประกอบมีประโยชน์มากสำหรับเด็ก ช่วยเสริมให้การเรียนการสอนเป็นไปด้วยดี ภาพประกอบที่ดีมีความน่าสนใจ สามารถกระตุ้นความรู้สึกและเป็นประโยชน์ต่อการเรียนรู้รวมทั้งแผนที่ แผนภูมิ ตารางข้อมูลล้วนเป็นสิ่งที่ช่วยต่อการทำความเข้าใจ

5. ด้านสิ่งที่ปรากฏโดยทั่วไป (General Appearance)

ความทนทานของหนังสือ กระดาษที่ใช้พิมพ์ การเข้าเล่ม ชนิดของภาพประกอบสีซึ่งล้วนมีความสัมพันธ์กับราคาของหนังสือ

จากเกณฑ์การศึกษาหนังสือที่ได้นำเสนอมาข้างต้นสามารถสรุปเป็นเกณฑ์การศึกษาหนังสือเรียนในการวิจัยครั้งนี้ได้เป็น 3 ด้าน ดังนี้ คือ

1. ด้านเนื้อหา ได้แก่ ส่วนที่เป็นสาระในเนื้อหาของหนังสือเรียน

2. ด้านเครื่องช่วยการเรียนรู้ ได้แก่ สิ่งซึ่งประกอบหรือแทรกในเนื้อหา เพื่อให้ผู้ใช้หนังสือมีความรู้ ความเข้าใจเนื้อหามากขึ้น ประกอบไปด้วย ลักษณะโครงสร้างเนื้อหาในบท ลักษณะการนำเสนอหน้า ลักษณะการนำเสนอเนื้อหา ขนาดตัวอักษรเนื้อหา ลักษณะภาพประกอบ ชนิดของภาพประกอบ หน้าที่ของภาพประกอบ จำนวนหน้า และแหล่งข้อมูลอ้างอิง

3. ด้านลักษณะทั่วไปของหนังสือเรียน ได้แก่ ลักษณะของหนังสือเรียนในส่วนที่ไม่เกี่ยวข้องกับส่วนเนื้อหา ประกอบไปด้วย ขนาดรูปเล่ม แบบรูปเล่ม ปกหนังสือ กระดาษเนื้อใน การพิมพ์ตัวอักษร การพิมพ์รูปภาพ การเรียงลำดับเลขหน้า และการเข้าเล่มหนังสือ

4. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

4.1 งานวิจัยในประเทศ

ชัยรัตน์ ชลวดี (2525) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การศึกษาเปรียบเทียบการออกแบบกราฟิกหนังสือแบบเรียนไทย ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ระหว่างสำนักพิมพ์รัฐบาลและเอกชน” โดยมีวัตถุประสงค์ 1) เพื่อศึกษาถึงเหตุผลของความชอบและความต้องการของนักเรียนในระดับชั้นมัธยมศึกษาตอนต้นที่มีต่อการออกแบบกราฟิก สำหรับสิ่งพิมพ์ประเภทหนังสือแบบเรียนไทย 2) เพื่อศึกษาถึงความแตกต่างทางด้านคุณภาพ การออกแบบกราฟิก สำหรับสิ่งพิมพ์ประเภทหนังสือแบบเรียนไทย ในระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ระหว่างสำนักพิมพ์รัฐบาลกับเอกชน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย เป็นแบบสอบถามมีลักษณะเป็นมาตราส่วนประเมินค่าและแบบปลายเปิด สงแบบ สอบถามไปยังนักเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ในกรุงเทพมหานคร จำนวนทั้งสิ้น 540 คน ได้รับแบบสอบถามคืนมา 540 ฉบับ คิดเป็นร้อยละ 100 ผลการวิจัยพบว่า 1) นักเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนต้น มีความเห็นว่า งานด้านการออกแบบกราฟิกมีความจำเป็นมากในการพิมพ์หนังสือแบบเรียน และเห็นว่าหนังสือแบบเรียนที่ใช้อยู่มีการใช้ศิลปะทางด้านกราฟิกอยู่ในเกณฑ์ปานกลาง ซึ่งควรจะได้มีการปรับปรุงให้ดีขึ้น 2) ขนาดรูปเล่มแบบเรียนที่นักเรียนชอบ คือ รูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า แบบ Upright ขนาด 8 หน้ายก และควรมีภาพประกอบเท่าที่จำเป็น ภาพประกอบเป็นภาพวาดและภาพถ่าย โดยมีขนาดครึ่งหน้ากระดาษ 3) การเข้าเล่มของหนังสือแบบเรียนในปัจจุบัน พบว่า มีคุณภาพดกทนน้อย ควรได้รับการปรับปรุง สำหรับปกของหนังสือแบบเรียน นักเรียนระดับมัธยมศึกษาตอนต้น มีความเห็นว่าควรออกแบบให้สวยงาม และคงทนด้วย 4) เกี่ยวกับคุณภาพของการพิมพ์ นักเรียนส่วนใหญ่เห็นว่ามีความอยู่ในเกณฑ์พอใช้ การใช้สีพิมพ์ควรพิมพ์เฉพาะภาพที่เป็นส่วนสำคัญ สีของตัวอักษรควรใช้สีดำ คุณภาพของกระดาษอยู่ในเกณฑ์พอใช้ 5) เมื่อเปรียบเทียบความแตกต่างระหว่างความคิดเห็นเกี่ยวกับคุณภาพการออกแบบกราฟิก สำหรับสิ่งพิมพ์ประเภทหนังสือแบบเรียนไทย ในระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ระหว่างสำนักพิมพ์รัฐบาลกับเอกชน ปรากฏว่า การออกแบบกราฟิกหนังสือแบบเรียนไทยของสำนักพิมพ์เอกชน มีคุณภาพดีกว่าของรัฐบาล อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ ที่ระดับ .01 ถึง 22 ประการ

ชุติญา สุริยมณฑล (2534) ได้ทำวิจัยเรื่อง “การสำรวจประเภททักษะกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ ในหนังสือเรียนวิชาวิทยาศาสตร์ ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อสำรวจประเภททักษะกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ ในหนังสือเรียนวิชาวิทยาศาสตร์ระดับ

มัธยมศึกษาตอนต้น จำนวน 6 เล่ม โดยใช้ทักษะกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ของ เอ เอ เอ เอส (AAAS) ผลการสำรวจพบว่า ระดับมัธยมศึกษาปีที่ 1 มีทักษะการลงความเห็นจากข้อมูลมากที่สุด และมีทักษะการสร้างสมมติฐานน้อยที่สุด ในระดับมัธยมศึกษาปีที่ 2 มีทักษะการลงความเห็นจากข้อมูลมากที่สุด และมีทักษะการสร้างสมมติฐานน้อยที่สุด และในระดับมัธยมศึกษาปีที่ 3 มีทักษะการลงความเห็นจากข้อมูลมากที่สุด และมีทักษะการจำแนกประเภทน้อยที่สุด และเมื่อพิจารณาในระดับมัธยมศึกษาตอนต้น พบว่า มีทักษะการลงความเห็นจากข้อมูลมากที่สุด และมีทักษะการสร้างสมมติฐานน้อยที่สุด และในหนังสือเรียนวิชาวิทยาศาสตร์ ระดับมัธยมศึกษาทุกเล่มมีทักษะกระบวนการวิทยาศาสตร์ขั้นพื้นฐานมากกว่าทักษะขั้นบูรณาการ

ต่อต้าน ธารีเกษ (2537) ได้ทำวิจัยเรื่อง “สภาพและปัญหาของการสอนวิชาศิลปะกับชีวิต ตามหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) ในโรงเรียนสังกัดกรมสามัญศึกษา เขตการศึกษา 1” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสภาพและปัญหาการสอนวิชาศิลปะกับชีวิตและเปรียบเทียบปัญหาการสอนวิชาศิลปะกับชีวิต ในหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) ในโรงเรียนสังกัดกรมสามัญศึกษา เขตการศึกษา 1 ที่มีขนาดโรงเรียนแตกต่างกัน ประชากรได้แก่ ครูผู้สอนวิชาศิลปะกับชีวิต สาขาทัศนศิลป์ในภาคเรียนที่ 2 ปีการศึกษา 2537 จำนวน 106 คน ผลการวิจัยพบว่า 1) สภาพของการสอนวิชาศิลปะกับชีวิตในด้านการนำหลักสูตรไปใช้ วิธีการสอน สื่อการเรียนการสอน การวัดผลและประเมินผล และการสนับสนุนจากฝ่ายบริหาร ครูผู้สอนมีการปฏิบัติอยู่ในระดับปานกลาง ส่วนในด้านการนำหลักสูตรไปใช้และด้านการวัดผลและประเมินผล มีการปฏิบัติอยู่ในระดับค่อนข้างมาก 2) ปัญหาของการสอนวิชาศิลปะกับชีวิตในทุกด้านครูผู้สอนมีปัญหาอยู่ในระดับมีปัญหาบ้าง 3) การเปรียบเทียบความแตกต่างของปัญหาการสอนวิชาศิลปะกับชีวิตระหว่างกลุ่มโรงเรียนที่มีขนาดแตกต่างกัน โดยส่วนรวมพบว่ามีปัญหาไม่แตกต่างกัน อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 แต่หากพิจารณาในรายด้าน ยังมีความแตกต่างกันในด้านวิธีการสอน และการวัดผลและประเมินผล อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .05 4) จากผลการวิจัยพบข้อเสนอแนะว่าสมควรแยกเนื้อหาทัศนศิลป์ ดนตรี นาฏศิลป์ ในรายวิชาศิลปะกับชีวิตออกจากกัน โดยปรับปรุงเนื้อหาและคาบเรียนให้เหมาะสม

นวพร พงศ์อัจฉริยกุล (2531) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “วิเคราะห์เนื้อหาของแบบเรียนทัศนศิลป์ศึกษา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 ในด้านความสอดคล้องกับหลักสูตรวิชาศิลปะศึกษา ชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์ความสอดคล้องระหว่างเนื้อหาของแบบเรียนทัศนศิลป์ศึกษา ศ 101 ศ 102 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 1 กับจุดมุ่งหมายของหลักสูตร

วิชาศิลปศึกษาชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 และศึกษาสภาพที่ควรจะเป็นตามลักษณะเนื้อหาวิชาทัศนศิลปศึกษา เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยเป็นแบบสอบถามเทคนิคเคลฟาย และแบบสอบถามชนิดปลายเปิด ผลการวิจัยพบว่า 1) เนื้อหาของแบบเรียนทัศนศิลปศึกษาที่สอดคล้องกับจุดมุ่งหมายของหลักสูตรวิชาศิลปศึกษาทั้ง 8 ข้อ อยู่ในเกณฑ์มาก ได้แก่ เนื้อหาที่ก่อให้เกิดศิลปนิสัยที่กล้าแสดงออกทั้งความคิดและการกระทำ และการส่งเสริมให้รักสวยรักงาม ให้ความรู้ที่นำไปตัดแปลงได้เหมาะสมกับชีวิตประจำวัน ใช้วิจารณ์งานในการเลือกวัสดุอุปกรณ์ได้ตามความเหมาะสม เปิดโอกาสให้เลือกปฏิบัติกิจกรรมที่ก่อให้เกิดความคิดสร้างสรรค์ ส่งเสริมให้ค้นคว้าทดลอง เน้นให้เห็นความเป็นเอกลักษณ์ของชาติ สามารถนำความรู้ไปประยุกต์ใช้ในงานอดิเรก ส่งเสริมให้ปฏิบัติเพื่อผ่อนคลายจิตใจและอารมณ์ ตลอดจนเกิดเจตคติที่ดีต่อศิลปะเพื่อพัฒนาในด้านอารมณ์ จิตใจ ส่วนเนื้อหาด้านอื่น ๆ สอดคล้องกับหลักสูตรอยู่ในเกณฑ์ปานกลาง 2) สภาพที่ควรจะเป็นตามลักษณะของเนื้อหาวิชาทัศนศิลปศึกษา บทที่ 1 นั้นควรเพิ่มความเข้าใจเกี่ยวกับสีลดเรื่องภาพฝาผนังและพัฒนาเรื่องภาพคน เรื่องอื่น ๆ ควรคงไว้ ส่วนในบทที่ 2 ,3, 4 และ 5 ควรคงไว้ทุกเรื่อง

ไพโรจน์ เมาใจ (2536) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “องค์ประกอบทางกายภาพของหนังสือที่เป็นสาเหตุให้เด็กเลือกหนังสือแบบเรียน” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาองค์ประกอบหลักและองค์ประกอบย่อยของหนังสือแบบเรียนที่เด็กยึดเป็นเกณฑ์ในการเลือกหนังสือ กลุ่มตัวอย่างเป็นนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ 6 สังกัดกรุงเทพมหานคร โดยแบ่งเป็นเด็กเก่งภาษาไทย 470 คน เด็กปานกลาง 470 คน และเด็กอ่อนภาษาไทย 470 คน รวม 1,410 คน เครื่องมือที่ใช้ศึกษาประกอบด้วยแบบทดสอบวัดผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนวิชาภาษาไทย ชั้น ป. 6 และแบบสอบถามแสดงองค์ประกอบของหนังสือที่เด็กเลือก ผลการวิจัยพบว่า 1) โดยลักษณะภาพรวม เด็กชั้น ป. 6 มีเกณฑ์ในการเลือกหนังสือแบบเรียนโดยยึดองค์ประกอบหลักของหนังสือเรียนตามลำดับดังนี้เลือกรูปภาพ ชื่อหนังสือ สารบัญ ราคาจำหน่าย สีและแบบตัวอักษร ขนาดตัวอักษร การเข้าเล่ม การจัดหน้า เนื้อกระดาษ ปก ขนาดเล่ม และผู้แต่ง คำนำ ลักษณะรูปเล่ม ความหนา สำนักพิมพ์ และปีที่พิมพ์ 2) โดยลักษณะภาพรวม เด็กมีเกณฑ์ในการเลือกหนังสือแบบเรียน โดยยึดองค์ประกอบย่อยของหนังสือ คือ เด็กเลือกภาพวาดเหมือนจริง รูปภาพเป็นสี่เหลี่ยมจัตุรัส ตัวอักษรแบบกรีน 3 ตัวอักษรขนาด 20 ปอยท์ หนังสือขนาด 16 หน้ายก หนังสือหนากว่า 80 หน้า ปกแข็ง จัดหน้าแบบเต็มหน้า ใช้กระดาษอาร์ต ลักษณะเล่มแนวตั้ง เย็บเล่มด้วยลวด รู้จักผู้แต่ง พิมพ์จากสำนักพิมพ์ใดก็ได้ พิมพ์ในปีปัจจุบัน และราคาปานกลาง

วุฒิ แตรสังข์ (2514) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “การศึกษา แบบ สี และขนาดของภาพ ประกอบแบบเรียนที่นักเรียนชั้นประถมศึกษาตอนปลายชอบ” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อต้องการ ทราบว่า นักเรียนระดับชั้นประถมศึกษาตอนปลาย ชอบภาพประกอบแบบเรียนที่มีลักษณะอย่างไร โดยศึกษากับนักเรียน 2 กลุ่ม กลุ่มละ 300 คน ให้แต่ละกลุ่ม ดูภาพซึ่งมีเนื้อหากลุ่มละเนื้อหา แต่ แบบ สี และขนาดของภาพ เป็นทำนองเดียวกันทั้งสองกลุ่ม กลุ่มตัวอย่างแสดงความเห็นของตนว่า ชอบภาพแต่ละลักษณะมาก น้อย เพียงใด ผลการวิจัยพบว่า นักเรียนทั้งสองกลุ่ม ไม่ว่าจะเป็เพศ ชายหรือหญิงในระดับชั้นใด ชอบภาพถ่ายมากกว่าภาพวาดเรเงาหรือภาพวาดลายเส้น ชอบภาพ หลายสีแบบธรรมชาติมากกว่าภาพขาวดำหรือภาพสีเดียว ชอบภาพขนาดใหญ่มากกว่าภาพขนาด กลางและภาพขนาดเล็ก อิทธิพลของ แบบ สี และขนาดของภาพ มีต่อการเลือกภาพของนักเรียน ชายอายุ 13 ปี ที่เรียนอยู่ในชั้น ป. 7 มากกว่าต่อการเลือกภาพของนักเรียนกลุ่มอื่น ๆ อย่งไรก็ตาม แบบของภาพมีอิทธิพลต่อการเลือกภาพของนักเรียนมากที่สุด และขนาดมีอิทธิพลน้อยที่สุด กล่าว คือ ถ้าใช้ภาพถ่ายแทนภาพลายเส้น หรือภาพเรเงา จะทำให้ภาพนั้นดึงดูดความสนใจได้มากขึ้น เป็นอันมาก แต่ถ้าใช้ภาพขนาดใหญ่แทนภาพขนาดกลาง หรือภาพขนาดเล็ก นักเรียนจะสนใจภาพ นั้นเพิ่มขึ้นเพียงเล็กน้อย

วิรุณ ตั้งเจริญ (2527) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “วิวัฒนาการศิลปศึกษาและสุนทรียภาพของ เด็กไทยในปัจจุบัน” ในขอบเขตที่เกี่ยวกับวิวัฒนาการของศิลปศึกษาในระบบโรงเรียน ระดับ ประถมศึกษา และมัธยมศึกษา จากระบบการศึกษาในอดีตจนถึงปัจจุบัน โดยมุ่งเน้นที่การศึกษา ของชาติ หลักสูตรศิลปศึกษา แบบเรียนศิลปศึกษา และแนวคิดทางศิลปศึกษา ซึ่งสามารถสรุปได้ ดังนี้

1. วิวัฒนาการทางศิลปศึกษาเกี่ยวข้องกับระบบการเมือง เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมในแต่ละยุคสมัย
2. วิวัฒนาการทางศิลปศึกษาและระบบการศึกษาไทย เกี่ยวข้องกับการยอมรับอิทธิ พลังจากต่างประเทศในแต่ละยุคสมัย
3. วิวัฒนาการหลักสูตรศิลปศึกษาจากอดีตถึงปัจจุบัน มีแนวโน้มจากวิชาวิสามันญ์สู วิชาสามัญ
4. วิวัฒนาการแบบเรียนศิลปศึกษาจากอดีตถึงปัจจุบัน มีแนวโน้มจากแบบเรียนที่มุ่ง เน้นการลอกเลียนแบบมาสู่แบบเรียนที่เปิดกว้างทางทักษะ
5. วิวัฒนาการแนวคิดทางศิลปศึกษาจากอดีตถึงปัจจุบัน มีแนวโน้มจากแนวคิดในเชิง งานช่างมาสู่งานศิลปะ

6. แผนการศึกษาชาติ หลักสูตรการศึกษา และหลักสูตรศิลปศึกษาในปัจจุบัน เป็นผลกระทบมาจากการเปลี่ยนแปลงสังคมหลัง 14 ตุลาคม พ.ศ. 2516

7. ศูนย์รักษาของเด็กไทยในปัจจุบัน สัมพันธ์กับศิลปะร่วมสมัย และวัฒนธรรมในชุมชนปัจจุบัน

สุภาพร ตัณฑรัตน์ศิวะกุล (2536) ได้ทำวิจัยเรื่อง "การศึกษาสภาพ และปัญหาการใช้หลักสูตรวิชาศิลปศึกษา ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) ในโรงเรียนโครงการขยายโอกาสทางการศึกษาขั้นพื้นฐาน สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ" โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสภาพ และปัญหาการใช้หลักสูตรวิชาศิลปศึกษา ระดับมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) ในโรงเรียนโครงการขยายโอกาสทางการศึกษาขั้นพื้นฐาน สังกัดสำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ ผู้วิจัยได้ส่งแบบสอบถามไปยังผู้บริหารโรงเรียนและครูผู้สอน จำนวน 399 ฉบับ ได้รับคืนมา 363 คิดเป็นร้อยละ 90.97 วิเคราะห์ข้อมูลโดยการวิเคราะห์เนื้อหา และใช้ค่าร้อยละ ผลการวิจัยพบว่า 1) ด้านการแปลงหลักสูตรไปสู่การสอน โรงเรียนมีวัตถุประสงค์หลักในการวางแผนการใช้หลักสูตร เพื่อให้ให้นักเรียนมีคุณลักษณะที่พึงประสงค์ตามที่หลักสูตรกำหนดไว้ มีการกำหนดประเภทข้อมูล และผู้มีส่วนร่วมในการวางแผนการใช้หลักสูตร มีการจัดทำบันทึกการเตรียมการสอน มีการจัดทำแผนการสอน และใช้หนังสือประกอบการจัดการเรียนการสอน ส่วนปัญหาที่พบได้แก่ ขาดเอกสาร ตำรา เวลาในการจัดทำกำหนดการสอน และบันทึกการเตรียมการสอน 2) ด้านการจัดปัจจัย และสภาพแวดล้อมต่าง ๆ เพื่อการใช้หลักสูตร โรงเรียนมีการส่งครูเข้ารับการฝึกอบรม มีการสนับสนุนให้ครูผู้สอนมีความรู้ และความชำนาญในการจัดหา และผลิตสื่อการเรียนการสอน มีการบริการวัสดุ-อุปกรณ์ในการตกแต่งห้องเรียน มีการนิเทศและติดตามผลการใช้หลักสูตร ส่วนปัญหาที่พบได้แก่ ครูผู้สอนไม่มีวุฒิทางวิชาศิลปศึกษา ขาดงบประมาณในการบริการสื่อการเรียนการสอน และสื่อการเรียนการสอนไม่เพียงพอ ขาดห้องเรียนที่โรงเรียนวิชาศิลปศึกษาโดยเฉพาะขาดการนิเทศ และติดตามผลอย่างสม่ำเสมอ และขาดเครื่องในการนิเทศติดตามผล 3) ด้านการจัดการเรียนการสอนของครู ครูผู้สอนมีการเตรียมสาระสำคัญก่อนการสอน จัดกิจกรรมการเรียนการสอนโดยเน้นทักษะกระบวนการ มีการจัดกิจกรรมเสริมการเรียนการสอน และมีการใช้สื่อการเรียนการสอน เทคนิควิธีสอนที่ใช้ คือ การสาธิตการสอน วัตถุประสงค์และประเมินผลโดยการซักถาม และเน้นด้านเจตคติ และความสนใจ ปัญหาที่พบได้แก่ ขาดเอกสารสำหรับค้นคว้า ขาดงบประมาณ และเวลาในการจัดทำกิจกรรมเสริมการเรียนการสอน ขาดงบประมาณในการจัดทำ และจัดหาสื่อ

การเรียนการสอน ขาดแหล่งข้อมูลเกี่ยวกับเทคนิค และวิธีสอน และขาดการวัดผล และประเมินผลอย่างสม่ำเสมอ

สังคม ทองมี (2533) ได้ทำวิจัยเรื่องทัศนนะของผู้เชี่ยวชาญด้านการพัฒนาหลักสูตร นักวิชาการด้านศิลปศึกษาและผู้ใช้หลักสูตรที่มีต่อวิชาศิลปศึกษาในหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) โดยมีจุดประสงค์เพื่อศึกษาทัศนนะของผู้เชี่ยวชาญด้านการพัฒนาหลักสูตร และนักวิชาการด้านศิลปศึกษาที่มีต่อหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น วิชาศิลปศึกษา (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) เก็บรวบรวมข้อมูลโดยการใช่แบบสัมภาษณ์ผู้เชี่ยวชาญด้านการพัฒนาหลักสูตร และนักวิชาการด้านศิลปศึกษา จำนวน 10 คน ผลการวิจัยพบว่า ทัศนนะของผู้เชี่ยวชาญด้านการพัฒนาหลักสูตรและนักวิชาการด้านศิลปศึกษาที่มีต่อหลักสูตร คือ หลักการและจุดมุ่งหมาย มีความชัดเจนดี มีความเป็นไปได้ในทางปฏิบัติ โครงสร้างควรแยกวิชาศิลปศึกษา คนตรี และนาฏศิลป์ออกจากรายวิชาเดียวกัน และเพิ่มคาบเวลาเรียนวิชาแกนบังคับ ”ศิลปะกับชีวิต “ เป็น 2 คาบ/สัปดาห์/ภาค รายวิชา การฝึกทักษะต่าง ๆ ควรเน้นในวิชาเลือกเสรี ควรเน้นความรู้ พื้นฐาน และความชื่นชม รู้คุณค่าในศิลปวัฒนธรรม การวัดและประเมินผล ควรขาดความรู้ความเข้าใจในด้านการวัดและประเมินผลและเนื้อหาวิชามาก อาจไม่สามารถประเมินผลได้บรรลุเป้าหมาย

อัญชลี โสมติ (2531) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “วิเคราะห์เนื้อหาของหนังสือเรียนทัศนศิลปศึกษา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 ในด้านความสอดคล้องกับจุดมุ่งหมายของหลักสูตรวิชาศิลปศึกษา ชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อวิเคราะห์เนื้อหาหนังสือเรียน ทัศนศิลปศึกษา ศ 205 ศ 206 ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 ในด้านความสอดคล้องกับจุดมุ่งหมายของ หลักสูตรศิลปศึกษา ชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 ในสภาพการณ์ที่เป็นอยู่ และความเหมาะสมของเนื้อหาหนังสือเรียนทัศนศิลปศึกษา ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 2 จากโรงเรียนสังกัดกรมสามัญศึกษา ในเขตกรุงเทพมหานคร รวม 59 คน เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยเป็นแบบสอบถาม 2 ชุด ชุดแรกประกอบด้วย คำถามแบบมาตราส่วนประมาณค่า 26 ข้อ ถามถึงความสอดคล้องระหว่างเนื้อหาหนังสือนี้ กับจุดมุ่งหมายของหลักสูตรศิลปศึกษาระดับมัธยมศึกษาตอนต้น ส่วนที่สองประกอบด้วยคำถามแบบเช็คตามรายการ จำนวน 10 ชุด เนื้อหาและคำถามแบบปลายเปิดจำนวน 10 ข้อ ซึ่งถามเกี่ยวกับความคิดเห็นของผู้ตอบในแง่ของเนื้อหาทั้ง 10 บท ตามสภาพการณ์ที่คาดจะเป็น ผลการวิจัยพบว่า หนังสือเรียนทัศนศิลปศึกษาในสภาพการณ์ที่เป็นอยู่ มีความสอดคล้องกับจุดมุ่งหมายของหลักสูตรศิลปศึกษา ชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 อยู่ในเกณฑ์

ปานกลางทุกข้อ ในด้านความเหมาะสมของเนื้อหาหนังสือเรียนทัศนศิลป์ศึกษาในอนาคตนั้น เนื้อหาทั้งหมดควรคงเรื่องเดิมไว้ แต่ควรเพิ่มเติมโดยขยายเนื้อหาให้กว้างขึ้นในบางบท

จากงานวิจัยในประเทศที่ได้รวบรวมมาข้างต้นมีส่วนเกี่ยวข้องกับการศึกษาหนังสือเรียนในด้านเนื้อหาของหนังสือเรียน ด้านเครื่องช่วยการเรียนรู้ และด้านลักษณะทั่วไปของหนังสือเรียน นอกจากนี้ยังมีงานวิจัยเกี่ยวกับหลักสูตรวิชาศิลปศึกษา ชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 และหลักสูตรวิชาศิลปศึกษา ชั้นมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) ซึ่งมีเนื้อหาบางส่วนเกี่ยวกับหนังสือเรียนทำให้เห็นสภาพการใช้หนังสือเรียนวิชาศิลปศึกษาในหลักสูตรนี้ แต่จากการค้นคว้าถึงงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับการสำรวจเนื้อหาในหนังสือเรียนวิชาศิลปศึกษาในหลักสูตรมัธยมศึกษาตอนต้น พุทธศักราช 2521 (ฉบับปรับปรุง พ.ศ. 2533) นั้น ยังไม่มีการสำรวจเลย

4.2 งานวิจัยในต่างประเทศ

Clark (1975) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “Modern Theoretical Foundations of Appreciation and Creation in Art Education Textbooks 1960-1970” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาว่าหนังสือประกอบการเรียนการสอนของครูศิลปะที่สอนเด็กในวัย 11-14 ปี ซึ่งพิมพ์ในระหว่างปี ค.ศ. 1960-1970 จำนวน 10 เล่ม มีเนื้อหาที่มาจากทฤษฎีความซาบซึ้งในศิลปะและความคิดสร้างสรรค์ด้านศิลปะเป็นพื้นฐานหรือไม่ และมีสัดส่วนเช่นไร โดยศึกษาจากเกณฑ์ทฤษฎี 8 ทฤษฎี คือ 1) ทฤษฎีของ John Dewey และทฤษฎีด้านสังคมศาสตร์ (The Sociological Theories) 2) ทฤษฎีของ Benedetto Croce และ R.G. Coolingwood และทฤษฎีด้านการแสดงออกและการสื่อความหมาย (Expression and Communication) 3) ทฤษฎีของ Clive Bell และทฤษฎีรูปทรงนิยม (Formalistic) 4) ทฤษฎีของ Susanne K. Langer และทฤษฎีการเลียนแบบสัญลักษณ์ (Symbolic Imitation) 5) ทฤษฎีของ Morris Weitz และทฤษฎีปรัชญาวิเคราะห์ (Analytical Philosophy) 6) ทฤษฎีของ Sigmund Freud และทฤษฎีจิตวิเคราะห์ (Psychanalytic Theories) 7) ทฤษฎีของ Rudolf Arnheim และทฤษฎีเกสตอลท์ (Gestalt Theories) 8) ทฤษฎีอื่น ๆ อาทิ ทฤษฎีสุนทรียศาสตร์ (Aesthetic Theories) ทฤษฎีมนุษยวิทยา (Anthropological Theories) ทฤษฎีประวัติศาสตร์ (Art History Theories) ทฤษฎีศิลปะร่วมสมัย (Contemporary Art Theories) ทฤษฎีจิตวิทยา (Psychological Theories) หรือ สมมติฐานที่ได้รับจากงานวิจัย ผลการวิจัยพบว่า 1) ผู้แต่งหนังสือโดยส่วนมากจะอ้างถึงทฤษฎีของ John Dewey และเกี่ยวกับทฤษฎีสังคมศาสตร์ ตาม

ด้วยทฤษฎีการแสดงออกและการสื่อความหมาย ทฤษฎีรูปทรงนิยมตามลำดับ 2) สังเกตได้ว่าขาดการอ้างอิงถึงทฤษฎีศิลปะร่วมสมัยและศิลปะสมัยใหม่เป็นพื้นฐาน 3) ผู้แต่งหนังสือหลายท่านจะอ้างถึงข้อมูลที่จำเป็นของทฤษฎีที่พวกเขาใช้เหมือนกับการตีความ และการนำเสนอทฤษฎีอย่างเกี่ยวพันด้วยลักษณะที่ไม่มีอคติ 4) ขณะที่ความตั้งใจส่วนใหญ่จะมุ่งไปสู่ทฤษฎีพื้นฐานของความซาบซึ้งในศิลปะมากกว่าการสร้างสรรค์ศิลปะ แต่เมื่อพิจารณาควบคู่กับคำแนะนำที่เป็นประโยชน์ต่อการสร้างสรรค์มากกว่าความซาบซึ้งในศิลปะ 5) คุณค่าของศิลปะจัดให้เป็นประโยชน์สำหรับลักษณะเฉพาะส่วนบุคคล ซึ่งช่วยในการเจริญเติบโต และสำหรับสังคมในการจัดวิถีทางการสื่อความหมาย 6) มีข้อเขียนเกี่ยวกับศิลปะวิจารณ์หรือการประเมินศิลปะเป็นส่วนน้อยในหนังสือ 7) แนวโน้มของหนังสือจะมีศาสตร์ทางศิลปะและสุนทรียศาสตร์หรือไม่ก็ทฤษฎีพื้นฐานทางจิตวิทยา 8) ผู้แต่งหนังสือต่าง ๆ ไม่ได้นำเสนอแนวความคิดเกี่ยวกับความซาบซึ้งและการสร้างสรรค์ศิลปะ

Dunnahoo, (1992) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “Content Analysis of Elementary Art Teacher Preparation Textbooks : A Study of The Status of Discipline-Based Art Education in Art Teacher Preparation Texts” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาลักษณะการเกิด DBAE ในประวัติศาสตร์ของหนังสือเรียนศิลปศึกษา 2) วิเคราะห์แนวโน้มส่วนประกอบหลักสูตรศิลปศึกษาในระดับประถมศึกษา 3) ศึกษาลักษณะทั่วไปที่สำคัญในการเตรียมหนังสือเรียนของครูศิลปะระดับประถมศึกษาและกำหนดสถานะของศิลปะ 4) แขนตามหลัก DBAE ในหนังสือเรียนอย่างไร ผลการวิจัยพบว่า 1) หนังสือเรียนศิลปศึกษามีเนื้อหาที่รวบรวมขึ้นอย่างค่อยเป็นค่อยไป และทักษะจาก 4 แขนของ DBAE ในช่วงเวลาจาก ค.ศ. 1929-1985 2) ส่วนประกอบของหลักสูตรประถมศึกษาจะเป็นประโยชน์ในอนาคต มีเนื้อหาเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันของศิลปะทั้ง 4 แขน 3) หนังสือเรียนศิลปศึกษาถูกใช้เป็นประจำสำหรับการเตรียมการสอนของครูศิลปะระดับประถมศึกษาทั้งครูศิลปะโดยตรงและครูศิลปะที่จบจากการศึกษาทั่วไป หนังสือเรียนศิลปะยังคงมีความสำคัญในกิจกรรมปฏิบัติขั้นพื้นฐาน

Hummel (1988) ได้ทำวิจัยเรื่อง “ School Textbooks and Lifelong Education : an Analysis of Schoolbooks from Three Countries “ โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาลักษณะของหนังสือเรียนที่เหมาะสมกับแนวความคิดการศึกษาแบบตลอดชีวิต ผลการวิจัยพบว่า 1) ด้านรูปแบบ (Format) ปกหนังสือเรียนควรเป็นภาพสี่ ต้องดึงดูดความสนใจ มีความทนทานพอสำหรับการใช้งาน ขนาดหนังสือเรียนไม่ใหญ่เกินไป น้ำหนักเบา ภาพประกอบต่าง ๆ ควรเป็นภาพสี่ ภาพมีคุณภาพ

ค่าทางด้านกรให้ข้อมูล การใช้ภาพการ์ตูนหรือภาพวาดขึ้นอยู่กับรสนิยมหรือความชอบของนักเรียนกลุ่มเป้าหมาย การออกแบบจัดหน้ามีโครงสร้างชัดเจน ดูสบาย ตัวอักษรทันสมัยง่ายต่อการอ่าน ใจความสำคัญของข้อความมีการสรุปย่อ หัวเรื่องสำคัญมีการเน้นให้เด่นชัดเจน 2) ด้านเนื้อหา (Content) เนื้อหามีโครงสร้างชัดเจนอยู่บนพื้นฐานของหลักวิชาการ ขึ้นต้นบทด้วยข้อความที่กระชับตรงตามวัตถุประสงค์หรือเป้าหมายของการเรียน เนื้อหามีความเหมาะสมกับวัย ประสบการณ์ของนักเรียน เนื้อหานำมาจากผลการวิจัย สถานการณ์ปัจจุบันทั้งในและต่างประเทศ มีการอ้างอิง คัดสรรที่ช่วยให้นักเรียนค้นคว้าหาความรู้เพิ่มเติม 3) ด้านการใช้ภาษา (Language) การใช้ภาษาในหนังสือเรียนต้องชัดเจนถูกต้อง และสัมพันธ์กับความสามารถในการอ่านของนักเรียน มีการอธิบายคำศัพท์เฉพาะ 4) ด้านวิธีการ (Methodological Approaches) หนังสือเรียนช่วยกระตุ้นให้เด็กเกิดการเรียนรู้ และยังเป็นเครื่องชี้นำให้กับครูผู้สอน มีคำถามเกี่ยวกับปัญหาต่าง ๆ จะช่วยกระตุ้นให้เกิดการอภิปราย เกิดการคิดวิเคราะห์ดีกว่าการมีคำถามที่เน้นการใช้ความจำแบบง่าย ๆ ในตอนท้ายของบท นอกจากนี้ควรมีการส่งเสริมให้มีการทำงานเป็นกลุ่ม ส่งเสริมให้นักเรียนเรียนรู้ด้วยตนเองจากแหล่งข้อมูลต่าง ๆ ทั้งในและนอกโรงเรียนซึ่งจะช่วยให้นักเรียนยังคงศึกษาด้วยตนเองต่อไป

Lampela (1991) ได้ทำการวิจัยเรื่อง “The Use of The Art Textbooks by Selected Elementary Classroom Teacher and Selected Elementary Middle and High School Art Teacher” โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาแนวทางการใช้หนังสือเรียนศิลปะศึกษาระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษาตอนต้น และมัธยมศึกษาตอนปลาย 2) ศึกษาการให้คุณค่าต่อหนังสือเรียนศิลปะศึกษาของครูผู้สอน เครื่องมือในการวิจัยได้แก่แบบสอบถามจำนวน 30 ข้อ และการสัมภาษณ์ครูสอนศิลปะศึกษาในระดับประถมศึกษา มัธยมศึกษาตอนต้น และมัธยมศึกษาตอนปลาย ผลการวิจัยพบว่า ครูศิลปะเกือบทั้งหมดใช้หนังสือเรียนประกอบการสอน และการใช้หนังสือเรียนศิลปะศึกษาของครูจะใช้ในบางบทเรียนเท่านั้น ซึ่งครูจะเป็นผู้กำหนดบทเรียนเอง การใช้หนังสือเรียนศิลปะศึกษาของครูในบทเรียนต่าง ๆ จะใช้สอนในด้านเนื้อหา หนังสือเรียนมีประโยชน์อย่างมากนับว่าเป็นหลักใหญ่ในการสอนศิลปะของครู

May (1993) ได้ทำวิจัยเรื่อง “Making Art at a Glance : A Critique of “Discover Art” Elementary Subjects Center Series No. 90. โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อ 1) ศึกษาเป้าหมายของหนังสือเรียน 2) การอธิบายอย่างมีเหตุผล 3) โครงสร้างต่าง ๆ ประกอบด้วยการคัดเลือกเนื้อหา การเรียบเรียง และจุดเน้นของหนังสือ ประกอบด้วยความเข้าใจในการอธิบายเนื้อหา ข้อเสนอแนะ

สำหรับครู และผู้ใช้หนังสือเกี่ยวกับรูปแบบการเรียนการสอน การจัดเตรียมกิจกรรม ข้อเสนอแนะ วัสดุอุปกรณ์ประกอบการเรียน จุดมุ่งหมายของการประเมินตัดสินการเรียนของนักเรียน ผู้แต่งได้มีเป้าหมาย 3 อย่างของศิลปะ ได้แก่ 1) การสร้างสรรค์ศิลปะ (Creating Art) 2) การมองศิลปะ (Looking at Art) 3) การดำรงชีวิตด้วยศิลปะ (Living with Art) โดยจะมีความซับซ้อนขึ้นในระดับเกรด 6 “Discover Art” เน้นทั้งศิลปะปฏิบัติ การวิเคราะห์องค์ประกอบในการออกแบบ และส่วนที่มีมากเกินความจำเป็นในหนังสือคือ การถามความคิดเห็นของเด็ก ทักษะของเด็ก โดยมีส่วนน้อยในการพัฒนาความเข้าใจลึกซึ้งในศิลปะอันหลากหลายของเด็ก แต่ก็ยังมีบางอย่างที่มีคุณค่า เช่น กิจกรรมทางศิลปะต่าง ๆ ใน “Discover Art” เป็นประโยชน์ต่อการเรียนการสอนอย่างมาก

จากงานวิจัยในต่างประเทศที่ได้รวบรวมมาข้างต้นส่วนใหญ่เป็นการศึกษาเกี่ยวกับลักษณะของหนังสือเรียน และการใช้หนังสือเรียน ทำให้ทราบถึงการให้ความสำคัญของหนังสือเรียนวิชาศิลปะศึกษาในต่างประเทศแม้ว่าจะมีสื่อการเรียนการสอนประเภทอื่น ๆ ที่ทันสมัยและก้าวหน้ากว่าประเทศไทยอยู่มากก็ตาม สำหรับการศึกษาหนังสือเรียนวิชาศิลปะศึกษาในต่างประเทศนั้นอาจจะมีไม่มากนักทั้งนี้อาจเป็นเพราะหนังสือเรียนต่างประเทศส่วนใหญ่ผลิตขึ้นอย่างมีคุณภาพด้วยวัสดุการพิมพ์อย่างดี รูปเล่มแข็งแรง ทนทาน สวยงาม มีการออกแบบ การจัดหน้า และวิธีนำเสนอเนื้อหาที่ช่วยให้นักเรียนเข้าใจง่าย โดยเฉพาะอย่างยิ่งมีภาพประกอบและกราฟิกจำนวนมากเพื่อช่วยอธิบายเนื้อหาให้ชัดเจน และเพิ่มเสน่ห์ให้กับหนังสือ